

JOHN MAYNARD KEYNES – TEORETIČAR DRUŠTVENE KRIZE

Uvodni sažetak

Keynesov doprinos ekonomskoj teoriji i politici bitno je određen njegovim bavljenjem kriznim problemima svoga vremena. Suočavajući se s izazovima višestrukih kriza (ratnih, poratnih, financijskih, općegospodarskih, političkih, socijalnih, a osobito gubitka vodećeg položaja svoje domovine u svjetskom ekonomskom poretku), on se nije mogao pomiriti s tradicionalnom ekonomskom doktrinom, koju je nazivao "klasičnom" i koja se temeljila na modelu apriorne dominacije privatno-kapitalističkih interesa i slobodne konkurencije kao općeg mehanizma njihova djelovanja. Ona se pokazala neprikladnom za inovativno razumijevanje i rješavanje aktualnih problema. Dapače, svojim dogmatskim stavovima, ona je gušila interes za njih, davala pogrešna uputstva, i time doprinosila njihovu produbljivanju. Nakon dramatičnih upozorenja početkom 1920-ih godina na pogrešnu politiku međunarodnih i monetarnih odnosa, on sredinom te decenije obznanjuje svoj definitivni teorijski razlaz s *laissez-faireom*, da bi se nakon toga posvetio razradi koncepcije upravljanja nacionalne ekonomije, kao svog općeg teorijskog modela. Njegova je temeljna dijagnoza bila, da je dugotrajna visoka nezaposlenost ne samo pokazatelj nedovoljne efikasnosti i depresivnih tendencija ekonomskog sustava, nego i uzrok zaoštavanja ekonomske i političke borbe za moć, koja bi mogla dovesti do rušenja demokratskog kapitalizma. Suočen s opasnošću uspona totalitarnih pokreta, on je isticao nužnost društvene solidarnosti, kompromisa i suradnje. Iako je i dalje bio za zadržavanje kontrole kapitala nad odlukama o proizvodnji, zapošljavanju i upravljanju poslovnim sustavima, on se jednako zalagao za aktivnu ulogu države u vođenju makroekonomske politike, redistribucije dohotka, te za sudjelovanje svih u društvenom napretku i sigurnosti. Njegova koncepcija društvenog razvoja, široko prihvaćena i primjenjena u ekonomskoj politici demokratskih zemalja Zapada uoči i nakon Drugog svjetskog rata, osigurala je tim zemljama brz i stabilan rast i prosperitet sve do sredine 1960-ih godina. Ona je time potvrdila svoju vitalnost.

Odbacivanje keinsijanizma od početka 1970-ih godina, ne ulazeći ovdje u uzroke, označilo je napuštanje keinsijanskog socijalnog kompromisa i obnovu dominacije kapitala u novim tehnološkim financijskim i političkim odnosima, ali i povratak na ograničenu moć države, visoku nezaposlenost, socijalnu diferencijaciju i nestabilnost - probleme epohe između dva svjetska rata s kojima se nosio Keynes.

Povijest prirodnih znanosti... nije važna za operativnog znanstvenika na način na koji je povijest ekonomske znanosti važna za operativnog ekonomista. Kada znanstvenik iz prirodnih znanosti dođe do granice znanja i spreman je za novo istraživanje, nije vjerojatno da bi mnogo mogao dobiti od razmatranja puta, kojim su njegovi prethodnici došli do točke na kojoj su sada stali. Stare ideje su obrađene, stare polemike su mrtve i zakopane ... Naš položaj u ekonomskoj znanosti je različit; mi ne možemo na isti način pobjeći iz naše vlastite prošlosti. "Neoklasičara" nasljeđuje "neomerkantilist": Keynes i njegovi "suвременici" odgovaraju Ricardu i Malthusu; Marx i Marshall još su živi. Neki od nas srame se takvog tradicionalizma, ali kad ga se dobro razumije, on nije uzrok nikakve nelagode.

John Hicks

*"Revolution" in Economics,
Methods and Appraisal in
Economics, 1972.*

UVOD

Ni sedamdeset godina od objavljivanja *Opće teorije zaposlenosti, kamate i novca* i šezdeset godina od smrti njezina autora, nije nimalo lako jednoznačno odrediti povijesno mjesto i značenje djela Johna Maynarda Keynesa. Početkom 1960-ih godina to ne bi izgledalo teško i sporno. Tada je kejnsovianstvo bilo općenito priznato, uključeno u politiku blagostanja i socijalne sigurnosti demokratskog kapitalizma. Od tada su se vremena promijenila. Kejnsovianstvo je poslije 1970. proglašeno iz glavnog toka ekonomske teorije, politike i sveučilišne nastave i održava se i razvija upornošću malih intelektualnih skupina. To se nije dogodilo spontano, da bi nam ciklusi duha vremena pružili produktivan okvir za razmatranje takve situacije. Neokonzervativci su pokrenuli masovni intelektualni i propagandni napad na modernu državu, da bi rušili njezine socijalne temelje, i zamijenili je "vlasničkim društvom", razumijevajući pod tim dominaciju privatnog kapitala u nacionalnim i u međunarodnim odnosima. To je ono protiv čega se Keynes uporno borio. Iako su se opće prilike danas znatno promijenile, Keynesovo djelovanje u njegovu vremenu može i danas poslužiti kao poticajna inspiracija za razumijevanje njegova trajnog doprinosa ekonomskoj znanosti njegova i našeg vremena.

Keynesova teorijska aktivnost uvijek je emanirala iz njegova bavljenja realnim problemima svoga vremena. Keynes je, naime, iznad svega bio teoretičar društvene

krize, koja je od njega zahtijevala kako teorijsko-analiitičko razumijevanje, tako i društveni angažman. Zato kod njega ne nalazimo dovršene i apodiktičke teorijske konstrukcije. Društvena kriza nije za njega bila jednoličan proces, sa čvrstom strukturom i predvidivom dinamikom, koje bi se dale opisati i simulirati apstraktnim modelima. Suočavajući se sa žestokim izazovima povezanog sklopa kriza svoga vremena (ratnim i poratnim, finansijskim, općegospodarskim, političkim, socijalnim), on nije mogao prihvatiti, ni intelektualno ni emocionalno, naslijeđene sheme “prirodnog” postizanja i održavanja opće ekonomske ravnoteže, koje navodno automatski osiguravaju maksimalnu društvenu efikasnost i socijalnu pravdu. Takva vizija svijeta njemu je bila nepodnošljivo neuvjerljiva. On je bio čvrsto uvjeren da ljudi mogu svojim dobronamjernim i inteligentno upravljanim djelovanjem otkloniti mnoge uzroke zla i nepravde, poboljšati svoje stanje i održavati prihvatljiv stupanj društvenog zadovoljstva. Kako se to može postići ne može se apriorno odrediti niti autoritativno propisati, nego se društvo mora osloniti na neposredan uvid u aktualne procese, na civilizacijski razvijene moralne vrijednosti i društvene institucije. On nije bio revolucionar, niti je ikada zagovarao autoritarna rješenja (formalno se uvijek izjašnjavao kao liberal), ali nije vjerovao u blagotvornu svemoć neograničene tržišne slobode. Rješenja je tražio u izgradnji solidarnog demokratskog društva i uvođenja državne ekonomske politike kao nužnog mehanizma stabilnosti i društvenog napretka. On je doista revolucionirao način na koji je većina ranijih ekonomista i političara mislila o funkciji, važnosti i načinu vođenja ekonomske politike. Za razliku od njih, on nije mislio da je svaka državna intervencija u ekonomski život nepotrebna i nužno štetna, da narušava prirodno djelovanje tržišnih sila, nego da se može i mora promišljati i voditi u službi općeg napretka. To je bio njegov *opći* pristup, s kojim ulazi u analizu svih društvenih problema, posebno onih za koje je smatrao da bitno označavaju društvenu krizu njegova vremena.

U tom smislu valja razumjeti i naslov Keynesova glavnog djela – *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca* – oko kojeg su i do danas ostale mnoge nedoumice. Neoklasičari zamjeraju Keynesu da on tu nije dao opću teoriju modernog gospodarstva, jer da za to nedostaju mnogi bitni dijelovi (teorija rasta, teorija raspodjele, teorija međunarodne trgovine, da spomenemo samo neke), ali ni obrađene teorije nisu dobile opći karakter. Tako teorija zaposlenosti nije opća, jer nedostaje analiza drugih uzroka nezaposlenosti pored nedovoljne potražnje, kao što nije potpuna ni teorija novca i kamata. I teorija ciklusa ostala je nedorečena. Stoga se mnogi pitaju što bi pridjev *opća* tu uopće trebao značiti i misle da bi izraz *specijalna teorija* mogao biti adekvatniji, da se taj specijalni slučaj može uklopiti u širi okvir tradicionalne teorije. Ali kad se malo pomnije pročita prvo poglavlje knjige (koje se, usput rečeno sastoji od jednog jedinog stavka s fusnotom), vidimo da pod izrazom *opća teorija* on razumije upravo svoj novi pristup, kojem daje opći značaj i, kao što je sâm Keynes istakao, da “suprostavim karakter svojih argumenata i zaključaka onima klasične teorije... koja dominira ekonomskom mišlju, kako praktičnom tako i teorijskom,

vladajuće i akademske klase današnje generacije, i kakva je dominirala u posljednjih sto godina". Za Keynesa je, dakle, *opća teorija* značila teoriju oslobođenu uskih i nerealnih teorijskih pretpostavki klasičnih doktrina o individualističkoj strukturi društva i tržištu kao dovoljnom mehanizmu opće ravnoteže. Pokušaj ukłapanja Keynesove opće teorije u tradicionalnu teoriju, kao njezina posebnog slučaja, kako su neki ekonomisti pokušali, za Keynesa je bio promašen i potpuno neprihvatljiv.

Nije Keynesovo glavno revolucionarno postignuće, kao što se često misli, u tome što je dokazao mogućnost ravnoteže pri nedovoljnoj zaposlenosti u decentraliziranom kapitalističkom gospodarstvu, nego to da je nedovoljna zaposlenost strukturna nužnost ravnoteže takvog sustava, koja se može otkloniti jedino društvenom intervencijom da se ravnoteža uspostavi na višoj razini pune zaposlenosti. Klasična teorija, po njemu, ne samo što nije potpuna i realna u pogledu mogućnosti postizanja društvenog optimuma, nego već u svojim pretpostavkama dopušta široku marginu tolerancije neravnoteže i krize, budući da uvijek pretpostavlja isključivanje dijela resursa iz gospodarskog procesa, kao dio mehanizma svoga funkcioniranja (nezaposlenost, višak kapaciteta, nedovoljnu potrošnju), neravnopravnost tržišnih aktera (dominaciju interesa klase vlasnika i vjerovnika nad najamnim radom i dužnicima u određivanju nadnica, kamate), te odsutnost odgovorne kontrole novca (inflacija, deflacija, nelikvidnost). Nezaposlenost i nedovoljna potrošnja nisu posljedica djelovanja tržišnog mehanizma, niti se njihovo otklanjanje može prepusiti tržištu, već proizvodnih odluka kapitalista o razini proizvodnje, koje se temelje na procjeni i očekivanju budućeg kretanja profita. Kapitalisti ne proizvode da bi zaposlili raspoložive radnike i zadovoljili društvene potrošne potrebe, dapače određena razina nezaposlenosti i nezadovoljene potrošnje sredstvo je podizanja profitne stope. On je osuđivao i odbacivao kapitalističko profiterstvo, rentijerstvo, obaranje nadnica, kao legitimnu tržišnu praksu.

Keynes je bio deprimiran stanjem ekonomskog razumijevanja realnog položaja Britanije u kriznim međuratnim i poratnim prilikama i odbacivao klasična učenja, kao recepte za ekonomsko ozdravljenje. On je stalno podsjećao ekonomiste da se neke trajne istine, koje sadrže klasična učenja, ne mogu primjenjivati u svim prilikama i miješati s drugim neprihvatljivim i pogrešnim doktrinama. Od ekonomske teorije traži da se drži načela potreba ljudi, socijalne pravde, općeg dobra i napretka. Za njega je najveće zlo bila uporaba moći za bezvrijedne, banalne i nemoralne ciljeve.

Nije, zato, slučajno što je Keynes izabrao za predmet svoje *Opće teorije* zaposlenost, novac i kamate, jer su, u vrijeme kad ju je pisao, to bila tri akutna problema, kroz koja se najbolje ocrtavala priroda krize kapitalističkog sustava, kao i tri najizglednija područja mogućeg blagotvornog društvenog djelovanja. On nije pretendirao da time obuhvata cjelinu opće teorije niti se nadao da će je on sâm dovršiti. Za njega

je ona bila otvorena ponuda nove vizije i projekt društvene reforme u pravcu izgradnje regulacijske osnove demokratskoga, civiliziranog i humanog društva. Na tom poslu je očekivao teorijski i praktično-politički doprinos mnogih ljudi. Mnogi su se i odazvali, posebno mlađi ekonomisti, dajući raznovrsne doprinose u duhu novog pristupa, stvarajući tako širok intelektualni pokret, poznat kao "kejnssijanska revolucija". Ekonomisti koji su slijedili Keynesa doprinijeli su daljem podizanju svijesti o društvenoj odgovornosti ekonomista za ekonomsko stanje društva i legitimnosti državne intervencije. On je dao poticaj mnogim društvenim istraživačima i aktivistima da se u tom duhu angažiraju u pokretu društvene reforme. Pored niza pojedinačnih teorijskih poboljšanja i profinjenja, glavni je doprinos kejnssijanaca teorijski i praktični dokaz da je politika zasnovana na kejnssijanskim osnovama sposobna prevladati tendenciju prema dugoročnoj stagnaciji i nezaposlenosti i održavati stabilan gospodarski rast, uz višu razinu socijalne stabilnosti. Taj je dokaz trajan zalog vitalnosti kejnssijanstva u ekonomskoj znanosti i u praktičnoj ekonomskoj politici. Dvadeset i pet godina kejnssijanske politike u formi države blagostanja od sredine 1930-ih do kraja 1960-ih, u kojima su zapadne demokratske zemlje prevladale duboku gospodarsku stagnaciju, podnijele teret financiranja golemih troškova rata i poratne obnove i nastavile stabilan najbrži rast u svojoj povijesti, dovoljno je uvjerljiv dokaz za vitalnost i povijesnu važnost tog pokreta. U tim godinama kejnssijanstvo je neosporno postalo dominantna orijentacija među ekonomistima, tako da je i najistaknutiji protivnik kejnssijanizma Milton Friedman tada izjavio: "Svi smo mi sada kejnssijanci".

Čime onda objasniti da je danas kejnssijanstvo teorijska orijentacija manjeg broja ekonomista, da su u modi ekonomske doktrine koje je Keynes uspješno osporavao? Monetizam i nova klasična ekonomika zauzele su ono mjesto koje je do 1960-ih godina držalo kejnssijanstvo. Zašto je danas zazorno pozivati se na Keynesove teorije, kao na nešto zastarjelo, staromodno, strano duhu novog vremena? Zar klasične teorije i praksa koju su inspirirale, a koje su se danas, u novom ruhu, uzdigle na rang neospornih istina, nisu između dva svjetska rata izazvale najveću gospodarsku krizu u povijesti kapitalizma, kaos, pomutnju i sukobe u međunarodnim odnosima? Zašto se neosporni uspjeh kejnssijanstva u oživljavanju i brzom gospodarskom rastu prometnuo danas u optužbu za preživjelost, rigidnost i sputavanje slobode? Ali i samo izvorno Keynesovo učenje na različite načine se počelo interpretirati. Kejnssijanstvo se raspalo na više različitih grana, od kojih su glavni Post-kejnssijanstvo i Nova kejnssijanska ekonomika, sa značajnim razlikama u vizijama kako funkcioniraju moderna kapitalistička gospodarstva, s različitim implikacijama za vođenje ekonomske politike.

Kejnsijanstvo je od samog početka bilo osporavano, pa čak i onda kada je bilo primjenjivano s neospornim uspjehom. Klasična teorijska tradicija, koja ističe primat individualnih privatnih interesa, poriče nužnost solidarnosti i bilo čije društvene odgovornosti za stanje, stabilnost i razvitak društva, i brani moralnu osnovu aktualne raspodjele bogatstva i moći, te uvijek lako nalazi potporu konzervativnih slojeva društva, koji drže bogatstvo i moć. Keynesovo odbacivanje takve teorije nužno je od početka izazivalo negodovanje i omalovažavanje argumenata, ali je dubina krize i nemoć da se iz nje izade konvencionalnim sredstvima, davala njegovim dokazima snagu očigledne uvjerljivosti. Individualistička teorija, koja se predstavljala kao najpoticajnija osnova politike rasta bogatstva i blagostanja društva, u uvjetima krize pokazala se suprotnom iskustvu ljudske civilizacije i poimanju čovjeka kao društvenog bića. Postavilo se pitanje treba li tolerirati neprestani rast moći društvenih skupina, koje već zauzimaju dominantni položaj u raspodjeli bogatstva ili pomoći ugroženim skupinama, onima bez inoći, da ostvare svoja prava na sigurnost i sudjelovanje u društvenom napretku. Ne osporavajući pravo svih ljudi na slobodno djelovanje, pa i pravo na povećanje bogatstva, nije li jednako legitimno pitati se mora li se o bitnim društvenim pitanjima, koja se tiču svih, odlučivati po načelima, pravednosti, prikladnosti i opće korisnosti? Praktične se odluke moraju donositi prema realnom stanju stvari i prilika, izbjegavajući da se olako ne povrijede bitna načela i vrijednosti. Možemo li stvarno zamisliti da bi slučajno povučene granice metafizičkog poimanja slobode bile dovoljne da otklone neizvjesna kolebanja volje i strasti ljudi različitih moći i sklonosti?

Liberalna teorija je ovu teškoću preskočila apriornim apsolutiziranjem slobode djelovanja pojedinca i njegovih prava, žrtvujući načela društvene korisnosti, pravednosti i sigurnosti. U svom radikalnom obliku liberalizam odbacuje svaku politiku usmjerenu na poboljšanje stanja društva, osim one poticanja tržišne konkurencije, jer navodno jedino ona ne ometa prirodnu selekciju, a time i napredak čovječanstva. Klasična ekonomska teorija i svi ekonomsko-teorijski pravci koji polaze od tih doktrinarnih osnova, predstavljaju i brane moderni ekonomski poredak kumulacije kapitala i poredak vladanja pomoću bogatstva i za bogatstvo manjine.

Nasuprot tome Keynesova analiza nije primarno okrenuta objašnjenju strukture i dinamike tog poretka, već razotkriva njegovu strukturu i dinamiku u svjetlu njegovih ograničenja i aktualne krize. Glavna je poruka njegova djela, posebno naglašena u *Općoj teoriji*, da ekonomski sustav, isključivo pokretan tržišnim silama i signalima, ne može osigurati obujam proizvodnje na razini punog korištenja raspoloživih ljudskih i materijalnih potencijala. Realni obujam proizvodnje u tim uvjetima uvijek je ispod društvenog optimuma i koleba se na višoj ili nižoj razini nedovoljne zaposlenosti i nedovoljne potražnje. Keynes nije vjerovao u mogućnost

kontrole privatnih kapitalnih izdataka putem monetarne politike, osobito u uvjetima depresije, kad bi bila najpotrebnija. Implikacija takve dijagnoze za politiku je potreba stalne kontrole ekonomskog stanja društva i državne intervencije da bi se osiguravala puna zaposlenost i stalni rast proizvodnje i blagostanja. Glavni instrument održanja pune zaposlenosti i stabilnog rasta su direktni javni izdaci, financirani iz javnih i privatnih izvora. Država ima pravo na prikladne načine angažirati neiskorištena sredstva poticanjem privatnih izdataka ili preraspodjelom dohotka za prioritetne društvene namjene, posebno za velike projekte društvene infrastrukture, koji bi se teško ili nikako mogli pokrenuti privatnom tržišnom inicijativom. Revolucionarna priroda Keynesove koncepcije ekonomske politike nije u tome što je on razradio instrumente kako da se otklone poremećaji u dinamici ekonomskog sustava, kad se jednom dogode, nego kako da se spriječi njihov nastanak. Keynes nije vjerovao u sposobnost gospodarstva da lako zaustavi spiralu ekonomskog pada i kad jednom započne, i da u depresiji pokrene sile oporavka, čak i onda kada su naknadno poduzete mjere u načelu ispravne.

To je bila temeljna promjena u razumijevanju makroekonomske dinamike kapitalističkog gospodarstva, s porukom da treba ugraditi stalne mehanizme za preventivno djelovanja u pravcu opće ravnoteže i stabilnosti, a ne ograničiti se na povremene *ex post* intervencije. Uvođenje takvih mehanizama u tržišno organizirano gospodarstvo mijenja njegov čisto kapitalistički karakter u pravcu "socijalnog" kapitalizma" ili bolje mješovitog gospodarstva, koji bi u odnosu na liberalni kapitalizam značio viši civilizacijski stupanj gospodarskog i političkog napretka. Ta vizija njegova je najsnažnija poruka budućim generacijama, koju je posvjedočio cijelim svojim životom i samoprijegom, koji je sâm po sebi vrela razumijevanja i inspiracije, neodvojiv od njegovih intelektualnih postignuća. Nije nimalo slučajno da su o njegovu životu i stvaranju napisane opsežne biografije, možda i najinspirativnije o nekoj ličnosti 20. stoljeća. Napisane su ne samo kao svjedočanstvo o čovjeku i stvaraocu, nego i o vremenu u kojem je živio i koje je pomogao oblikovati i autentično predstaviti.

GODINE RAZOČARANJA

Dva traumatična svjetska rata omeđila su i bitno odredila sadržaj glavnine javnog života Johna Maynarda Keynesa. Rođen 1883., u imućnoj intelektualnoj obitelji, nakon završenog studija na King's Collegeu Sveučilišta u Cambridgeu, ušao je 1906. u državnu službu kao mladi službenik u vojnom odjelu vladina Ureda za Indiju, a umro je u travnju 1946. kao visoki funkcionar britanske vlade i jedan od

direktora Engleske banke te jedan od guvernera Međunarodnog monetarnog fonda i Međunarodne banke za obnovu i razvoj, nakon tek završenog Drugog svjetskog rata, prije navršene 63. godine života.

Političku ekonomiju Keynes je studirao kod Alfreda Marshalla, Arthura C. Pigoua i vlastitog oca Johna Nevillea Keynesa, kolebajući se u pogledu konačnog izbora životnog poziva. Godine 1908. izabran je za predavača na katedri političke ekonomije na King's Collegeu, koje je mjesto zadržao do kraja života. Svoj interes za ekonomsku teoriju nagovijestio je već u jesen 1906. izabravši za temu svoje habilitacijske disertacije teoriju vjerojatnosti, s osjećajem da on tu može reći nešto bitno novo. "Moja metoda je posve nova", pisao je ocu. On je počeo predavati čistu i primijenjenu teoriju novca po Marshallu, ali je bio fasciniran ponašanjem finansijskih tržišta, što ga je uvuklo u dublje razmatranje filozofije kauzalnosti u ekonomskom ponašanju, vjerojatnosti očekivanih rezultata i neizvjesnosti pri donošenju odluka. Odmah je zapazio da dugoročna očekivanja u ekonomskom životu uvelike ovise ne samo o racionalnim faktorima ponašanja i stupnja obaviještenosti o činjenicama, nego i o modi, marketingu ili o psihološkim valovima optimizma i pesimizma. Tako je već na samom početku doveo u pitanje racionalne pretpostavke neoklasične teorije i deterministički karakter njezinih zaključaka, ali i granice primjene statistike i mogućnosti da se iz prošlih zbivanja mogu izvesti pouzdani zaključci glede budućnosti. Bio je to poticajan metodološki uvod u kasniji teorijski rad. Posebno je teorijski značajno njegovo razlikovanje rizika, kao vjerojatnosti koja se daje kvantificirati i neizvjesnosti, koja ostaje u domeni neznanja, ograničenog općim iskustvom, intuicijom i nagađanjem. Za poslovne odluke rizik je daleko manji problem od neizvjesnosti. Svoj temeljni rad o vjerojatnosti objavio je tek 1921. (*Treatise on Probability*), iste godine kada i Frank Knight svoju raspravu *Risk, Uncertainty and Profit* (Rizik, neizvjesnost i profit), s tom razlikom što je Knight svoju teoriju primijenio na poduzeće, a Keynes je svojoj dao opću ekonomsku važnost za sve razine odlučivanja.

Među Keynesovim ranim radovima istaknuto mjesto zauzima i *Indian Currency and Finance* (Indijski novac i financije, 1913.), koji je nastao na temelju njegova iskustva službe u Indijskom uredu Britanske vlade. Keynes je brzo shvatio da indijski monetarni sustav nije nepotpuni i nedoradeni zlatni standard, nego znanstveniji i napredniji ekonomski sustav budućnosti, koji je on nazvao zlatno-deviznim standardom, u kojemu zlato služi samo za vanjska plaćanja, a ne za unutrašnji optjecaj. On je dokazivao da je jeftinije držati kredit pri nekom velikom svjetskom finansijskom centru, koji se po potrebi može lako pretvoriti u zlato, nego držati vlastiti zlatni novac. Sustav bi se temeljio na papirnom novcu čiji bi se paritet sa zlatom održavao pomoću vanjskog kredita u konvertibilnoj valuti, čime bi se

ekonomiziralo s korištenjem zlata. Time je on započeo kritiku zlatnog standarda kao zaostatka iz vremena kada nije postojalo povjerenje u državnu sposobnost održanja stabilnosti valute i otvorio raspravu o stvaranju modernog međunarodnog monetarnog sustava, temeljenog na jednom ili nekoliko konvertibilnih rezervnih valuta. Te je ideje kasnije uporno zastupao i razrađivao, pokazujući veliki praktični smisao za izgradnju financijskih institucija. Obrise svog novog pristupa ekonomskim problemima on je zarana naznačio. Bilo mu je tada tek trideset godina.

Inače, u mladosti je bio, po ocjeni svoga najautoritativnijeg biografa Roberta Skidelskog, edvardijanski optimist, moralist formiran u duhu moralne filozofije Georgea E. Moorea. Bio je uvjeren da civilizacijski napredak stalno širi izgleda boljeg života sve većem broju ljudi i naroda, da bi osobnim naporima i predanošću potvrdio svoju čvrstu vjeru da se za razumijevanje, suradnju i napredak valja odlučno boriti. Zadržao je uvijek mladenački buntovni kritički duh inovacije i pobune protiv ustaljenih dogmi i nametnutog autoriteta.

U Keynesovu životu bilo je i razočaranja i očaja, kao onda, 1931. godine, kada je svoja upozorenja okarakterizirao kao "Kasandrina proročanstva koja nikada nisu mogla na vrijeme utjecati na tijek zbivanja".¹ Keynesov utjecaj između dva svjetska rata rastao je i padao, njegov se odnos s moćnim nositeljima politike stalno mijenjao, ali njegova gledišta, osebujna ličnost i stil komunikacije uvijek su privlačile pozornost i provocirale javnu raspravu. Mnogi ga nisu voljeli, ali mu nisu poricali snagu utjecaja.² Keynesove poruke dugo su se krivo razumijevale ili namjerno iskrivljavale da bi im se ograničio doseg, ali se njegova uvjerljivost potvrđivala i širila i, kako svjedoči Skidelsky, "Keynesove predstave bile su uvijek pune ljudi iz visokog društva isprepletenih svjetova bankarstva, politike, državne administracije, ekonomije, novinarstva, ne samo Britanije nego i Amerike i Europe". Čak ni poslije objavljivanja napada na poslijeratnu savezničku politiku u *Ekonomskim posljedicama mira* (1919.), kada je optužio Lloyd Georgea, predsjednika britanske vlade, da je koristio svoju moć za bezvrijedne političke ciljeve da bi onemogućio obnovu prosperitetne i miroljubive Europe, Keynes nije prestao biti savjetnikom ministara i visokih vladinih funkcionara. Russell Leffingwell, njegov američki znanac s

¹ John Maynard Keynes, *The Collected Writings*, Sv. XIX, str. XVII.

² Russell Leffingwell, predstavnik američkog ministarstva financija na Pariškoj mirovnoj konferenciji opisuje Keynesa: "Keynes je uvijek perverznan, zločest. On napada sve zdravo ili potvrđeno, ili općenito prihvaćeno, dijelom radi zabave, dijelom s namjerom da potakne raspravu. U tome je on krajnje neodgovoran. Nije ga briga koliko štete time čini... On je upravo bistar momak, koji šokira svoje zadivljene starije dovodeći u pitanje postojanje Boga, i Deset zapovijedi Božjih". Russell Leffingwell's papers, dosije, 103-15. Navedeno prema Robert Skidelsky, *John Maynard Keynes*, Pan Books, Macmillan, London, 2004., str. 260-261

Pariške konferencije, govori 1931. o "njegovoj školi", koja uključuje "sve službenike Ministarstva financija koji ga više ili manje slijede".³

Ono što je Keynesa odvelo u otvoreni sukob s britanskom politikom i na put traženja novih teorijskih osnova ekonomske politike, bio je, pokraj općeg poslijeratnog gospodarskog rastrojstva Europe, još više nepotpuni britanski oporavak od gospodarske depresije 1920.-1922. Takav pad cijena, proizvodnje i zaposlenosti Velika Britanija nije bila zabilježila od kraja Napoleonovskih ratova. Terapija koja se nudila bila je ona ista koju je autoritativno razradila i predložila rikardovska škola sto godina ranije – liberalizam u politici i obnova zlatnog standarda. Kada se stanje donekle stabiliziralo, još 1923., nezaposlenost je iznosila 10%, i na toj se razini održavala do kraja tog desetljeća. Na to je 1929.-1932. došla nova velika depresija u svjetskim razmjerima, koja je britansko gospodarstvo gurnula još dublje, s izgledima produžene stagnacije, tako da se cijelo međuratno razdoblje praktički pretvorilo u neizdrživu krizu, čija se dubina i trajnost nije mogla objasniti ni na jedan način poznat tradicionalnoj ekonomskoj teoriji.

Do otvorenoga stručnog i političkog razlaza između Keynesa i britanskog političkog establišmenta, osobito njegove financijske grane, moralo je doći nakon objavljivanja njegovasprave *Traktat o monetarnoj reformi* (1923.). Ministarstvo financija i Engleska banka bili su upleteni u poslijeratnu financijsku diplomaciju, uzimajući sve više internacionalističku liberalnu orijentaciju, da bi u savezu sa Sjedinjenim Državama izvukli za Britaniju što veću korist. Keynes je iz unutrašnjih rasprava bio isključen, a *Traktat* ga je odsjekao i od drugih međunarodnih konzervativnih krugova. Sukob se otvorio s pitanjem ratnih reparacija i proširio na koncepciju europske obnove. Zajednički stav europskih i američkih liberalnih internacionalista bio je da gospodarska obnova najprije zahtijeva obnovu predratne institucionalne strukture svjetskog gospodarstva, dok je Keynes dokazivao da svaka zemlja mora najprije uravnotežiti vlastito gospodarstvo sa, za sebe, najmanjim socijalnim troškovima. Internacionalisti su tražili neodgodivu uspostavu zlatnog standarda. Zamjerajući Francuzima neuvidavnost, a sumnjičav prema Amerikancima zbog njihova navodna manjka državničke kulture, a više iz straha od njihove financijske dominacije, Keynes nije u načelu bio protiv zlatnog standarda, ali je bio protiv njegova uvođenja u datim ekonomskim prilikama. Po njegovu uvjerenju, to je bilo opasno za samu Veliku Britaniju. Zemlje, uključujući i Veliku Britaniju, trebaju prvo riješiti vlastite unutrašnje probleme. Zlatni standard ne smije biti sredstvo prisilnog sređivanja unutrašnjeg stanja gospodarstva, tvrdio je on. Uz postojeću (i buduću) raspodjelu zlata, uspostava zlatnog standarda značila bi "da mi predajemo regulaciju razine naših cijena i upravljanje kreditnim ciklusom u ruke Ureda federalnih rezervi

³ *Walter Lippmann Papers* dosje 1312, navedeno prema R. Skidelsky, *op. cit.* str. 261

Sjedinjenih Država, čiji se interesi mogu sukobljavati s interesima Engleske banke, i čija sposobnost da upravlja novcem još nije testirana”.⁴

Nasuprot tome Keynes je inzistirao da Velika Britanija upravlja svojim monetarnim standardom neovisno o Sjedinjenim Državama. Da bi se stabilizirale cijene, kredit i zaposlenost u državi, treba voditi i aktivnu politiku valutnih tečajeva, ali se njihova stabilizacija na dugi rok mora provesti kratkoročnim monetarnim mjerama; monetarna vlast mora regulirati cijenu zlata, ali se ne smije trajno vezati za nju, zaključio je on.

Dublju dimenziju svoga razlaza s ortodoksnom liberalnom doktrinom, i kao odgovor na liberalnu kritiku da je svaka devalvacija poništavanje ugovora, a time i pravne sigurnosti gospodarskih subjekata, Keynes je oštro odgovorio: “Takve osobe koje previđaju jedno od najvećih socijalnih načela, naime, temeljnu razliku između prava pojedinca da odbaci ugovor i prava države da kontrolira partikularne interese, najgori su neprijatelji onog što žele očuvati. Jer ništa ne može očuvati valjanost ugovora između pojedinaca, osim diskrecione vlasti države da revidira ono što je postalo nepodnošljivo. Snage trajnog zelenastva su prejake. Ako bi moć partikularnih interesa rasla bez usporavanja kroz više generacija, polovica stanovništva bila bi samo roblje druge polovice. Apsolutisti ugovora.... stvarni su roditelji revolucije”.⁵

U ovom pregnantnom iskazu, Keynes je već na početku definirao socijalnu bit kejnzijanstva i temeljni razlog svoga sukoba s liberalnom doktrinom i politikom. Nije on bio protivnik individualnih prava niti zaštite i ugovornog uređivanja individualnih odnosa. To su ljudska civilizacijska postignuća, koja treba štiti i unapređivati. Ali ne može biti stabilne zajednice, ako sama ta zajednica nema prava intervenirati u procese koji vode razaranju zajednice i ugrožavanju egzistencije i temeljnih prava članova zajednice. To pravo mora biti iznad onoga što pojedinci mogu između sebe dogovoriti u vlastitom interesu, ugrožavajući temeljne interese drugih. Sigurnost i zdravlje društva previše su važni da bi se ostavili na brigu pojedinaca i da nitko u ime zajednice ne bi smio intervenirati da zaustavi razorne procese, ponovno uspostavi socijalnu ravnotežu i spriječi revolucionarno nasilje. Ako se ne nađe takvo jedno legitimno mjesto demokratskom suverenom odlučivanju, i ne bude općenito poštovano i priznato, to ne znači da vladanja svijetom više neće biti, ali je pitanje na koji način će se ono formirati i obnašati. Sustav vlasti međunarodne financijske oligarhije nije ni nezamisliv niti neostvariv, dapače iz liberalne perspektive čini se čak logičnim i opravdanim. Keynes je, međutim, glasno upozoravao da “individualističko društvo, ostavljeno samo sebi ne funkcionira dobro, čak ni

⁴ John Maynard Keynes, *Collected Writing*. Op. cit. IV, str. 121.

⁵ *Ibid*, str.56-57

podnošljivo. Što su vremena nemirnija, to *laissez faire* djeluje lošije". Tri su zla koja liberalno društvo stvara: profiterstvo, nesigurna očekivanja i nezaposlenost, a sva uglavnom izviru, prema Keynesu, iz "nestabilnosti standarda vrijednosti... Želim upozoriti gospodu iz Cytyja i visokih financija, da su onima koji ne slušaju glas razuma dani odbrojani. Ja to govorim u ovom velikom gradu, kao što je Jona govorio u Ninivi. Pričem da ako na vrijeme ne prihvate mudrost, sistem na kojem žive tako će loše funkcionirati, da će biti preplavljen stvarima koje će sami više mrziti od blagih i ograničenih lijekova koji im se sada nude".⁶

Keynes je tada predviđao, da će na dugi rok svijet završiti s centraliziranim sustavom upravljanih valuta, i vjerovao je da će to biti jedan od "najvećih rezultata ekonomske znanosti", koji će se ostvariti kontrolom kreditnih tokova, kako je izjavio 13. prosinca 1923., u predavanju u Nacionalnom liberalnom klubu u Londonu: Sve što je za to potrebno je regulirati ponudu državnog i bankarskog kredita, da njihov obujam bude usklađen s ponudom dobara, da indeks cijena ne prijeđe određenu točku. Ta je kontrola u doseg u nacionalne centralne banke. Ona znači napuštanje *laissez-fairea*, ali ne i uvođenje socijalističke regulacije; ona je samo jedna od legitimnih i nužnih akcija dobro uređene države.

Problemi društva mijenjaju se s vremenom, a time i načini na koje ih je prikladno rješavati. Zato treba probleme najprije identificirati u njihovoj ovisnosti o povijesnim prilikama u kojima se pojavljuju i u kojima ih treba rješavati. Nešto što se pokazalo uspješnim u nekim vremenima ne mora biti uspješno u drugima. Keynes je priznavao da je u 19. stoljeću zlatni standard osiguravao stabilnost tečaja i cijena, ali to nije pripisivao njegovoj inherentnoj prirodi, nego posebnim povijesnim uvjetima tehnološkoga, socijalnog i međunarodnog razvoja, koji su u međuvremenu nestali. Otkrića i vađenje zlata u 19. stoljeću približno su pratila poslovne potrebe za novcem, pa to nije dopuštalo velika kolebanja vrijednosti zlata i njegove međunarodne raspodjele. U međuvremenu stanje se stubokom promijenilo. Europske zemlje, uključujući i Veliku Britaniju, izgubile su ekonomsku dominaciju i upale u visoku zaduženost, a glavnina zlata slila se u Sjedinjene Države. U takvoj situaciji uvođenje zlatnog standarda, posebno ako bi se to učinilo po predratnom paritetu, dalo bi golemu prednost Sjedinjenim Državama i izazvalo katastrofalne gospodarske i socijalne posljedice za većinu europskih zemalja. Keynes je zato zauzeo jasan stav da domaće cijene, koje pretežito reguliraju zaposlenost, obujam proizvodnje, poslovna očekivanja, potražnju kredita, treba hitno povisiti i zatim stabilizirati na novoj realnoj razini, a devizni tečaj domaće valute sniziti i normalizirati odnose razmjene, bez

⁶ Op. cit. XIX, str. 158-162. Iako se ova "proročanstva" danas čine pretjeranim, ne treba zaboraviti, da je iza njih došla Velika kriza, uspon nacizma i Drugi svjetski rat, koji su dali punu potvrdu Keynesovim riječima.

deflacijskog pritiska na domaće tržište. To bi bilo nemoguće izvesti ako bi se Velika Britanija vratila na zlatni standard. Interesi obnove i rasta gospodarstva, zaposlenost i socijalna stabilnost kao ciljevi ekonomske politike moraju se, po njemu, staviti ispred pariteta i stabilnosti domaće valute. Koliko god deflacija odgovarala vlasničkim interesima, toliko ona subverzivno djeluje na proizvodnju, poduzetništvo, ponudu kredita, a time i na sve dinamičke sile kapitalizma. "Tako je inflacija nepravedna, a deflacija kontraproduktivna. Od njih dvije možda je deflacija gora; ako isključimo pretjeranu inflaciju (kao onu u Njemačkoj). Zato što je u osiromašenom svijetu uvijek gore povećavati nezaposlenost, nego razočarati rentijere", upozoravao je on.⁷

S izoštrenim osjećajem za neizvjesnost vremena i potmulu huku skorih previranja, Keynes je pozivao ekonomiste da se više angažiraju na rješavanju aktualnih problema, a da se manje bave općim i i čisto teorijskim domišljanjima. On je na znanost gledao aktivistički, kao na oblik praktičnog djelovanja za dobro svih, a posebno onih koji su najugroženiji. Vrijeme je za njega ne samo analitička nego i socijalnopolitička i moralna kategorija. Treba uvijek djelovati u funkciji vremenski određenog problema. Kada je govorio o dugoročnim procesima uvijek je bio mirniji i optimističniji, pouzdavajući se u vrijeme i razum, ali je bio nemirniji i nestrpljiviji, kada su u pitanju bili neposredni problemi, za koje je znao da ako se dopusti da krenu krivim putem, šteta može biti nenadoknadiva. Kada je govorio o stabilizaciji na dugi rok, Keynes je sarkastično primijetio da "dugi rok ukrivo vodi tekuće poslove" i da se "ekonomisti u burnim vremenima olako bave beskorisnim poslom, da bi nam mogli samo reći da će poslije oluje ocean opet biti miran".⁸

KRAJ LAISSEZ-FAIREA

Krajem 1924. Keynes prelazi u opći napad na doktrinu *laissez-fairea*. U tjedniku *Nation* 24. svibnja iste godine prvi put je priznao da se gospodarstvo zemlje može "zaglaviti", a da ga nikakav pozitivni poticaj ne može automatski izvući. Međutim, kaže on, u takvoj situaciji "potreban je poticaj, trzaj, ubrzanje, da se ponovno postigne kumulativni polet". Takav poticaj mogu biti domaće investicije iz stranih izvora, te javni radovi. Svoju kritiku je generalizirao u predavanju *Kraj laissez-fairea (The End of Laissez-Faire)* koje je održao u Oxfordu 6. studenog, a tiskao tek dvije godine kasnije. Oksfordska intelektualna klima bila je otvorenija za nove interpretacije liberalizma, a stručno zahtjevnija. U predavanju je više prostora posvetio povijesnim izvorima od pisaca 18. stoljeća (Lockea, Humea, Rousseaua, Paleya, Bentham, Godwina,

⁷ *Ibid.*, str. 36.

⁸ *Ibid.*, str. 34.

Burkea), klasičnih ekonomista 19. stoljeća, do Darwina, Spencera i drugih. Vitalnost liberalnih doktrina on je objašnjavao niskim standardom alternativnih koncepcija. Zatim izlaže argumente za nužnost državne intervencije u gospodarski život: javna dobra, nužnost kolektivnih odluka, kontrola novca i kredita, prikupljanje i prijenos informacija; populacijska politika, dokazujući da je *laissez-faire* neprikladan kao politička filozofija za moderno društvo, da je liberalni stav da država za program domaćih investicija treba pretežno mobilizirati stranu štednju neprihvatljiv. Strane investicije nužno služe maksimizaciji stranih interesa i umjetnoj stimulaciji kolonijalne ovisnosti, a opći efekt na oživljavanje proizvodnje i zaposlenosti je slab. Keynesovo polazište je nužnost suradnje pojedinačnog i društvenog u slučaju prevladavanja nezaposlenosti, velikih investicija u objekte gospodarske i društvene infrastrukture, pothvata koji su izloženi velikim rizicima i neizvjesnosti. "Naša ekonomska struktura daleko je od elastične i treba proteći mnogo vremena, s rezultatom individualnog gubitka, ograničenja i blokada, a društvo u nevoljama ne može mirno čekati", uvjeravao je on. Kooperacija između privatne inicijative i javnih fondova ove procese može značajno ubrzati.⁹ Keynes nije vjerovao da je devalvacija lijek za sve ekonomske probleme, ali ni obratno, da činiti vlastite proizvode skupljim za strance, nikako ne može biti način za oživljavanje proizvodnje i zaposlenosti, naglašavao je on.

Dana 28. travnja 1925. Velika Britanija, poslije žučnih rasprava i pod jakim pritiskom Sjedinjenih Država, obnovila je zlatni standard funte sterlinga po predratnom paritetu. Winston Churchill, ministar financija, nije mogao kompetentno ocjenjivati stručne argumente, koje su iznosile pojedine strane, ali je strahovao od deflacijskih implikacija te odluke, pa je odluku obrazložio: "Da nismo poduzeli ovu akciju, sav ostali dio Britanskog carstva bi to učinio bez nas i do zlatnog standarda bi došlo ne na osnovi funte sterlinga, nego na zlatnom standardu dolara". Keynes je, međutim žestoko napao odluku i u sljedećim tjednima razvio tri linije napada:

Prvo, ukazivao je na opasnost korištenja bankarske kamatne stope za održavanje uspostavljenog pariteta prema zlatu i dokazivao da će Velika Britanija morati održavati apreciranost svoje valute, plaćajući to izvozom zlata i zaduživanjem. Skupi novac negativno će djelovati na proizvodnju i zaposlenost i držati gospodarstvo u permanentnoj nezaposlenosti.

⁹ "Pravi socijalizam budućnosti pojavit će se... iz beskrajne raznovrsnosti eksperimenata, upravljenih na otkrivanje odgovarajućih područja suradnje pojedinačnog i društvenog". Ibid, str.219-223, 225. U svom predavanju u Cambridgeu Keynes je tvrdio: "...Devetnaesto stoljeće, u mnogom pogledu gledalo je na neki aranžman kao normalan, a koji je stvarno bio vrlo neprirodan: pozajmiti goleme svote novca inozemstvu na vrlo dugi rok bez ikakve zakonske mogućnosti legalne naknade, ako stvari krenu u krivo, luda je konstrukcija, posebno u zamjenu za beznačajnu ekstra kamatu". Ibid str. 285-288.

Drugo, analizirao je različiti utjecaj veličine aprecijacije na cijene “nezaštićenih” (tradables) i “zaštićenih” (non-tradables) dobara. Usporedba britanskih i američkih indeksa troškova života pokazivala je razliku od 18%, što je bio približni pokazatelj deflacije cijena.

Treće, rad je osnovno “zaštićeno” dobro, a elastičnost nadnica je vrlo niska. Svjedočeći pred Balfourovom komisijom za trgovinu i industriju, Keynes je upozoravao na “moć radničkih sindikata da spriječe sniženje nadnica unatoč konkurencije nezaposlenih radnika”.¹⁰ Članke koje je objavio u *Evening Standardu* 22., 23. i 24. srpnja 1925., kasnije je sakupio i objavio u pamfletu *Ekonomске posljedice Gosp. Churchilla (The Economic Consequences of Mr Churchill)*, naslovom očito aludirajući da se radi o posljedicama reda veličina, kakve je imao Pariški mirovni sporazum za europsku obnovu, osim što je bio manje osobni obračun, a više produbljena stručna analiza. Socijalni nemiri koji su izbili, a zatim se pretvorili u generalni štrajk rudara, samo su naglasili opravdanost i ozbiljnost Keynesove kritike. Smanjenje realnih nadnica, koje je implicirao rast cijena, moglo se postići samo daljim povećanjem nezaposlenosti. Oni koji su gubili posao nisu ga mogli naći, pa su radnici istodobno morali trpjeti posljedice rasta nezaposlenosti i rasta cijena. Churchill je u čudu gledao na provalu radničkog bijesa, ne videći vezu između štrajka i zlatnog standarda. Ostala je zapamćena njegova opaska da povratak zlatnog standarda ima jednako veze sa štrajkom koliko i Golska struja. Da je pažljivije pročitao Keynesa, tako nešto ne bi rekao. “Teška je kritika našeg načina upravljanja ekonomskim poslovima, da bi to [povratak na zlatni standard], moglo ikome izgledati kao razuman prijedlog”,¹¹ uzvratio je Keynes.

Keynes je dalje naglašavao temeljnu razliku između ekonomskih filozofija, koje stoje iza njegovih stavova i i filozofije koja stoji iza odluke o uvođenju zlatnog standarda. “Mi stojimo na pola puta između dviju teorija ekonomskog društva. Jedna teorija drži da bi nadnice morale biti fiksne, s obzirom na ono što je “pošteno” i “razumno” između klasa. Druga teorija ekonomskog Juggernauta drži da bi nadnice morale biti određene ekonomskim pritiskom, inače nazvanim “tvrđim” činjenicama, da naš golemi stroj mora na svom putu gaziti isključivo s obzirom na ravnotežu u cjelini, bez obzira na slučajne posljedice za sudbinu pojedinih skupina”.

Nastavlja na sljedeći način: “Zlatni standard, sa svojom ovisnošću o pukoj sreći, svojom vjerom u “automatsko prilagođavanje” i svojom općom bezobzirnošću prema socijalnim pojedinostima, bitna je oznaka i idol onih koji su beskrajno surovi u svom komotnom uvjerenju, da se doista ništa ozbiljno ne događa - tek poneka nevolja pojedinaca ili skupina. Međutim, mi ulazimo u deseterostruki rizik (a pregovarački

¹⁰ Ibid, str. 396-397

¹¹ Ibid, str. 222-223

glup), nastavimo li primjenjivati načelo ekonomske znanosti, koje je izgrađeno na pretpostavci *laissez fairea* i slobodne konkurencije, na društvo koje ubrzano odbacuje te pretpostavke”.¹²

Keynes nije prihvaćao rasprostranjeno uvjerenje da je politika “nemiješanja” uzrok procvata britanskog gospodarstva u 19. stoljeću i da bi ga dosljedna primjena te politike ponovno mogla vratiti na vodeću poziciju u svjetskom gospodarstvu. Njegovo objašnjenje podudarnosti britanskog uspona i ekonomske politike *laissez-fairea* bilo je obrnuto: samo neke povoljne povijesne okolnosti omogućile su Velikoj Britaniji da je njezina vlada sebi mogla dopustiti određeni stupanj nebrige za ekonomski razvoj, koji se “automatski” odvijao pod utjecajem drugih faktora (dominacija u međunarodnoj trgovini i financijama, mali troškovi obrane, zaštita vlasništva i sl). Nasuprot tome, Keynes je bio prvi ekonomist koji je dokazivao da je ekonomski prosperitet najbolja garancija demokratske politike. “Novi” ili “socijalni” liberalizam (država blagostanja, socijalna politika), koji se već počeo razvijati prije Prvog svjetskog rata, upozoravao je na socijalne i političke slabosti klasičnog individualističkog liberalizma. Po Keynesu, opasnosti za moderni kapitalizam dolaze prvenstveno iz njegove koncentracije privatne moći, kolebanja, zastoja i depresija, trajne nestabilnosti. Prioritetni cilj ekonomske politike on vidi u uspostavi makroekonomske stabilizacije na razini pune zaposlenosti. Ono što su klasični liberali očekivali od odustajanja od “miješanja” države u ekonomske tokove, Keynes misli da se mora uspostaviti napuštanjem takve politike i ostvarivanjem unaprijed postavljenih makroekonomskih ciljeva, što pretpostavlja ne samo poznavanje prirode ekonomskog sustava, nego i upravljanje njime na osnovi znanstvenog poznavanja konkretnih činjenica i metoda djelovanja. Iako u tom razdoblju aktivan u politici Liberalne stranke, njegove su koncepcije sve više odudarale od liberalnog programa. Prekid s doktrinom *laissez-fairea*, ne samo na razini pragmatične politike, nego i dublje teorijske utemeljenosti, njemu se postavio tako na znanstvenoj i moralnoj razini.

Keynes je osjećao slabosti i nepotpunost svoje kritike liberalizma, pa ju je i kasnije dopunjavao u više pravaca, posebno dodatkom institucionalističkih razmatranja. To nije spriječilo veliki odjek njegove kritike kao ocjene suvremenog stanja kapitalizma u procesu degeneracije. *Laissez-faire*, koji je predstavio kao generalizaciju bentamovskog egoističkog nagona za bogatstvom, rikardovskih ograničenja i darvinističkog načela prirodne selekcije, nije mu se više činio uvjerljivim odgovorom na pitanja aktualne nestabilnosti kapitalizma, ali je zadržao vjeru u demokratski poredak, “krajnji suverenitet Parlamenta”.¹³

¹² *Ibid.*, str. 223-224.

¹³ *Collected Works*, IX, str. 302.

Keynes je, međutim oštro otklonio mogućnost da bi socijalizam mogao biti ekonomska zamjena za kapitalizam. Socijalističke doktrine su, prema njemu, bile ideološke, zastarjele, krute, neprijateljske prema stvaranju bogatstva, i ozbiljna prijetnja za individualne slobode. On je zamjerao socijalizmu revolucionarnu sklonost, odbacivao je klasnu osnovu socijalističke ideologije i politike. Nekoliko uzastopnih posjeta Sovjetskom Savezu samo ga je utvrdilo u tim njegovim stavovima.

Keynes se tako našao na srednjem putu između konzervatizma i aktivističkog reformizma. Prostor liberalnog djelovanja se ubrzano sužavao. Zato se Keynes opravdano pitao koji je praktični smisao dalje biti liberal. On se je doista i pitao "Jesam li ja liberal?" (1. kolovoza 1925).¹⁴ Ali osim demokratskih i humanističkih poriva, on nije izložio ništa, kao što je s pravom primijetio A. Crosland, "što bi se moglo podvesti pod ikakvu branjivu definiciju socijalizma".¹⁵ Sam je Keynes dovoljno jasno naznačio svoju društvenu i intelektualnu poziciju: "Ako ću uopće slijediti partikularne interese, slijedit ću svoj vlastiti... Na mene može utjecati ono što mi se čini pravednim i razumnim; ali *klasni* rat bi me našao na strani obrazovane buržoazije".¹⁶

POKUŠAJ STRANAČKOG ANGAŽMANA

Keynes je 9. veljače 1926. održao "otvoreni govor" o odnosima Laburističke i Liberalne stranke, koji je objavio 20. veljače u *Nationu* pod naslovom *Liberalizam i rad*, zastupajući stav da bi "razumni liberali" morali početi razgovarati s "razumnim socijalistima", ali je stvarni problem bio, koji je i sâm Keynes uvidao, da "razumni" ljudi s obje strane nisu imali praktičnih ideja. Među laburistima najgorljiviji pristaša Keynesa bio je mladi i ambiciozni Oswald Mosley, čiji je pamflet *Revolucija putem razuma* (*Revolution by Reason*, 1925), bio prvi politički pokušaj da se Keynesove ideje prevedu u ekonomski program. Ali je Mosleyev pokušaj ostao bez nastavka, jer ga Mosley nije znao razraditi, a kasnije ga je i diskreditirao svojim otvorenim simpatijama

¹⁴ *Collected Works XV*: Keynes nije pokazivao mnogo poštovanja prema nekim liberalnim vrijednostima. Tako on nije osobito cijenio poslovna zanimanja, ali ga kasnije nisu smetala velika poslovna carstva i njihovi vlasnici (tajkuni) kao svojevrсни društveni reformatori i promicatelji partnerstva između privatnog poduzetništva i javnog sektora u pružanju javnih usluga, kao praktičnog ostvarenja Trećeg puta. U pogledu nasljeđivanja imao je negativan stav: "Vjerujem da se sjeme intelektualnog pada Individualističkog Kapitalizma treba tražiti u... naslijeđnom načelu."

¹⁵ A. Crosland, *The Future of Socialism*, str. 353

¹⁶ *Collected Works*, IX, str.297

za fašizam.¹⁷ Keynes je sa simpatijom primio laburistički pamflet *Nadnica za život* (*The Living Wage*, 1926), pisan u duhu Hobsonove teorije nedovoljne potrošnje. On se istodobno približio fabijanskom intelektualnom krugu oko Webbovih i Bernarda Shawa, na osnovi povjerenja u društvene znanosti i društvenu svijest. Zanimljiva je tadašnja ocjena Beatrice Webb o Keynesu: "Ono što bi Keynes mogao postići to je veliki projekt društvenog inženjeringa, za koji bi čak mogao biti pozvan da provodi, ali kao stručnjak, a ne kao parlamentarac".¹⁸

Dramatični generalni štrajk rudara u proljeće 1926., produbio je krizu Liberalne stranke i doveo do Keynesova razlaza s H. H. Asquithom, vodećom ličnošću Liberalne stranke, i priključenja Lloyd Georgeu, inventivnijem i energičnijem, ali nepopularnijem, lideru. Za Keynesa je to bio najveći moralni i politički lom u životu.¹⁹ Iako od ranije Keynes nije gajio simpatija za Lloyd Georgea, on je postao jedan od njegovih bliskih suradnika u definiranju nove liberalne politike, koja je bila bliža njegovim aktivističkim uvjerenjima.

Prilika za ambiciozni ekonomsko-politički program pružila se već u rujnu iste godine, kada se pod patronatom Lloyd Georgea sastala skupina od 14 profesora, među kojima je bio i Keynes, da položi osnove novog radikalizma. Bila je to Keynesu prva prilika da se поближе upozna s praktičnim problemima opadajuće britanske industrije. Umjesto naglaska na oživljavanje tradicionalnih industrija, Keynes se zalagao za smanjenje viška kapaciteta tih industrija i racionalizaciju cijele industrijske strukture u uvjetima svjetske konkurencije spajanjem i povezivanjem, s ciljem smanjivanja troškova proizvodnje. Njegovo upoznavanje s realnim stanjem britanske industrije i poslovanja dalo je neke korisne ideje i poticaje liberalnim industrijskim istraživanjima. Posebno je utvrdilo njegovo uvjerenje da je prošlo vrijeme malih obiteljskih poduzeća i da je došlo vrijeme velikih, tehnološki složenih i organizacijski povezanih korporacija. Već u travnju 1927. Keynes je priredio, na temelju rasprave kandidata Liberalne stranke, nacrt studije *Financijska i industrijska struktura države*, koji je trebao poslužiti kao okvir za završnu studiju. Nacrt je sadržavao sažet iskaz Keynesovog općeg pristupa problemima svoga vremena. Isticao je suprotnost između malih postupno rastućih poduzeća u 19. stoljeću i velikih korporacija pod upravom plaćenih menadžera i tek nominalnom kontrolom anonimnih dioničara. Tendencija prema okrupnjavanju i centralizaciji diktirana je ne samo tehničkim uvjetima proizvodnje i prednostima burzovnog financiranja, nego i zaoštrenom

¹⁷ "Da je Mosley bio sposoban da adekvatno objasni kako bi se to moglo ostvariti, on bi, a ne Keynes, možda mogao postati autor nove ekonomije", ocjenjuje R. Skidelsky, *John Maynard Keynes, 1883-1946*, Pan Books, London, 2004., str. 378.

¹⁸ Citirano prema R. Skidelsky, *Ibid*, str. 385.

¹⁹ Vidi R. Skidelsky, *Ibid*, str. 380-4.

borbom za tržište. Slika individualističkog društva nije više odgovarala činjenicama nove društvene strukture, koja se postupno nametala, ne ostavljajući mnogo izbora. Zakonodavstvo i ekonomska politika moraju se prilagoditi takvom općem razvoju gospodarstva. Uostalom, tvrdio je on, nema nikakva razloga vjerovati da su upravna tijela privatnih poduzeća efikasnija od sličnih upravnih tijela velikih socijaliziranih korporacija.²⁰

Polemika koja se otvorila podijelila je ne samo Liberalnu stranku u Velikoj Britaniji nego u liberalnom pokretu općenito; temeljni je problem bio u shvaćanju prirode rizika, s kojim se društvo suočavalo. Keynes je bio manje spreman prihvatiti društveni rizik nego što je bio njegov protivnik Robert Brand londonski bankar, različito shvaćajući vezu između efikasnosti i profita.²¹ Dok je Brand prilazio socijalnim problemima sa strane poslovne zajednice i njezinih ekonomskih i društveno-političkih interesa, Keynes je istim problemima prilazio sa stajališta znanosti, državne uprave i javnih službi, koje imaju u vidu, i čija je društvena uloga, da vode računa o interesu društva kao cjeline. Nužnost profita kao poticaja za napor, pisao je Keynes u svom nacrtu, preuveličava se. On se čak ni ne pretpostavlja za vojnika, državnika, javnog službenika, učitelja, znanstvenika, tehničkog stručnjaka. Poslovni ljudi su manjina i ono opće stanje koje oni preferiraju ne mora preferirati cjelina društva, pa ni njegov najveći dio. Stabilnost i efikasnost različiti slojevi ljudi različito ocjenjuju, a profit kao mjera efikasnosti specifični je izraz interesa privatnih poslodavaca.

Keynes je predlagao da se jedan dio investicijskih fondova stavi pod upravu nacionalnog investicijskog ureda, a država bi mogla izdavati investicijske obveznice za formiranje razvojnih fondova. Posebnu ulogu Keynes pripisuje ekonomskoj znanosti, jer se ona bavi relevantnim činjenicama ljudskog iskustva. Znanje treba nacionalizirati i učiniti svima dostupnim, što uključuje odgovornost centralne banke i transparentnost njezinih operacija, kao i reformu i preglednost nacionalnih računa.

²⁰ Bila je to prva najava onog što je 1930-ih postalo poznato pod imenom A. Berlea i G. C. Meansa, aktivnih promotora "New Deal" u SAD, kao "menadžerska revolucija". Vidi njihovu knjigu *The Modern Corporation and Private Property* (1932).

²¹ Nacrt je izazvao oštru reakciju bankara Roberta Branda, s desne strane Liberalne stranke, koji je branio privatni profit kao nagradu za poslovni rizik, i zaštitu od gubitaka državnih poduzeća. "Ja više volim gubitke od rizika koji su svojstveni gotovo svakoj sferi života, koji se otvoreno iskazuju... od onih skrivenih i zataškanih, koje javne ili polujavne korporacije mogu pokriti pomoću poreza i administrativnih cijena", bio je Brandov odgovor, kojim je naznačio buduće desne liberalne napade na Keynesa. Vidi Skidelsky. Op. cit. str. 388-389.

Rezultat kolektivnog istraživanja objavljen je početkom 1928. godine u studiji *Industrijska budućnost Britanije (Britain's Industrial Future)*. Mnogo od onoga što je Keynes predlagao nije ušlo u krajnju redakciju dokumenta. Ispušten je stav da bi javna korporacija mogla postati tipična jedinica industrijske organizacijske strukture. Umetnut je poseban odjeljak o vrijednostima individualizma. Ipak rad je unio jednu novu teorijsku dimenziju: odgovornost i društvenu ulogu države u suvremenom gospodarstvu i nužnost socijalnog konsenzusa. Liberali se, naravno, nisu odrekli svoje privrženosti načelima individualizma, premda su ga u znatnoj mjeri relativizirali, dopuštajući da profit nije jedini kriterij društvene efikasnosti. Keynesova ideja Srednjeg puta između individualizma i državnog socijalizma dobila je tako prominentno mjesto u jednom liberalnom programskom dokumentu.

EKONOMSKA NESTABILNOST KAO TEORIJSKI PROBLEM

Keynes je cijelog svog profesionalnog života bio zaokupljen problemom nestabilnosti gospodarskog sustava. Budući da su neizvjesnost i nestabilnost inherentna svojstva kapitalističke dinamike, rješenje tog problema nije mogao tražiti u spontanom ponašanju individualnih kapitalista. Ali, trebalo je razjasniti uzroke nestabilnosti, da bi se mogla ponuditi koliko-toliko uvjerljiva teorija stabilizacijske politike. U ekonomskoj literaturi prije Keynesa razvijeno je više teorija kolebanja s različitim objašnjenjima i različitim implikacijama u pogledu politike stabilizacije. Keynes se u prvo vrijeme gotovo isključivo ograničio na monetarnu sferu. Iako mu je Malthusova ideja nedovoljne potrošnje bila bliska, Keynes je ipak glavni uzrok nestabilnosti locirao u bankovnoj regulaciji kredita, koja prepušta bankama da širenjem i stezanjem kredita naizmjenično uzrokuju inflaciju i deflaciju, a time i smjenu prosperiteta i depresije. Kvantitativna teorija novca bila mu je dovoljna da objasni gospodarska kolebanja, ali i da posluži kao sredstvo stabilizacije kroz kontrolu novčane mase. Za razliku od Keynesa, kojeg je zanimala samo kratkoročna stabilizacija, njegov mlađi kolega iz Cambridgea Dennis H. Robertson smatrao je da se industrijska kolebanja moraju razmatrati u kontekstu osiguranja dugoročnog ekonomskog rasta, i da cilj ekonomske politike ne može biti da se ona izbjegnu, nego da se ublaže. Robertsonova *Studija o industrijskom kolebanju*²² objašnjavala je kolebanja realnim, za razliku od monetarnih, fenomenima. Nove investicije, koje su poticane inovacijama, stvaraju privremeni opći gospodarski polet, ali konkurencija između poduzetnika i pogrešna dugoročna očekivanja nužno dovode do prevelikih investicija, pada cijena i profita i konačno do sloma.

²² D. H. Robertson, *A Study on Industrial Fluctuation* (1915.)

Keynes je, međutim, odbacio Robertsonov zaključak o nerentabilnim investicijama, ali se zainteresirao za onaj dio Robertsonove teorije da investicije mogu biti veće od raspoložive štednje. Tako je integrirao monetarnu teoriju s raspodjelom dohotka na štednju i investicije za objašnjenje poslovnih kolebanja, ali to je učinio već sredinom 1920-ih, u okviru svoga projekta monetarne reforme, tražeći odgovor na pitanje kako vlade mogu financirati ratne rashode i kako inflacija pomoću “inflacijskog poreza” može trošiti ono čega se individualna domaćinstva moraju odreći. On je poricao da bi inflacija mogla stvoriti dodatne resurse za investicije, ali može preraspodijeliti raspoložive resurse. Keynes je zato zahtijevao da centralna banka održava stabilne cijene, da bi spriječila “inflacijski porez”. Robertson je i dalje vjerovao da inflacija može biti važan izvor kredita za stvaranje dodatnog kapitala. Ova rasprava imala je važne implikacije za Keynesov kasniji teorijski razvoj.

Keynes se već sredinom 1920-ih godina upustio u opsežnije teorijsko istraživanje novca, koje je završilo objavljivanjem *Rasprave o novcu* (*A Treatise on money*) tek u listopadu 1930. Početna Keynesova namjera bila je da javnosti dade kratki prikaz svojih gledanja na probleme novca, da bi objasnio “kreditni ciklus” za potrebe definiranja optimalne bankarske politike. Keynes nije bio njome zadovoljan. Počeo je s razradom kvantitativne teorije novca, da bi objasnio kolebanja razine proizvodnje. Na kraju je shvatio da mu ta teorija nije ni potrebna da bi objasnio relevantne činjenice nove ekonomske situacije, stvorene velikom krizom poslije 1929., čak da mu odvlači pozornost od aktualnih problema proizvodnje i vratio se na pitanja razine cijena. Knjiga je pisana u tipičnom akademskom stilu, što je ubijalo svježinu Keynesovim idejama i umanjivalo snagu njegove uvjerljivosti. Keynesova središnja ideja bila je da ne postoji automatski mehanizam kreditnog novca koji bi izjednačavao štednju i investicije. Budući da banke stvaraju novac, mora se definirati kratkoročna politika centralne banke. U uvjetima zlatnog standarda centralna banka ne može odrediti dovoljno nisku diskontnu stopu, koja bi omogućavala da se razina investicija izjednači s visinom štednje koju je društvo spremno održavati. Odatle masovna nezaposlenost i deflacija, jer je brzina trošenja na investicije sporija od štednje.

Zaključno, glavni cilj nacionalne monetarne politike morao bi biti održavanje kamatne stope koja bi bila usklađena s dugoročnim ciljem pune zaposlenosti uz datu razinu cijena i nadnica. Tako autonomno određena kamatna stopa bila bi periodično prilagođavana promjenama deviznog tečaja i nespojiva s praksom slobodnog vanjskog zaduživanja. Država bi, dakle, držala pod kontrolom bankarski sustav, carinski sustav i sustav plaća, a prilagođavanja u međunarodnoj razmjeni ostvarivala bi deviznim tečajem. Iako uzroci nestabilnosti mogu biti različiti od kolebanja cijena, Keynes je vjerovao da monetarna vlast može neutralizirati i druge uzroke regulacijom ponude novca.

Dok je rad na *Raspravi o novcu* tekao sporo i nesigurno, Keynesova aktivnost se intenzivirala i proširila u drugim pravcima. Za njegov politički i profesionalni angažman posebno je važan njegov rad u 1929. godini na velikom programu javnih radova za izbornu platformu Lloyd Georgea. Keynes se prihvatio posla da razradi koncepciju smanjenja nezaposlenosti u skladu sa svojim općim gledanjima. Keynesov nacrt poslužio je za izradu izbornog dokumenta *Mi možemo pobijediti nezaposlenost* (*We Can Conquer Unemployment*), na osnovi kojeg je Lloyd George dao obećanje "da će strašne brojke nezaposlenih u jednoj jedinici godini svesti na normalne razmjere".²³ Obećanje je dato na osnovi Keynesova argumenta: "kada imamo nezaposlene ljude i nezaposlene tvornice ... posve je imbecilno reći da si mi ne možemo priuštiti te stvari. Jer se s nezaposlenim ljudima i nezaposlenim tvornicama, i s ničim drugim, te stvari rade".²⁴

Postignuti politički konsenzus nije ostao bez profesionalnog izazova. Naoko jednostavan i uvjerljiv argument, nije dao odgovor na niz prigovora. Rasprava o zlatnom standardu bila je politički završena. Devizni tečaj bio je fiksiran, nezaposlenost se nije smanjila. Budući da se kamatna stopa ne može sniziti dok je na snazi zlatni standard, kako osigurati nove investicije za modernizaciju i restrukturiranje industrije po važećoj kamatnoj stopi? Lloyd George je odgovorio da će se vlada zadužiti. Ali odakle će novac doći? Ako se vlada zaduži, neće li to "istisnuti" privatne investicije. Keynes se zalagao za zaduživanje u inozemstvu, ali efekt takvog zaduživanja na domaću zaposlenost ostao bi neizvjestan. Očito je morao računati da postoji višak neupotrebene štednje ili da će novi novac morati doći iz emisije. Ova pitanja postavilo je Ministarstvo financija, očito zabrinuto za mogućnost financiranja tako obimnog programa, kao i zbog pritiska za temeljno mijenjanje monetarne politike. Keynesov odgovor da će se javni radovi financirati na račun potrošačkih rashoda, samo je potvrdilo strah Ministarstva, da se financiranje mora ostvariti postojećim novcem ili "novim" novcem, što znači direktnom preraspodjelom dohotka ili inflacijom.

Keynes je, nasuprot tome, tvrdio da sva štednja nije aktivirana i da je jedan dio neiskorišten i da su sami nezaposleni resursi oblik neiskorištene štednje, koja nije "materijalizirana" upravo zbog slabe konjunktura. Osim toga, porast zaposlenosti ne stvaraju samo javni radovi, nego svaka dodatna kupovna snaga ima "kumulativni" efekt na gospodarsku aktivnost, a time i na zaposlenost. Tako je u teorijsku raspravu uveden "multiplikator zaposlenosti" kao mjerilo kumulativnog efekta, (koji je Richard Kahn, mlađi Keynesov suradnik, 1931., prvi pokušao praktično izračunati). Keynes je bio vrlo optimističan u pogledu političkog uspjeha predloženog programa.²⁵

²³ Vidi R. Skidelsky, *Op. cit.* str. 407.

²⁴ *Collected Works*, XIX, str. 761-766.

Rezultati parlamentarnih izbora od 30. svibnja 1929. bili su, međutim, za Liberalnu stranku porazni. I ovog puta se potvrdilo pravilo politike da su u političkoj borbi manje važni inspirativno pisani programi, od povjerenja biračkog tijela u snagu i odlučnost onoga koji te programe zastupa.

KAKO IZIĆI IZ DEPRESIJE?

Godina 1929. neugodno je iznenadila svijet. Još u ljetu nitko nije slutio da je svjetsko gospodarstvo na rubu sloma. Panika i pad burzovnih vrijednosti na Wall Streetu 24. listopada označili su početak najveće financijske i ekonomske krize u povijesti. Keynes, koji je bio poznat po stalnom upozoravanju na ekonomsku nestabilnost, i sâm je bio iznenađen. I dalje je optimistično očekivao "epohu jeftinog novca, koja će biti u realnom interesu poslovne aktivnosti u cijelom svijetu".²⁶ Dramatični pad cijena, koji je uslijedio poništio je efekt jeftinog novca, tj. pad realne kamatne stope. Zbog snažne deflacije realne kamate su oštro porasle, unatoč vladinim nastojanjima da nominalne stope drži niskima. Zbivanja su uzdrmala Keynesovu vjeru u efikasnost monetarne politike, iako je i dalje vjerovao da će Federalne rezerve SAD biti u stanju zaustaviti dublju krizu.²⁷

Keynesova ekonomska ekspertiza u novim prilikama još više se tražila. Tako je krajem studenog Keynes imenovan u Parlamentarni odbor za financije i industriju (tzv. Macmillanov odbor) čija je zadaća bila opće istraživanje djelovanja bankarskog sustava na gospodarstvo, a odmah zatim u Ekonomsko savjetodavno vijeće pri predsjedniku vlade. To je Keynesu dalo priliku da upozna unutrašnje političke odnose i da na njih utječe. Međutim, kako se ekonomsko stanje pogoršavalo, stvarna politika vlade sve više se držala ortodoksije, sužavajući se na obranu funte, a nezadovoljni Keynes se sve više nastojao približiti laburistima, da bi pojačao svoju poziciju u sučeljavanju s Ministarstvom financija i Engleskom bankom, čuvarima liberalne ortodoksije. Keynes je, naravno, zagovarao napuštanje zlatnog standarda i aktivnu politiku kamatne stope. Ali tu se pojavila teškoća jer kamatna stopa ne djeluje

²⁵ Keynes je u povodu programa poletno pisao: "Nema nikakva razloga zašto se mi ne bismo osjećali slobodnim da budemo hrabri, da budemo otvoreni, da eksperimentiramo, da poduzimamo akcije, da iskušamo mogućnosti stvari. A nasuprot nas, stojeći na putu, nema ničega osim nekoliko stare gospode, čvrsto zakopčanih u svoje mantije, na koje treba gledati s ponešto prijateljskog omalovažavanja i prevnuti kao čunjeve". *Collected Works* IX, str. 125.

²⁶ *Collected Works*, XX, str.2.

²⁷ Keynes je sam izgubio u krizi velik dio svog investiranog kapitala.

podjednako na troškove proizvodnje. Ona izravno utječe na troškove zaduživanja, a preko njih na profit, ali malo na nadnice. Keynes je priznavao da nadnice nisu fleksibilne na dolje, da one nisu određene marginalnom proizvodnošću rada, koliko "socijalnim i povijesnim faktorima".²⁸ Zaključio je: "Zbog tih različitih razloga, politika kamatne stope, iako je teorijski neosporiva, lomi se kao praktični instrument uspostave prave ravnoteže. Ona nas ostavlja u kroničnom položaju lažne ravnoteže, i u toj lažnoj ravnoteži teret pada na profite. Sve dok imamo oblik društva, u kojem je profit pokretna snaga poduzeća, imat ćete postupno propadanje, ako imate situaciju u kojoj je nemoguće zaraditi profit".²⁹ Time je Keynes priznao da je profit istodobno pokretna snaga, ali i kočnica društvenog razvoja u kapitalističkim okvirima. Ostalo je, međutim, nejasno može li se profit staviti u okvire općih društvenih ciljeva, a da se karakter sustava bitno ne promijeni. Njegov implicitni odgovor je bio da može, što bi upravo trebala pokazati liberalna politika javnih investicija. Društveni okviri razvoja su širi od onih koje određuje motiv privatnog profita, tvrdio je on.

Keynesova svjedočenja pred Macmillanovim odborom označavaju bitni novi teorijski skok i početak onog što je poznato kao kejsijanska revolucija u vođenju politike. Trebalo je općenito priznati da sve cijene nisu fleksibilne i da proizvoljno fiksiranje deviznog tečaja ne samo da ne jamči automatsko prilagođavanje troškova i cijena, nego da je aprecijacija valute trajni izvor poremećaja relativnih cijena na domaćem i međunarodnom tržištu, pada izvoza i proizvodnje, a time i razine profita kao motiva za investiranjem. Visoka nezaposlenost nije, dakle, posljedica visokih nadnica i krutosti radničkih zahtjeva, nego, također, niskih cijena, smanjivanja proizvodnje i investicija i ne treba ih gledati samo kao dio dugoročne teorije raspodjele dohotka u zatvorenom sustavu, nego i kao samostalan izvor nestabilnosti.³⁰

Keynesovo zalaganje za "jeftini novac" prihvaćen je kao glavni pravac ekonomske politike. Umjesto da se ekonomske veličine prisilno prilagode deflacijskim cijenama, on je predložio alternativni pristup da se cijene prilagode poželjnim realnim ekonomskim parametrima. Prihvaćajući ocjenu da monetarna politika nije svemoguća, da su potrebne i druge pomoćne politike (javni radovi, poticanje potrošnje i privatnih investicija, zaštita domaće proizvodnje, dogovaranje socijalnih partnera i sl.), međusobno povezano i kumulativno djelovanje svih ovih faktora moglo bi relativno brzo izvući zemlju iz depresije i dovesti je na putanju punog korištenja raspoloživih resursa. Depresija se može prevladati, tvrdio je Keynes, samo

²⁸ Ovo objašnjenje vjerojatno potječe od M. Dobba, koji taj stav zastupa, slijedeći Marxa, u svojoj studiji *Wages* (1928.).

²⁹ Keynesovo svjedočenje pred Macmillanovim odborom. Citirano prema R. Skidelsky, *Op. cit.*, str. 420-421.

³⁰ *Ibid.*, str. 432.

aktivnom, dobro odmjerenom i koordiniranom ekonomskom politikom, koju država mora provoditi u korist svih svojih građana, oslanjajući se na njihovu demokratsku podršku i povjerenje, te na znanstveno razrađene podloge.

Najspornija točka Keynesova programa bilo je zagovaranje ekonomskog protekcionizma, što je poticalo liberalne kritike za povratak na merkantilizam. Njegovi argumenti za politiku zaštite su raznovrsni, neki sugerirani kratkoročnim obzirima, a neki načelnim stavovima. Naravno, on nije zastupao ekonomski izolacionizam, ali budući da je za njega država bila temeljna jedinica ekonomske analize i političkih interesa, on je primarno uvažavao nacionalne kriterije u optimizaciji efekata mjera državne politike u datim uvjetima. Carinska zaštita, tako je trebala poboljšati položaj zemlje, osobito ako je zemlja u stanju ekonomske depresije, te u međunarodnoj razmjeni, smanjujući sklonost uvozu i zaduživanju u inozemstvu. On je naglašavao pozitivan utjecaj na domaću proizvodnju i zaposlenost, rast investicija i kapitala iz domaćih izvora, jačanje poslovnog pouzdanja i inovativnosti, šire mogućnosti upravljanja raspodjelom dohodaka. Njegov još dalekosežniji napad na doktrinu *laissez-fairea* bila je njegova tvrdnja da je svaka razvijena industrijska zemlja gotovo jednako sposobna proizvoditi najveći dio potrebnih proizvoda i da se, prema tome, precjenjuje važnost komparativnih prednosti u međunarodnoj razmjeni, posebno u uvjetima visoke nezaposlenosti. Zatim, on zagovara posebnu zaštitu ključnih gospodarskih grana, čak i pod cijenu njihove niže efikasnosti.

Proces prevladavanja depresije i obnove gospodarstva do razine pune zaposlenosti, po Keynesovu uvjerenju, ne bi trebao trajati dugo. Iako dugoročne i stabilne obnove ne može biti bez oporavka poslovnih profita i snažnih motiva za investicije, efikasnost državnih mjera za oživljavanje gospodarstva uvelike će "ovisiti o brzini reakcije proizvodnje na poticaj malih promjena cijena", ali "imajući u vidu višak kapaciteta, koji sada postoji za proizvodnju gotovo svake vrste dobara", on je mislio da je razumno nadati se "da se prilično velik porast proizvodnje može postići s relativno malim poboljšanjem cijena".³¹

Keynes se silno radovao kada je 21. rujna 1931. Philip Snowden, britanski ministar financija, bio prisiljen suspendirati konvertibilnost funte i time ukinuti međunarodni zlatni standard. Keynes je to doživio kao svoju osobnu pobjedu i priznanje, ali još više kao oslobođenje Velike Britanije od nepotrebnog i nepodnošljivog tereta. "Jednim udarcem, Britanija je povratila financijsku prevlast u svijetu", slavio je on.³²

³¹ CW XX, str. 441-2

³² Citirano prema R. Skidelsky, *Op. cit.* str. 449. "Mi stojimo u točki prijelaza... gotovo nitko u Engleskoj sada ne vjeruje u Versajski ugovor ili u predratni zlatni standard ili u politiku deflacije. Te su bitke dobivene – uglavnom neizdrživim pritiskom događaja, a samo sekundarno postupnim raspadom starih predrasuda. Ali većina od nas, do sada, ima

Precijenjeni valutni tečaj, koji je Britanija sebi nametnula i zatim uporno održavala, po njegovu mišljenju, lišio je Britaniju mogućnosti vođenja aktivne monetarne politike za rast proizvodnje i zaposlenosti i gurnulo je u gomilanje kratkoročnih zaduživanja. Takva nesigurna struktura, morala se prije ili kasnije urušiti.

U ovim raspravama o neposrednim pitanjima britanske ekonomske politike u uvjetima duboke krize, koja je bila evidentna već niz godina, a koja se osobito zaoštrila slomom u 1929. i izazvala dramatičnu političku i socijalnu krizu vlasti i političkog sustava Velike Britanije, Keynes je imao izvanrednu priliku i povlašten položaj da razvija i izoštava ne samo svoje teorijske poglede, nego i da stekne puni uvid u realno odvijanje socijalnih i političkih procesa. Njegovi su stavovi često bili kritički valorizirani, nerijetko osporavani i napadani, on ih je morao razvijati i braniti, dopunjavati. Osjećajući da mu teorijske osnove, razvijene u *Raspravi o novcu* nisu dostatne za cjelovito objašnjenje aktualnih pojava, Keynes je odlučio svoja teorijska istraživanja proširiti s čisto monetarnih problema i na realne procese proizvodnje i zapošljavanja. U tom smislu od jeseni 1932. promijenio je i naslov svog tečaja sveučilišnih predavanja od *Čiste teorije novca*, kako se zvao od jeseni 1929. u *Monetarnu teoriju proizvodnje*. U tim predavanjima pokušao je objasniti kretanja ukupne proizvodnje u ovisnosti o uvjetima ponude novca. Rezultat tog zaokreta je ogled *Monetarna teorija proizvodnje*, koji se pojavio početkom 1933.³³ U užjuku iste godine izlazi mu iz tiska i pamflet *Putevi prosperiteta*,³⁴ članak *Multiplikator*³⁵ kao i biografski ogled o Malthusu, u kojem priznaje povijesnu vezu svog učenja s teorijom nedovoljne potrošnje tog klasičnog ekonomista.³⁶ Novi snažan poticaj Keynesovim idejama i stavovima došao je iz Sjedinjenih Država s izbornom kampanjom i pobjedom predsjedničkog kandidata Franklina D. Roosevelta i provođenjem njegove reformske Nove ekonomske politike (*New Deal*), koja se uvelike slagala s Keynesovom koncepcijom.³⁷ Keynesove ideje naišle su na veliki odjek među mladim američkim ekonomistima, okupljenim oko Roosevelta. I veliki ekonomski autoritet iz starije generacije, jedan od stupova američke neoklasike Irving Fisher, zauzeo je sličan stav Keynesovom.³⁸ Tako je "keynesijanska revolucija" dobila svoju snažnu američku granu.

samo nejasnu predodžbu što ćemo sljedeće učiniti, ili kako ćemo iskoristiti svoju vraćenu slobodu izbora". J. M. Keynes. *Collected Works IX*, str. XIX.

³³ *The Monetary Theory of Production*, CW, VIII.

³⁴ *The Means to Prosperity*, CW, IX.

³⁵ *The Multiplier*, u kasnijim izdanjima uključen u *The means to Prosperity*

³⁶ *Robert Malthus: The First of the Cambridge Economists*, CW, X, pogl. 14.

³⁷ Ona je i započela po Keynesovom receptu velikom devalvacijom dolara i najavom opsežnog programa javnih radova.

K OPĆOJ TEORIJI EKONOMSKE POLITIKE

Keynes je, kao uvjereni modernist sa snažnom socijalnom svijешću, ekonomsko upravljanje, zajedno s etikom i politikom, shvatio kao nužni dio znanosti suvremenog vladanja. Prihvaćajući aktivan stav društvene odgovornosti, Keynes je razvio ekonomski sustav postavki, ideja i teorija, usmjeren na vitalne probleme i izazove suvremenog svijeta. Iako se njegovo djelo temeljilo primarno na intelektualnoj tradiciji i povijesnom iskustvu njegove uže domovine, u fazi njezina silaska s pozicije vodeće ekonomske i političke sile svijeta, nije nimalo slučajno da je ono odmah doživljeno i prihvaćeno kao izvanredno svjetsko postignuće. Uz njega su stali mnogi ekonomisti, suočeni s evidentnim nevoljama aktualne krize i socijalnom neosjetljivošću konzervativnih vladajućih elita. S općim porastom interesa za Keynesove ideje i teorije, te njihovom širom praktičnom primjenom, Keynes se našao pred novim i još većim izazovom. Pamflet *Putevi prosperiteta* pokazao se ključnim dokumentom u povijesti "keynesijanske revolucije", kojim je analizu putova oživljavanja proširio na cijeli svijet, a britansko oživljavanje izravno povezao uz porast svjetske potražnje, s prijedlogom plana za svjetsku monetarnu refaciju. U pamfletu je zastupao stav da nema izlaza iz krize bez koordinirane akcije nacionalnih vlada da povećaju svjetsku potražnju. Keynes je čak i na međunarodnom planu više nade polagao u kolektivni razum političke elite, nego na spontane procese tržišne razmjene.

Pored problema prevladavanja kriznih stanja u novoj situaciji pojavili su se i novi problemi odnosa u procesima oporavka, rasta, mehanizama upravljanja i usklađivanja. Svjesno djelovanje na znanstvenim osnovama, naime, također implicira neizvjesnost i izbor modela i strategija ostvarivanja postavljenih ciljeva. Već samo izbjanje Sjedinjenih Država na vodeću proizvodnu, tehnološku i finansijsku poziciju u svijetu, s napuštanjem izolacionizma i usvajanjem aktivističke uloge, pojava alternativnih oblika kolektivizma i intervencionizma (fašizam, korporativizam, komunizam), jačanje antikolonijalizma, tražili su od Keynesa odgovore ne samo kao teorijskog ekonomista, nego i kao socijalnog filozofa, te praktičnog političara, predstavnika političkog establišmenta još uvijek jedne od vodećih svjetskih sila. A ekonomsku teoriju Keynes je uvijek shvaćao kao sredstvo poboljšanja i reforme društva. Same ciljeve prema kojima bi društvo trebalo usmjeravati i kojim kriterijima treba mjeriti njihovo ostvarivanje, Keynes, međutim, nije precizno odredio. Sklonost prema kolektivističkim rješenjima njegovi su protivnici tumačili kao sklonost prema totalitarizmu, dominaciji sile i volje nad autoregulatornim mehanizmima građanskog društva, uključujući tržišno gospodarstvo, privatno vlasništvo i individualnu

³⁸ Vidi Irving Fisher, *Booms and Depressions*, 1932; *The Debt-Deflation Theory of Great Depressions* (1933.), *Econometrica*, 1, str. 337-357.

slobodu. Predbacivalo mu se opasno nerazumijevanje poslovnog ponašanja i kriterija poslovne prakse.³⁹ Međutim, Keynes je odbacivao *laissez-faire* privatnog ugovaranja, ne zato što bi bio protiv slobode ugovora, nego zato što je uviđao da za ekonomsku efikasnost društva nije dovoljna dobra volja privatnih ugovarača, nego i razumijevanje logike globalnih procesa i spremnost društva da kolektivnom akcijom spriječi ili sanira razorne procese. Prema Keynesu, to je ono što bankari ili trgovci teško razumiju. Monetarna teorija i politika, s njegova stajališta, pružaju potreban uvid u funkcioniranje tržišnog sustava i prikladno je sredstvo njegova upravljanja u situacijama kada tržišni mehanizmi ne daju zadovoljavajuće rezultate sa stajališta blagostanja, sigurnosti i reprodukcije društva. Izložen sumnjičenju i napadima, a svjestan temeljnih razlika u pretpostavkama, vrijednosnom sustavu i razumijevanju veza između dijelova gospodarstva i mehanizama upravljanja s njim, u njemu je sazrijevala ideja da, koristeći svoje već objavljene ili pripremane parcijalne radove, svoja opća gledanja i iskustva bavljenja ekonomskom znanostu izloži u sistematičnijem i trajnijem obliku. S tom namjerom on od 1932. svoj rad usmjerava prema pisanju opće rasprave, koja bi na sistematičan i pristupačan način izložila javnosti sve bogatstvo svojih ideja, uvjerenja i analitičkih postignuća.

Tako je Keynes započeo rad na svojem glavnom teorijskom djelu – *Općoj teoriji zaposlenosti kamate i novca*. Do pojave *Opće teorije* trebalo je čekati četiri godine. Glavni dijelovi bili su brzo pripremljeni na osnovi postojećih tekstova. Ali mnoge praznine trebalo je popuniti novim tekstom ili većim doradama. Glavnina materijala bila je već gotova u proljeće 1934., a do jeseni rukopis je dovršen. Već na jesen te godine on je predavao iz probnih otisaka pod naslovom *Opća teorija zaposlenosti*. Ali trebalo je više od godine da se knjiga pojavi u završnom obliku. Naime, prije objavljivanja Keynes je otiske razdjelio svojim prijateljima i suradnicima (R. F. Kahn, Joan Robinson, R. F. Harrod, D. H. Robertson, R. G. Hawtrey) za mišljenje, popravke i eventualne prijedloge za dopune i poboljšanja, nakon čega su uslijedile žive rasprave i sugestije, koje je Keynes koristio u zadnjoj redakciji teksta. Objava knjige u veljači 1936. izazvala je golem interes stručne javnosti. Od nje se očekivalo da pruži konačnu formu “kejsijanske revolucije”, prikazanu na način koji bi otklonio nejasnoće, nedorečenosti i mogućnost različitih interpretacija. Keynesovo isticanje općeg karaktera novog rada sugeriralo je takva očekivanja. To se u velikoj mjeri i obistinilo. Knjiga je oduševljeno dočekana od pristalica, a s velikim uvažavanjem od stručne i šire javnosti. Pravi karakter i doseg knjige trebalo je tek ocijeniti.

³⁹ “Javni službenici Ministarstva financija, koji ga u većoj ili manjoj mjeri slijede, ne suđe kao praktični ljudi... Oni su činovnici. Oni su profesori ... Oni nisu bankari ni poslovni ljudi. Jednu stvar koju bankari i poslovni ljudi Engleske znaju to je da se povjerenje temelji na održavanju obećanja. To je nešto što Keynes neće nikad znati”, napadao ga je Russell Leffingwell, Keynesov stari znanac, direktor u banci J. P. Morgana.

Prvo kratko uvodno poglavlje knjige, u kojem je Keynes naznačio pravo značenje naslova knjige te cilj i pravac svoga argumentiranja, jasno je ukazivalo na teorijske ambicije i širinu autorova inovativnog pothvata. On je tu istakao: "Cilj je... naslova da istakne razliku prirode mojih dokazivanja i zaključaka i onih klasične teorije o istom predmetu... Razložiti ću da se postulati klasične teorije mogu primijeniti samo na poseban slučaj, a ne na opći, budući da je situacija koju ona pretpostavlja samo krajnja točka mogućih položaja ravnoteže. Štoviše, odlike posebnog slučaja koje pretpostavlja klasična teorija, ne poklapaju se s onima ekonomskog društva u kojemu sada živimo, što ima za posljedicu da njezino učenje zavodi na pogrešan put i da ima kobne posljedice ako pokušamo da je primijenimo na iskustvene činjenice".⁴⁰ Inzistiranje na općem karakteru rada, svojoj opreci prema dotadašnjoj ekonomskoj teoriji, novosti povijesnih prilika i izazova u formiranju njegove teorije nasuprot starijih, sugeriralo je opću teorijsku analizu cjeline ekonomskih učenja u svjetlu njegova novog pristupa, i analizu temeljnih spoznaja ekonomskog života društva i ekonomske politike.

Problem je nastao već kod definiranja sustava koji je Keynes odlučio rušiti. On taj sustav naziva *klasičnom* teorijom, pod čime razumije teoriju koju su razvili "Ricardo i James Mill i njihovi *prethodnici*, tj. utemeljitelji teorije koja je kulminirala u rikardovskoj ekonomiji", ... i "*sljedbenici* Ricarda ... koji su usvojili i usavršili" rikardovsku teoriju, uključujući (primjerice) J. S. Milla, Marshalla, Edgewortha i Prof. Pigoua".⁴¹ Keynes ovdje svjesno, ali dosta proizvoljno pod pojam klasične škole podvodi kako tradicionalnu klasičnu školu Smith-Ricardo-J. S. Mill) tako i neoklasičnu školu (Edgeworth, Marshall). Redukcija suparničke strane po kriteriju liberalne orijentacije na jednu dominantnu, teorijsku orijentaciju, koju je na ovaj način proveo, ipak je teško prihvatljiva, jer je i u toj orijentaciji marginalizirao one pisce (Malthus, Jones, Jevons) koji su i sami pokazivali sličnu sklonost kao i Keynes, da se suprotstave glavnoj struji, a pogotovu one teorijske pisce, koji su se radikalno razilazili s klasičnom tradicijom.⁴² Ovako je pretjerano suzio front na kojem je

⁴⁰ CW, VII. str. 3.

⁴¹ J. M. Keynes, *The General Theory*, CW, sv. VII str. 3.

⁴² Keynes je bio svijestan dubokog jaza, koji je dijelio Malthusa i Jevonsa od Ricarda i Milla i bio je na strani prve dvojice. Napisao je i opsežne biografske studije o njima, u kojima nalazimo i ovakve Keynesove ocjene: "Čovjek se ne može ... osloboditi osjećaja da je gotovo potpuno zatiranje Malthusove linije pristupa i potpuna prevlast Ricarda u razdoblju od sto godina bila katastrofa za napredak ekonomske znanosti", J. M. Keynes, *Essays in Biography*, CW, sv. X, str. 98. Jednako je s odobravanjem citirao Jevonsa, "počinjem tvrdo vjerovati da prava linija ekonomske znanosti polazi od Smitha preko Malthusa do Seniora, dok je druga strana preko Ricarda do Milla donijela znanosti više grešaka nego istine". *Ibid.* str. 136. Zato iznenađuje, da se Keynes nije u svojoj *Općoj teoriji* više oslonio na njihove radove.

odlučio voditi bitku. Ali i u tom slučaju normalno bi bilo očekivati da Keynes pokuša komparativno izložiti svoju opću teoriju barem kao pandan Marshallovim *Načelima ekonomike*, budući da su ona najautoritativniji sistematski prikaz "klasične" teorije. Takve sistematske komparativne analize u knjizi nema. Keynes nije bio akademski ekonomist, da bi imao volje i strpljenja za jedan takav udžbenički iskaz. On se oslanjao na svoje ranije parcijalne obrade pojedinih problema, povezujući ih u cjelinu na razini praktičnih potreba ekonomske politike, ne pretendirajući na učenu dovršenost i autorsku ekskluzivnost. On je želio potaknuti rasprave, i nova istraživanja na naznačenom pravcu i u novoj viziji problema i duhu novog vremena. Svoje postignuće više je gledao u funkciji jednog projekta društvene reforme, a ne dovršenja jedne, makar koliko važne, teorijske studije. U tom smislu sâm je priznao: "Ja sam skloniji relativno jednostavnom temeljnom iskazu ideja koje su u osnovi moje teorije, nego posebnim oblicima u kojima sam ih oblikovao, i nemam želje da se ovi posljednji kristaliziraju u sadašnjoj fazi rasprave. Ako se jednostavne temeljne ideje moraju udomaćiti i biti usvojene, vrijeme i iskustvo i suradnja više umova otkrit će najbolji put da ih izraze".⁴³

Iako je knjiga doživjela uspjeh i izazvala golem interes stručne javnosti, Keynes nije bio posve zadovoljan. Osjećao je da je javnost očekivala više i da svojim protivnicima nije oduzeo sve teorijske argumente za osporavanje. Keynes je ušao u živu prepisku sa svojim kritičarima, prikazivačima i suradnicima, i kako je rasprava odmicala i njegove ideje i uvidi su se mijenjali. Tako u pismu R. G. Hawtreyu krajem kolovoza 1936. piše: "Mogu spomenuti da razmišljam da otprilike tijekom sljedeće godine napišem nešto što bi se moglo nazvati napomenama uz moju prethodnu knjigu, odgovarajući na različite kritike i različite točke koje zahtijevaju da se dalje razrade. Naravno, ustvari, cijela knjiga zahtijeva da se ponovno napiše i preradi. Ali ja još nisam dovoljno promijenio svoja mišljenja, da bi bio u stanju to učiniti". Javnost je očekivala konačnu formu "kejnseijanske revolucije" i temelje nove teorijske paradigme. Ali, nastavlja on: "S druge strane ja se mogu baviti posebnim točkama".⁴⁴ On je i započeo pisati takav rukopis kao *Napomene uz Opću teoriju zaposlenosti, kamate i novca*, iz kojeg je održao i dva predavanja, u kojima je već znatno izlazio iz okvira *Opće teorije*, da bi u travnju 1937. mogao reći: "Ja postupno izlazim na vanjsku poziciju prema knjizi i već osjećam svoj put na nove pozicije izlaganja. Možda ćete vidjeti što imam na umu u mojim sljedećim predavanjima".⁴⁵ Ta svoja razmišljanja potvrdio je u članku *Opća teorija zaposlenosti*, koji je objavio 1937. u *Quarterly Journal of Economics* u kojem je odgovarao na kritike knjige i pokušaje da se njegova vizija

⁴³ Vidi, Editorial Introduction u *Collected Works*, Sv. VII., str. XVII.

⁴⁴ Keynesovo pismo od 31. kolovoza 1936. može se u cijelosti naći u CW, sv. XIV.

⁴⁵ Izjava koju je zapisala 20. travnja 1937. Joan Robinson, Keynesova bliska suradnica. Citirana prema J. M. Keynes, *Opća teorija*, CW, sv. VII. str. XVIII.

modernog svijeta i njegova poruka o društvenoj odgovornosti za njegov razvoj zatrpaju tehničkim pojedinostima analize posebnih slučajeva.

Zato se ne može tvrditi da knjiga nije dobila karakter sistematičnog pregleda Keynesovih bitnih ideja, teorija i epistemoloških i socijalnih pretpostavki čitavog njegova djela, kao osnove izgradnje moderne makroekonomije i ekonomske politike. Zapravo, *Opća teorija* je prvi formalni model makroekonomske analize, koji je služio kao podloga i inspiracija za makroekonomsku teoriju i istraživanja, bez kojih bi bila nezamisliva uspješna ekonomska politika.

Nažalost, Keynes je početkom ljeta 1937. doživio teški srčani udar i nije bio u stanju nastaviti sistematski rad na planiranoj preradi *Opće teorije*. Ali je i dalje sudjelovao u akademskim raspravama i nije prestao raditi na primjeni i proširenju svojih teorijskih argumenata. Vrijeme priprema za rat i britanske potrebe za ubrzanim naoružanjem stvorile su povoljnu atmosferu za prihvaćanje i primjenu receptata, koji su već bili sadržani u *Općoj teoriji* ili su se mogli izvesti na njezinoj osnovi. Keynesijanska revolucija dobila je novi zamah. Nju su nastavili razvijati i interpretirati, često vrlo različito, mnogi ekonomisti širom svijeta, produbljujući je i šireći u ono što se već bilo pretvorilo u široki intelektualni i politički pokret. Ton je i dalje davao Keynes, koristeći teorijski potencijal *Opće teorije*, i dodatno potvrđujući njezin opći karakter. On je svojom praktičnom aktivnošću pokazivao kako se agregatni pristup može uspješno primijeniti ne samo na problem depresije i nezaposlenosti, nego i na problem rasta i kontrole inflacije pri punoj zaposlenosti, kao i na upravljanje gospodarstvom u ratnim i poratnim uvjetima. Keynesov praktični nedogmatški pristup omogućio mu je da se na mnogim točkama približi stavovima svojih teorijskih oponenata i da otvori široki prostor za razumijevanje suradnje s državnom administracijom na definiranju i provođenju mjera ekonomske politike.

KAKO FINANCIRATI RAT

Pred početak rata Keynes nije zauzimao nikakav službeni položaj u državnoj upravi, ali mu je njegovo bavljenje ratnim financijama na osnovi teorijskih postavki *Opće teorije* pomoglo da otvori brojne kanale sudjelovanja u raspravama i utjecaja na procese odlučivanja. Posebno je to došlo do izražaja u raspravi kako financirati naoružavanje, a da se ne izazovu problemi inflacije i deficita bilance plaćanja. Keynesova rasprava *Kako financirati rat* (*How to Pay for the War*, 1937.), uvelike je inspirirala ratne proračunske politike u antiinflacijskom duhu, iz čega je kasnije razvijen koncept "ciklički uravnotežene" proračunske politike. Na to se nadovezala i ideja planiranja javnih investicija u funkciji stabilizacije investicijske potražnje.

Jedan od bitnih stavova Keynesa je njegovo sustavno zalaganje za nisku kamatnu stopu, odnosno za jeftini novac, jednako na kratki kao i na dugi rok. Niska kamatna stopa znači manji trošak državnog zaduživanja i, svojim utjecajem na razinu neto profita, poticaj je za poduzetništvo i investicije. Tradicionalno je gledanje bilo da je kamatna stopa cijena novca, koja uravnotežava štednju i investicije, pa bi rast ukupne potražnje morao dovesti do rasta kamatne stope. Keynes je, naprotiv, tvrdio da je štednja funkcija dohotka, a da je kamatna stopa cijena odustajanja od likvidnosti. Jeftini novac, po Keynesu, povećava dohodak i likvidnost, te ne mora dovesti do pada štednje, ako su štednja i investicije vremenski usklađene. Bankarski sistem može povremene manjkove štednje zamijeniti dodatnim kreditima i na duži rok uskladiti tokove štednje i investicija. Praksa jeftinog novca bila je široko prihvaćena i značajno je pomogla u financiranju ratnih priprema. Što se tiče fiskalne politike u ratnim uvjetima, Keynes je bio oštar protivnik inflacijskog financiranja proračunskog deficita, tražeći da se proračun u potpunosti uravnotežuje dodatnim porezima i zaduživanjem. Problem se postavio kako spriječiti da povećani porezi ipak ne dovedu do porasta cijena kroz porast životnih troškova. Time se prvi put jasno definirao problem troškovne inflacije. Keynesov odgovor bio je prijedlog subvencioniranja troškova života, naglašavajući time socijalnu funkciju ratnog proračuna, da održava opći osjećaj za društvenu pravdu, a da se održe potrebni poticaji za rad i štednju.⁴⁶

Iako slaba zdravljom,⁴⁷ on je sredinom 1940. rado prihvatio važno diplomatsko mjesto izvanrednog izaslanika britanske vlade u Sjedinjenim Državama za pregovore o međusobnim financijskim odnosima. Glavni cilj misije bio je osigurati američku financijsku pomoć. Ali pregovori su se pokazali sve samo ne laki. Unatoč simpatija koje su predsjednik Roosevelt i njegovi suradnici na New Dealu imali prema Keynesu osobno, američka ljevica nije u Velikoj Britaniji vidjela pouzdana i predana branitelja demokratskih vrijednosti. Za njih je ona još bila glavna imperijalistička sila u svijetu, centar svjetskog bankarskog kapitalizma, glavni međunarodni oponent New Dealu. Roosevelt nije želio da ga Britanija uvuče u svoje strateške igre i da služi čisto britanskim interesima, a američka desnica je u britanskom državnom intervencionizmu vidjela potporu jačanju New Dealu.⁴⁸ Javno mnijenje u Sjedinjenim

⁴⁶ CW, XXII *Notes on the Budget*, str. 218.

⁴⁷ Keynes je 13. svibnja 1940. doživio drugi srčani udar, od kojeg se nije nikad potpuno oporavio i njegov radni potencijal se znatno smanjio. Ratne napetosti i naponi dugih putovanja predstavljali su dodatno opterećenje za zdravlje.

⁴⁸ Jedan američki kongresmen izjavio je britanskom veleposlaniku Lordu Halifaxu da je Roosevelt opasniji od Hitlera, Mussolinija ili Staljina. Halifax, *Secret Diary*, 17. veljače 1941., navedeno prema R. Skidelsky, *J. M. Keynes, op ci* str. 614.

Državama dugo je bilo protiv američke intervencije u ono što je smatralo novim “europskim ratom”.

Američka sumnjičavost prema Velikoj Britaniji imala je i trajniju osnovu u ekonomskom suparništvu dviju zemalja. Sjedinjene Države su bile uspješnije od Britanije u gospodarskom oživljavanju i razvoju 1930-ih godina. Britanska nastojanja da ubrza rast i popravi svoj relativni položaj u svijetu Amerikanci su doživljavali kao nastojanje da potisne Ameriku i ponovno preuzme vodstvo. Kao takvu mjeru oni su doživjeli i britansko napuštanje konvertibilnosti funte u rujnu 1931. i stvaranje sterlinške zone 25 zemalja. Ocjenjujući da to nije za Britaniju bila mjera nužde, nego proračunati pokušaj da deprecijacijom funte stekne komparativnu prednost za svoje proizvode na međunarodnim tržištima, Sjedinjene Države su se usprotivile britanskoj devalvaciji, ali su i same 1933. i 1934. devalvirale dolar da bi između ostalog poništile tako vraćenu britansku prednost. Monetarni rat prestao je 1936. s privremenom stabilizacijom tečaja između dolara, funte i francuskog franka.

Još osjetljivije bilo je pitanje trgovačkih odnosa. Na američki carinski zakon iz 1931. Britanija je reagirala Sporazumom iz Ottawe 1932., koji je uveo carinske preferencije za zemlje Britanskog carstva i izravnu diskriminaciju američkih proizvoda, što su Amerikanci doživjeli kao uvredu, zatvaranje tržišta i grubo kršenje trgovačkih pravila. Ta je diskriminacija ukinuta trgovinskim sporazumom 1938., ali je Britanija ojačala sterlinšku zonu s kontrolom tečaja, da bi spriječila odljev dolara za nevojne namjene i centralizirala u Londonu dolarske rezerve zone, što su Amerikanci doživjeli kao udar njihovu izvozu. Osim toga Britanija je otvorila veliku izvoznu ofenzivu prema Latinskoj Americi, koju su Sjedinjene Države smatrale svojim povlaštenim tržištem.

Promjena relativnog položaja ovih dviju zemalja dovela je do dramatične promjene načela njihova ponašanja. Britanija je odavno bila poznata kao lider liberalizma, glavni zagovornik *laissez-fairea*, dok se razvoj Sjedinjenih Država pretežno odvijao u znaku protekcionizma. Sada su im pozicije bile točno suprotne. Keynes kao pregovarač za hitnu pomoć svojoj zemlji našao se u nezavidnom položaju da moli pomoć, a da ne smije sa svoje strane davati ustupke, koje bi po liberalnim načelima, koje je tako glasno dugo zastupala njegova zemlja, bili logični i očekivani. Britanija je postala defenzivna i protekcionistička, a Sjedinjene Države su glasno zahtijevale “otvorena vrata”. Na njihovu putu stajalo je Britansko carstvo na čijem je čelu bila zemlja, koja je sada očajnički tražila američku pomoć, a Sjedinjene Države su tražile uzvrat za pomoć, odvajajući poslove trgovine od ratnog savezništva.⁴⁹ Keynesovo uvjerenje, koje je glasno zastupao, da se sve ne mora podvrgnuti trgovini, nije se rado slušalo.

⁴⁹ R. Skidelsky, *Op. cit.* str. 605.

Unatoč američkom neutralnom stavu u pogledu zaraćenih strana, Velika Britanija je imala veliku prednost u transatlantskoj trgovini. Amerika je dopuštala da ratne strane slobodno mogu kupovati oružje, ako plate gotovinom i odvezu ga vlastitim brodovima. Britanija je imala, za razliku od Njemačke, velike devizne rezerve i flotu za brz i siguran prijevoz, te je u prvo vrijeme nabavljala velike količine ratnog materijala, sirovina i hrane. Ali kako su se devizne rezerve brzo iscrpljivale, ona je uvoz sve više morala plaćati izvozom zlata i prodajom svoje imovine u Sjedinjenim Državama. Međutim, s brzim njemačkim pobjedama na europskom kontinentu i sve jačim njemačkim ugrožavanjem atlantskih trgovačkih puteva položaj Velike Britanije ubrzano se pogoršavao. Uz to se britanski izvoz drastično smanjio, tako da je britanska vlada već sredinom 1940. bila prisiljena odustati od trogodišnjeg plana trošenja rezervi dolara i zlata, nabavljajući iz Sjedinjenih Država sve što su ratne potrebe diktirale, stvarajući tako sve veći problem plaćanja.

Keynes nije sumnjao u spremnost Amerike da nastavi opskrbu Britanije potrebnim proizvodima, ali joj je ogorčeno zamjerao da se jednako odnosi prema sukobljenim demokratskim i diktatorskim režimima. Amerika je već u srpnju ponudila sporazum o britanskom platnom deficitu za sljedeće dvije godine u iznosu od 1,6 milijardi dolara. Amerikanci su očekivali da će deficit biti namiren prodajom britanskih poduzeća u Americi. Problem je dodatno bio pogoršan i time što Sjedinjene Države još nisu imale razvijenu vojnu industriju, pa su Britanci morali u Americi graditi tvornice naoružanja, koje su onda morali prodati Amerikancima za namirenje duga. Keynes je smatrao ta kapitalna ulaganja moralnim dugom Amerike prema Britaniji. Amerikanci su, naprotiv, počeli sumnjati nije li njima razumnije, umjesto isporuke skupog oružja Britaniji, više misliti na obranu zapadne hemisfere, za slučaj da Britanija bude poražena. Poslije Dunkirquea ta je zabrinutost postala dosta realnom. Glavni pregovarač s američke strane bio je Henry Morgenthau, ministar financija, koji se trudio da isporuke ratnog materijala Britaniji teku nesmetano, pod uvjetom da ona maksimalno angažira svoj kapital u inozemstvu. Krajem 1940. britanski se vojno-politički položaj, neuspjehom njemačke invazije na Britaniju, znatno popravio, ali se financijski položaj i dalje pogoršavao, prijeteci da se pretvori u moratorij. Njoj je hitno trebala pomoć, a Amerikanci su se još dvoumili "da li pomoći Britaniju u granicama Zakona o neutralnosti, i pomiriti se s porazom, ako te polumjere ne budu dovoljne, ili da se odluče u američkom vlastitom interesu da pod svaku cijenu spriječe poraz Velike Britanije".⁵⁰

Keynes je bio bijesan na takav američki stav i na britansko bojažljivo ponašanje. U memorandumu pripremljenom za Sir Fredericka Phillipsa, predstavnika Britanskog

⁵⁰ Iz izvještaja britanskog ambasadora u Washingtonu Lorda Lothiana predsjedniku Vlade od 28. studenog 1940., citirano prema R. Skidelsky, op. cit. str. 618.

ministarstva financija u Washingtonu od 27. listopada, Keynes je predložio da Ministarstvo financija Sjedinjenih Država preuzme financiranje svih odobrenih britanskih vojnih nabava u Sjedinjenim Državama od 1. siječnja 1941., da bi američka vlada i narod "točno znali za što plaćaju". Britanija, i šira sterlinska zona, mogle bi plaćati ostalom svijetu pomoću postupne mobilizacije svoje prekomorske imovine. Keynesova strategija bila je da Britanija dobije pomoć prije nego iscrpi sve svoje rezerve, upozoravajući Amerikance, da će Britanija ostati bez gotovine prije nego uspije prodati svoju inozemnu imovinu, i da će to iscrpljivanje imati neugodne posljedice za Sjedinjene Države, ako budu morale preuzeti i britanske inozemne dugove. Bio je protiv prodaje britanskih izravnih investicija u Sjedinjenim Državama, jer su one dio britanskog izvoznog kapaciteta. Ako bi bile prodane, Britanija bi poslije rata morala ograničiti svoj uvoz iz Sjedinjenih Država.

Druga važna točka bila je da bi američka pomoć morala biti bespovratna, a ne zajam, inače će problem otplate dugova opteretiti odnose dviju zemalja, slično kao što se dogodilo u međuratnom razdoblju. Britanija ne može drugi put podnijeti sramotu neplaćanja svojih dugova, a istodobno pružati Sjedinjenim Državama sve pogodnosti njihovoj trgovini, upozoravao je on. "Ako ovog puta budemo prisiljeni plaćati, mi ćemo plaćati... revolucionarnim promjenama" trgovinskih odnosa između dvije zemlje, čime je nagovijestio da bi Velika Britanija mogla poslije rata zatvoriti svoja tržišta američkim robama.

Keynes je svakako bio svjestan britanskog očajnog položaja, ali je svojom oštrinom želio naglasiti ozbiljnost situacije i podsjetiti Sjedinjene Države da ni one ne mogu ostati ravnodušne na ishod rata, iako nisu još bile u ratu. Također, htio je naglasiti da se Velika Britanija ne može svesti na položaj satelita u ratu i poslije njega. Ali je teži dio posla bio u to još uvjeriti Amerikance, posebno njihova ministra financija. Morgenthau je podržavao Britaniju u ratu, ali je bio sumnjičav u pogledu njezina vodstva demokratskog svijeta, u kojoj uloji je radije vidio Sjedinjene Države. Njegov je dugoročni cilj bio oslabiti Britaniju i dovesti je u ovisan položaj prema Sjedinjenim Državama, a centar svjetskih financija preseliti iz Londona i New Yorka u Washington, pod kontrolu američke vlade, i u duhu New Deala pretvoriti dolar u svoj globalni instrumenat. Dobro je znao da će gubitak vanjskih investicija, dovesti Britaniju poslije rata u podređen položaj. Morgenthau je zato požurivao da Britanci odmah prodaju svoje američke korporacije, znajući da to sada oni teško mogu odbiti.

To je natjeralo Churchilla da se 8. prosinca dramatičnim pismom obrati izravno Rooseveltu, u kojemu od njega traži više razumijevanja za britanski položaj u nemogućnosti plaćanja nabave vojnog materijala nužnog za nastavak rata, podsjećajući ga da je Britanija prednja linija obrane Sjedinjenih Država od osovinskih

sila. Nakon dva dana Roosevelt je pozitivno reagirao, da bi odmah najavio program "posudbe i najma" (*Lend-Lease*) i uputio u Kongres nacrt zakona kojim se ovlašćuje Predsjednik, da odobri "za obranu Sjedinjenih Država", pored onog što je već bilo pod režimom "Plati i nosi", dodatne stavke za "posudbu" i "najam" Britancima, priznajući tako da je obrana Velike Britanije najbolja sigurnost Sjedinjenih Država i faktor rasta njezine industrije, da bi desetak dana kasnije Ameriku nazvao "oružarnicom demokracije". Materijal bi, navodno, ostao u američkom vlasništvu i bio poslije uporabe vraćen. Naravno da je zakon bio fikcija, korištena zbog antibritanskih i antiratnih osjećaja velikog dijela američke javnosti, a da su njime otvorena vrata masovne opskrbe Britanije ratnim materijalom pod posebno povoljnim uvjetima. 7. siječnja 1941. Roosevelt je poslao svog osobnog izaslanika, Harryja Hopkinsa, da iz prve ruke stekne uvid u britanske potrebe. Hopkins se 31. siječnja sastao s Keynesom, koji mu je rekao da će *Lend-Lease* zadovoljiti britanske potrebe, ako pokrije izravne i neizravne kupovine ratnog materijala i Britaniji nadoknadi u gotovini predujmove za tekuće narudžbe.

Mnogo rasprave izazvao je, međutim, britanski zahtjev da se režim "posudbe i najma" primijeni i na ranije upućene narudžbe, kao i pitanje što se sve računa u raspoloživu britansku imovinu. Britanci su prenisko ocjenjivali svoju imovinu, da bi Amerikance prije uvukli u rat i sačuvali više manevarskog prostora, dok su Amerikanci htjeli što čvršće kontrolirati britansku politiku, tražeći što bržu prodaju britanske imovine. Keynes se usprotivio američkim namjerama da svedu na minimum britanske rezerve likvidnih sredstava "tretirajući nas gore nego što smo mi ikada mislili da treba tretirati najjadniju i najneodgovorniju balkansku zemlju". Glavni britanski cilj mora biti "da zadržimo dovoljno imovine da budemo sposobni za neovisno djelovanje".⁵¹

Zakon o "Posudbi i najmu" usvojen je u Kongresu 11. ožujka 1941., a prateći financijski zakon 16. ožujka. Odobreno je 7 milijardi dolara za kupnju materijala po narudžbama upućenim poslije 11. ožujka. To je razočaralo Britance, koji su na brzinu morali prodavati imovinu da bi platili narudžbe od ranije. Da bi se poboljšali financijski odnosi dviju zemalja, američka strana je prihvatila da Keynes dođe u Washington kao osobni predstavnik britanskog ministra financija, da se raščiste problemi u svezi s narudžbama od prije 11. ožujka. Keynes je otputovao u Washington sa zadatkom da popuni britanske monetarne rezerve do minimuma od 600 milijuna u zlatu, znajući da misija neće biti laka i da će zahtijevati mnogo strpljenja, opreza i lukavosti.

To je bila prva od šest Keynesovih misija u Sjedinjene Države u ime Ministarstva financija. Znaajući da pregovarački položaj Britanije nije jak, Churchill je vjerovao

⁵¹ Pismo J. M. Keynesa Nigelu Rolandu, CW XXIII, str. 46-48.

da je može poboljšati šaljući ljude visokog povjerenja, iskustva i osobnog autoriteta kao vladine izvanredne emisare. Keynes je, međutim, u Washingtonu bio primljen s podijeljenim osjećajima, kao autor spornih teorija, prikriveni antiAmerikanac i arogantni polemičar. Njegov napad na predsjednika Wilsona u *Ekonomskim posljedicama mira* Amerika mu nije zaboravila. Bankarski krugovi nisu mu zaboravili rušenje zlatnog standarda i podršku sumnjivim idejama New Deala. Mlađi pripadnici New Deala bili su, istina, njegovi oduševljeni pristalice, smatrajući ga velikim autoritetom i teorijskim inovatorom, ali njihov utjecaj na odnose dviju zemalja bio je ograničen. Različiti interesi bili su presudniji od apstraktnih razmatranja.

Već na prvom sastanku Keynesa s Morgenthauom izbile su među njima osobne i političke napetosti. Keynes je naširoko obrazložio britansku želju da se ograniči doseg novog sporazuma, što je iznenadilo Morgenthaua, koji je očekivao suprotno. Keynes je u memorandumu, koji je uslijedio, jasno stavio do znanja, da je britanski cilj zadržati što veće monetarne rezerve i tako smanjiti britansku ovisnost o *Lend-Leaseu* i američkoj kontroli plaćanja. To se nije slagalo s američkom težnjom da se iskoristi prilika i Britaniju učini ovisnom kako u daljem vođenju rata, tako i u poratnom razdoblju. Tako su pregovori počeli s neuspjehom. Dalji razvoj ratnih prilika pokazao je da su britanske težnje, makar koliko razumljive, bile nerealne. Kraj rata je bio još vrlo daleko. "Maynard misli da smo mi velika i nezavisna nacija, što na financijskom planu mi očevidno nismo... Ja mislim da je on sklon tražiti kao pravo ono što su nam oni [Amerikanci] spremni dati samo kao izraz dobre volje" zapisao je jedan od njegovih pomoćnika.⁵²

Keynes je dva puta posjetio Roosevelta. Prvi put 28. svibnja 1941. Raspravljali su o nacrtu dokumenta o poslijeratnim ekonomskim ciljevima, koji je Keynes priredio za britanskog ministra vanjskih poslova Anthonyja Edena. Roosevelt je iznio svoje viđenje, po kojem bi poslije rata kontinentalna Europa bila razoružana, s federaliziranom Njemačkom ili čitavom Europom, a samo bi Britanija i Sjedinjene Države zadržale ofenzivno oružje. Na pitanje što s Rusijom, Roosevelt nije dao određen odgovor. Keynes je primijetio da je Roosevelt previše osjetljiv na mišljenje Kongresa i američke javnosti i da je zato neodlučan, ali je vjerojatnije da je Roosevelt namjerno bio rezerviran, ne želeći do kraja otkriti svoje namjere. Naime, Keynes je teško prihvaćao da američki i britanski interesi nisu identični.

Keynesova misija u Sjedinjenim Državama nije bila strogo službena. On je posjećivao razne diplomate i državne funkcionare, putovao i držao predavanja. Američke mlade ekonomiste zanimalo je što on misli o američkim prilikama i politici. Njih je manje zanimalo financiranje rata i inflacije, čime se on trenutno bavio, a više

⁵² Edward Playfair, pomoćnik u Ministarstvu financija, u izvještaju Ministarstvu, 16. svibnja 1941. Navedeno prema R. Skidelsky, *Op. cit.* str. 628.

problemi stagnacije, zaposlenosti i rasta, po čemu je od ranije bio poznat. Jednom prilikom pola u šali jednom je svom bivšem studentu priznao: "Pa, moram reći, da ste vi veći kejnesianac od mene".⁵³

U međuvremenu Keynes je promijenio taktiku pregovaranja. Ako britanske devizne rezerve treba popuniti, onda je alternativa da se što više tekućeg uvoza iz Amerike treba ugurati u *Lend-Lease*, izbjegavajući prisilnu prodaju preostale britanske imovine u Americi. Američka financijska korporacija lako je pristala da po visokim kamatama pozajmljuje novac britanskoj vladi uz hipoteku na britanske investicije u Americi. U tom smislu on je uputio prijedlog Harryju Hopkinsu da se *Lend-Lease* proširi na nove stavke. Hopkins je ljutito reagirao,⁵⁴ ali je naišao na dobar prijem kod visokih funkcionara Ministarstva financija, (Harry White, Daniel Bell, Jacob Viner), koji su nagovorili Morgenthaua, da osnuje odbor, koji bi utvrdio koje nove stavke uvrstiti u sporazum. Keynes je bio zadovoljan, ali s ovim proširenjem Britanija je postala više, a ne manje, ovisna o *Lend-Leaseu*. Amerikanci su također bili zadovoljni, jer su ojačali svoju kontrolu britanske bilance plaćanja, a nisu popustili u pogledu plaćanja britanskih dugova iz razdoblja prije *Lend-Leasea*.

Od ukupnog britanskog uvoza u šest ratnih godina od 68 milijardi dolara izvozom i monetarnim rezervama plaćeno je samo 28 milijardi ili 40 posto. Od vanjskog deficita od 40 milijardi dolara 22 milijarde bile su pokrivene s aranžmanima sa Sjedinjenim Državama, a 14 milijardi akumuliranim sterlinškim gotovinskim rezervama, a 4 milijarde prodajom imovine u inozemstvu. Gotovo jedna trećina ukupnog uvoza bila je pokrivena aranžmanom *Lend-Leasea*. Bila je to presudna pomoć u vođenju rata. Ali ono što je u ratu bila pomoć, u miru se pretvorilo u dug. Keynes se stalno brinuo zbog očekivanog rastućeg deficita bilance plaćanja poslije rata. Ne samo da je Britanija u miru morala startati s razinom izvoza od 30 posto predratnog, nego i s golemim vanjskim dugom od 14 milijardi dolara. Na to se nadovezao i strah da će Sjedinjene Države poslije rata zahtijevati liberalizaciju međusobne trgovine i ukidanje povlaštenih odnosa sa zemljama *Commonwelta*, što će Britaniju staviti u nove kušnje. Taj zahtjev bio je nagoviješten već u pregovorima početkom rata. Keynes se tome žestoko suprostavio kao nerazumnom prijedlogu "koji pretpostavlja ukidanje svih kontrola odmah poslije rata, kada nitko ne zna kakav će biti trgovački i monetarni sustav u Europi i Latinskoj Americi".⁵⁵ Američki zahtjev za ukidanje svake diskriminacije u trgovini Keynes je shvatio kao napad na Britansko carstvo.

⁵³ Walteru Salantu, kembridžskom studentu iz ranih 1930-ih. R: Skidelsky, *Op. cit.* str. 631.

⁵⁴ "Ako se Keynes bude vukao oko dok se ne umiješa u novi zakon o *Lend Leaseu*, on je sposoban da nešto povuče i da nam kaže kako se piše zakon o *Lend- Leaseu*, i ljudi će na to poludjeti", komentirao je Hopkins . R. Skidelsky, *Op. cit.* str. 632.

⁵⁵ J. M. Keynes Ministarstvu financija, lipanj 1941., CW XXIII, *Op. cit.* str. 145-146.

On nije bio spreman razoriti imperijalni ekonomski sustav imajući u vidu teški položaj u kojem će se Britanija naći poslije rata, prije nego što se oporavi i izgradi neki bolji sustav odnosa sa svijetom.

Keynes se, nakon tri mjeseca boravka u Washingtonu, vratio u London, moren jednako brigama o budućnosti Britanije koliko i američkim namjerama i ponašanjem u trgovačkim i financijskim poslovima. Posebno se zabrinuo zbog pokušaja Američkog kongresa da spriječi britanski izvoz dobara koja su sadržavala komponente isporučene u aranžmanu *Lend-Leasea*. To bi dodatno ograničavalo britanski izvozni potencijal. To pitanje nije se riješilo ni poslije ulaska Sjedinjenih Država u rat. Amerika je ipak, pristala financirati kupovine ratnog materijala u Sjedinjenim Državama, ali je Britanija i dalje morala plaćati lokalne troškove svojih vojska na Bliskom i Dalekom Istoku, što je stvaralo velike dugove prema Indiji i Egiptu. Nastavila se rasprava o imperijalnim trgovačkim preferencijama, dok Sjedinjene Države nisu odustale od svog zahtjeva i u veljači 1942. potpisale Sporazum o uzajamnoj pomoći.

MEĐUNARODNI FINANCIJSKI SUSTAV

Od kolovoza 1940. do svoje smrti u 1946. Keynes je zauzimao službeno nedefiniran položaj neplaćenog osobnog savjetnika ministra financija, ali je njegov utjecaj daleko nadmašivao takav položaj. Njegov se utjecaj oslanjao na osobni stručni autoritet. On je bio dominantna osoba u definiranju stavova i politike Ministarstva. Poslovima Ministarstva davao je dodatnu dimenziju povezivanja, globalnog uvida i razrade cijelog područja ekonomske politike, primjenjujući u posebnim ratnim uvjetima načela i zaključke svoje opće teorije. On se našao pred nesavladivim problemom ne samo razrade strategije britanskih ratnih financija, nego i da osigura njezinu provedbu u pregovorima sa stranom zemljom, čiji su se interesi uvelike razilazili s britanskim. Za to je bilo potrebno ne samo znanje, nego i taktika pregovaranja, lukavost, osobna hrabrost i upornost. Njegova vlada nije trenutno pokazivala velik interes za ekonomske i financijske aspekte rata i poslijeratne obnove, pa ni za Keynesove analize i inicijative. Sâm Churchill, koji je, unatoč sukobu oko zlatnog standarda u 1920-im godinama imao visoko mišljenje o Keynesu, i s njim se redovito neformalno susretao, nije pokazivao interes za uže područje njegova rada. Keynes je iskoristio slobodu, koju mu je davala ta ravnodušnost, da bi razvio projekte, koje je inicirao po vlastitim zamislima, nastojeći za njih dobiti ekonomske eksperte i državne funkcionare srednjeg ranga, često prelazeći granicu između upravnog i političkog odlučivanja. Za razliku od tradicionalnog gledanja na poslove Ministarstva kao na upravljanje vladinim financijama, Keynes je na njih gledao kao

na upravljanje nacionalnim gospodarstvom pomoću državnog proračuna. Financije su za njega bile alternativa fizičkom planiranju. U tome su se nametnule tri kritične zadaće: uzimati za vladu što jeftinije zajmove, održavati stabilnim domaće cijene, financirati britanske prekomorske rashode po što povoljnijim uvjetima. Njegove ideje i prijedlozi nalazili su put do političkih odluka čak i onda kada njihov doseg i implikacije nisu političarima do kraja bili jasni. Keynes je služio kao most između Ministarstva financija i ekonomskih službi drugih ministarstava. Oko sebe je stvorio mrežu neformalnih mladih suradnika iz raznih institucija, koji su priznavali njegov intelektualni autoritet. Na međunarodnom planu u većem dijelu rata Keynes se nalazio, kaže Skidelsky, "u neobičnu položaju da pregovara o poslijeratnim aranžmanima s vladama Sjedinjenih Država, Dominiona i europskih saveznika u ime britanske vlade, ali bez autoriteta britanske vlade".⁵⁶

Iako nikad nije postao članom britanske vlade, Keynes se u ratu profilirao kao prvorazredni državnik. Njegov javni autoritet i nacionalne zasluge potvrđeni su i njegovim imenovanjem 11. lipnja 1942. u plemićki status Lorda od Tiltona i člana Gornjeg doma Parlamenta gdje se priključio Liberalnoj stranci. Njegov formalni ulazak u politiku nije donio nikakvu bitnu promjenu u njegovu pristupu stvarima i njegovu ponašanju. On je uvijek imao snažan osjećaj što su u datim uvjetima praktični problemi tražili od teorije. Svoju teoriju zaposlenosti iz godina depresije jednako je uspješno primijenio na ratno suzbijanje inflacije, kao što je i teoriju preferiranja likvidnosti uspješno ugradio u monetarnu politiku i u svoj plan međunarodne financijske suradnje.

Među načelima Atlantske povelje, u kojoj su naznačene osnove novog međunarodnog poretka, koju su 14. kolovoza 1941. potpisali Roosevelt i Churchill i uputili svim narodima svijeta, našla su se i načela slobodne trgovine za sve narode pod jednakim uvjetima, kao i načela organizirane suradnje radi poboljšanja stanja radnika, gospodarskog napretka i socijalne sigurnosti. Novi poredak, koji je trebalo uspostaviti poslije rata, nije, dakle, sadržavao samo političke i mirovne ciljeve, nego, također i ekonomsko-socijalne. To je bio napredak u odnosu na međuratnu Ligu naroda. Reformističke vizije novog poretka bile su upravljene na ekonomski i socijalni napredak, prevladavajući ekonomsku depresiju i nacionalistički rivalitet iz 1930-ih godina. Američki angažman ulijevao je nadu i otvarao šansu, ali američki konkretni prijedlozi nisu se činili ostvarljivim i trajno održivim. Keynes, kao iskusni pragmatičar vidio je šansu u priznanju američkih težnji, njihove financijske moći i vodstva i predlaganju novim prilikama prikladnijih institucija i politika. Velika Britanija nije bila oduševljena, ali ratom oslabljena i ovisna o američkoj pomoći, nije se mogla izravno suprotstaviti američkim planovima budućeg svjetskog poretka.

⁵⁶ R. Skidelsky, Op. cit, str. 641

Britanija je bila svjesna da će ratni dugovi teško opteretiti njezin poslijeratni oporavak, a liberalizacija trgovine ugroziti njezine povlaštene odnose sa zemljama Commonwealtha.

Potaknut Atlantskom poveljom, kao i Funk- Schachtovim planom uspostave europske klirinške unije u Njemačkoj, već u rujnu 1941. Keynes je napisao dva memoranduma, o ratnoj valutnoj politici i o međunarodnoj valutnoj uniji. S monetarnim pitanjima počeo se intenzivnije baviti kada je baš u to vrijeme imenovan i u Vijeće direktora Engleske banke (ostavši i dalje u Ministarstvu financija), što je trebalo označiti kraj njegova sukoba s Engleskom bankom oko "zdravog" novca. Keynes je znao da povratak na zlatni standard i slobodnu trgovinu ne dolazi u obzir. Ali ako bi se izgradio novi opći sustav multilateralnih plaćanja, i ako bi zemlje članice jamčile dovoljnu količinu rezervi, možda bi se mogla ukinuti glavina trgovinskih prepreka, koje su uspostavljene pred rat i za vrijeme rata i uspostaviti za cijeli svijet sustav plaćanja koji bi djelovao slično zlatnom standardu iz 1914., razmišljao je Keynes o "budućim monetarnim aranžmanima" u ljeto 1941. O istoj temi razmišljao je u Washingtonu pomoćnik američkog ministra financija Harry Dexter White. Tako je započeo posao na definiranju međunarodnog monetarnog sustava, koji je dovršen tri godine kasnije, poznat kao breton-vudski sustav (*Bretton Woods System*).

Keynes je odbacio klasičnu teoriju zlatnog standarda, dokazujući da kretanja zlata nisu ionako osiguravala ravnotežu bilance plaćanja. U posljednjih 500 godina samo u dva razdoblja od pedesetak godina robni novac je zadovoljavajuće funkcionirao - u 16. stoljeću za vrijeme inflacije srebra i krajem 19. stoljeća sa zlatnim standardom kada je međunarodna mobilnost kapitala rizik poravnjanja bilanci prenijela na dužnike. Ali u tome je i njegova slabost. Ravnoteža se ne uspostavlja bez novih izvora plaćanja. Redistribucija trgovine nije nužan rezultat promjene tečaja. Zemlje koje stvaraju deficit moraju oboriti cijene svojih proizvoda, ali zemlje sa suficitom mogu svoje viškove staviti u rezerve, kao što su 1920-ih godina učinile Francuska i Sjedinjene Države, tvrdio je Keynes. U vrijeme depresije posljedice zgrtanja zlata u vjerovničkim zemljama pogoršane su bile bijegom kapitala i spekulativnog novca iz dužničkih zemalja. "Ništa ne jamči da se to neće ponoviti poslije rata. Ništa nije izvjesnije nego da kretanja kapitala treba regulirati", bio je njegov zaključak. Britanija mora ponovno uspostaviti ravnotežu plaćanja, prije nego što je može trajno održavati slobodnim tokovima novca. Iz toga logički slijedi da se to mora postići samo ograničavanjem i izravnom kontrolom vanjskih plaćanja.

Keynes, međutim, traži alternativni put, da bi zaobišao čvrsto inzistiranje Amerikanaca na striktnoj zabrani diskriminacije u međunarodnoj trgovini, da bi uspostavio višu razinu povjerenja, razumijevanja i inovacije, oslanjajući se na ideju iz svoje *Rasprave o novcu* o nadnacionalnoj banci, koja bi izdavala nadnacionalni

bankovni novac. S tom namjerom uspostavila bi se Međunarodna monetarna unija, sa svojom obračunskom monetarnom jedinicom (*bankor*) koji bi sâm bio izražen u zlatnoj jedinici. Ta veza sa zlatom bila je fiktivna, jer, dok bi se *bankor* mogao kupovati zlatom, on se ne bi mogao prodavati za zlato. Keynes je to nazivao jednosmjernom konvertibilnošću. Pojedine zemlje bi na temelju posebnog sporazuma utvrdile tečaj svoje valute prema *bankoru* i ne bi ga smjele mijenjati bez posebne dozvole Unije. Rezidualne transakcije prebijanja suficita i deficita vršile bi se kroz klirinške račune koje bi nacionalne središnje banke imale pri Međunarodnoj klirinškoj banci. Svaka zemlja imala bi pravo na kvotu zaduživanja u iznosu polovice prosjeka vanjske trgovine u posljednjih pet predratnih godina. Kvota bi bila neka vrsta akreditiva, iznad uplaćenog uloga klirinškoj banci za financiranje deficita njezine bilance plaćanja. Prijedlog je implicirao angažman golemih sredstava (25 milijardi dolara). S rastom razine korištenja kvote uvodila bi se stroža ograničenja korištenja, a na kraju bi ostala mogućnost devalvacije nacionalne valute. Vrijednost *bankora* mogla bi mijenjati samo Međunarodna klirinška banka. Plan je predviđao i osnivanje više pomoćnih organizacija, kao što je nadnacionalna financijska policija, organizacija za obnovu i pomoć, robne rezerve.

Cilj Međunarodne klirinške banke bio bi održavanje ravnoteže bilance plaćanja pojedinih država prema drugima, međusobnom likvidacijom viškova i manjkova. Keynes je tražio način kako da istovremeno izvrši pritisak na zemlje s viškom i na zemlje s manjkom u bilanci plaćanja da izravnavaju svoje račune, tako što bi zemlja koja bi se sistematski pretjerano zaduživala bila isključena iz Unije, dok bi se od zemlje sa stalnim viškom tražilo da revalvira svoju valutu. U svom prijedlogu Keynes je stavio isključivi naglasak na prisilno uravnoteženje globalne ponude i potražnje, vršeći pritisak na vjerovnike da brzo likvidiraju svoje novčane rezerve, za koje je smatrao da su glavni faktor deflacije i depresije 1930-ih godina, a zanemario je aspekt mobilnosti kapitala i interese koji su stajali iza njih. Njegov se radikalizam nije mogao razumjeti samo s te strane. On je zasigurno znao da se njegov plan neće svidjeti Sjedinjenim Državama, koje su bile perspektivni glavni svjetski vjerovnik, u posjedu preko 70 posto svjetskog monetarnog zlata i s velikim potencijalom i ambicijama da masovno investira i kupuje imovinu u svijetu. Njegovu radikalnost stoga treba gledati i kao dio diplomatske taktike da naglasi veličinu problema i da odgovornost za sređivanje poratnih financijskih prilika prije svega prebaci na Sjedinjene Države, pod prijetnjom jačanja tendencija državne kontrole i fizičkog planiranja, ako se ne postigne prihvatljivi kompromis.

Američka strana, koju je predstavljao Harry D. White izašla je s drugim, mnogo skromnijim planom stvaranja Međunarodnog monetarnog fonda, kao stabilizacijskog fonda na tradicionalnijim monetarnim temeljima, u koji bi zemlje članice uplatile

svoju kvotu u dolarima ili zlatu proporcionalno svojem domaćem bruto proizvodu i dobile pravo na kredite fonda za pokrivanje deficita bilance plaćanja (prava vučenja) u dvostrukom iznosu uplaćenih kvota. Ukupna sredstva Fonda predviđena su u iznosu od 5 milijardi dolara. Whiteov nacrt izričito je predviđao zabranu svakog ograničenja slobode međunarodne trgovine, iako je predvidio određeno prijelazno razdoblje za prilagođavanje i provedbu. Whiteov plan predvidio je i osnivanje specijalizirane banke za obnovu (kasnije prošireno i na razvoj), koja bi djelovala paralelno s Fondom, s predviđenim sredstvima od 10 milijardi dolara. Whiteovi prijedlozi odražavali su opći pristup New Deala, primijenjen na međunarodne ekonomske odnose, s njudilovskim sumnjičavošću prema "visokim financijama". U američkim bankarskim krugovima Whiteov plan nailazio je na jak otpor, posebno onaj dio koji se odnosio na Banku.⁵⁷

Postignuti sporazum o osnivanju Međunarodnog monetarnog fonda i Međunarodne banke za obnovu nakon dugih pregovaranja konačno je potpisan u srpnju 1944. u Bretton Woodsu i u velikoj je mjeri Keynesovo stručno, političko-diplomatsko i povijesno postignuće, unatoč činjenici da je on formalno pretežno označen pečatom Whiteovih ideja i prijedloga. Američka strana bila je politički i ekonomski u izrazito nadmoćnoj poziciji. Sporazum je bio kompromis između različitih nacionalnih interesa, različitih teorijskih pristupa i različitih iskustava i tradicija, vrhunski rezultat strpljive i visoko profesionalne ekonomske diplomacije, nasuprot otpora i osporavanja s mnogih strana. Strane u pregovorima nastupile su s bitno različitim pozicijama pregovaračke moći: White je izišao sa svojim planom, koji je odražavao interes Sjedinjenih Država, kao predstavnik aktualnoga i perspektivnog svjetskog vjerovnika, koji je svoju financijsku nadmoć želio učiniti trajnim sredstvom svoje opće ekonomske i političke dominacije. Keynes se, međutim, našao u podčinjenom položaju, zastupajući Britaniju, za koju se znalo da će iz rata izaći bez rezervi likvidne imovine, s ograničnim izvoznim potencijalom, opterećena velikim dugovima. Iz perspektive budućeg dužnika, Britanija je željela sustav koji bi joj omogućavao laki pristup tuđim resursima, bez ugrožavanja vlastitog nezavisnog političkog položaja i povlaštenih odnosa sa zemljama Commonwealtha, kao i široke slobode uređivanja svojih unutrašnjih ekonomskih i socijalnih prilika. Razlike u gledanjima nisu se izražavale samo na međudržavnoj razini, nego i unutar svake zemlje na razini društvenih slojeva i partikularnih grupa. Keynesijanski strahovi od deflacije, depresije, nezaposlenosti i dugovne ovisnosti bili su trajni elementar pregovora. Na

⁵⁷ Njujorški bankari bili su skloniji uskoj monetarnoj suradnji između Britanije i Sjedinjenih Država na temelju sporazuma o stabilnom tečaju između dolara i funte i kreditnim aranžmanima prema kojima bi se uspostavili odnosi između valuta drugih zemalja. Vidi Benjamin M. Rowland (ed.), *Balance of Power or Hegemony: The Interwar Monetary System*, Lehrman Institute, New York University Press, 1976., str. 221.

sreću, Keynes je s druge pregovaračke strane imao Harryja D. Whitea, uvjerenog kejnesianca, koji se je formirao u duhu New Deala i koji je mogao računati na razumijevanje predsjednika Roosevelta. Teorijska bliskost stvorila je atmosferu osobnog uvažavanja, razumijevanja i prijateljstva, koja je bila uvjet za obostrano prihvatljiv kompromis.

On je, naravno, pretežno izražavao američke interese liberalizacije međunarodne trgovine i koncentracije financijske moći u Washingtonu, ali je osigurao Britaniji da za sebe zadrži položaj partnera i izbori ustupke u daljem financiranju ratnih rashoda i otplate poratnih dugova. Prilika za to već se pružila u pregovorima o nastavku britansko-američkih pregovora o završetku rata i uređenja poslijeratnih odnosa na susretu Rosevelta i Churchilla u Quebecu, Kanada, od 13. do 16. rujna 1944. na kojemu je sudjelovao i Keynes. Radilo se o dogovoru o nastavku rata s Japanom i financijskoj pomoći Britaniji. Churchill je bio odlučan da Britanija mora sudjelovati u završnom napadu na Japan, da bi povratila svoj poljuljani prestiž na Pacifiku i da bi osigurala nastavak dobivanja američke pomoći. To bi joj omogućilo da smanji svoju proizvodnju za ratne potrebe više nego bi bilo smanjenje američke pomoći po osnovi *Lend-Lease*, a oslobođeni industrijski potencijal preusmjeri na proizvodnju za izvoz. Amerikanci su bili protiv britanskog dodatnog angažiranja u ratu na Pacifiku, ali su bili spremni blagonaklono nastaviti pomoć bez posebnih uvjeta. S porazom i nametanjem nepovoljnih budućih uvjeta budućem razvoju Njemačke, navodno bi se Velikoj Britaniji pružila povijesna prilika da obnovi svoju industrijsku dominaciju u Europi, modernizira svoj industrijski i izvozni potencijal i ubrzano otplati svoje dugove. Keynes je bio sumnjičav; bio je za podjelu Njemačke, ali mu se njezina dezindustrijalizacija činila nerealnom. Postignuti sporazum izazvao je veliku buku i zgražanje u svijetu i saveznici su ga morali *de facto* odmah dezavuirati.

Britanske su procjene u vrijeme Konferencije u Quebecu bile da će rat u Europi završiti krajem 1944., a da će rat s Japanom trajati barem do kraja 1945. To bi Britaniji odgovaralo, jer bi joj dalo jednu godinu da demobilizira svoje ratno gospodarstvo, dok bi Sjedinjene Države još bile angažirane u ratu. Međutim, Njemačka je neočekivano zimskom ofenzivom početkom 1945. produžila rat u Europi do početka svibnja, a Sjedinjene Države su atomskim bombardiranjem prisilile Japan na kapitulaciju već 15. kolovoza, što je ostavilo Britaniji malo vremena za financijsko prilagođavanje. Troškovi rata su se dalje gomilali, a konverzija i porast izvoza su odgođeni. Nacionalni dug je poprimio goleme razmjere i trebalo je definirati načine kako ga otplaćivati, a da ne ugrozi brzu obnovu. Keynes je predlagao da se niske kamatne stope iz rata zadrže i poslije rata, što je imalo smisla u situaciji u kojoj su se naše državne financije. Na prigovor da će trajno održavanje kamatne stope ispod razine stope profita nužno dovesti do inflacije, Keynes je izazvao čuđenje odgovorivši da

kamatna stopa nema *nikakve* veze sa štednjom i proizvodnošću. Takav neočekivani i ekstremni stav može se shvatiti samo kao moralni protest, da je nemoralno tražiti kamate u situaciji egzistencijalne ugroženosti društva ili pojedinca, kao i kad je zamjerao Amerikancima da od Britanije traže kamate nakon njezinih prevelikih žrtava za "savezničku stvar".⁵⁸

OTPLATA DUGOVA I LIBERALIZACIJA TRGOVINE

U siječnju 1945., započeli su u Londonu između Britanije i Sjedinjenih Država neformalni razgovori o trgovinskim odnosima. Amerikanci su predlagali multilateralni pristup carinama, preferencijama, subvencijama, kartelima, blokiranim računima s ciljem liberalizacije trgovačkih tokova. Britanci su tražili da se taj proces odvija postupno i kontrolirano. Keynes je smatrao da je bolje ići na bilateralne sporazume, a u odnosu na Sjedinjene Države da treba ponovno razmotriti raspodjelu troškova rata. To se svodilo na zahtjev da Sjedinjene Države plate dio britanskih troškova. Samo uz smanjenje dugova i većih monetarnih rezervi Britanija bi mogla ući u multilateralni sustav trgovinskih plaćanja. Bez promjene politike Britanija bi ostvarivala visok deficit bilance plaćanja što bi nužno vodilo u strogu kontrolu uvoza, racioniranje opskrbe i nacionalno planiranje, odlaganje socijalnih projekata, raspad imperija, i napuštanje svake međunarodne aktivnosti, koja bi implicirala novčane troškove. Keynes je naglašavao crnu stranu britanske situacije, nastojeći potaći Ameriku na veću uvidavnost. On je izišao i s kvantifikacijama, smatrajući da bi bilo pravedno da Sjedinjene Države vrate Britaniji 3 milijarde dolara koje je ona platila prije sporazuma o *Lend-Leaseu* i da joj otvori kreditnu liniju do 5 milijardi dolara na deset godina uz simboličnu kamatnu stopu i povoljne uvjete otplate. Keynes je pri tome računao na dobru volju Roosevelta i Morgenthaua i osobni ugled Churchilla. Nesreća je bila da je te godine Roosevelt umro, Morgenthau morao podnijeti ostavku, a Churchill izgubio na izborima. Na scenu su stupili novi ljudi i stvorene su nove konstelacije koje su se više politički i ideološki razilazile s Keynesovim stavovima. S Trumanom, kao novim američkim predsjednikom došla je konzervativnija i beskompromisnija ekipa, a Britanija je 26. srpnja dobila lijevu laburističku vladu, sklonu socijalističkim metodama upravljanja. 15. kolovoza je i formalno završio rat.

Keynes je zadržao položaj glavnog savjetnika ministra financija i u novoj vladi. On je nastavio dorađivati svoj memorandum iz ožujka za financijske pregovore sa

⁵⁸ Keynes u pismu W. Beveridgeu, 25. lipnja 1942., CW XXII str. 219.

Sjedinjenim Državama. 11. i 15. kolovoza Keynes je sudjelovao u Upravi za trgovinu na dva sastanka s američkim predstavnicima, na kojima se razgovaralo o trgovinskoj politici. Stavovi dviju država o ovim pitanjima su se dodatno udaljili. Britanci su se spremali tražiti bespovratnu pomoć od 5 milijardi dolara, a zauzvrat bi uspostavili konvertibilnost funte na tekućim računima. Ako to ne bi dobili, bili bi primorani uvesti centralnu kontrolu distribucije deviza i uspostaviti bilateralne klirinške obračune. Amerikanci bi, sa svoje strane, bili voljni dati kredit od 3 milijarde dolara, uz uvjet da se namiri sterlinški dug, liberalizira trgovina sa zemljama Britanskog imperija i da funta postane konvertibilna prema dolaru. Amerikanci su bili odlučni u zahtjevu da se povežu pregovori o finansijskim i trgovačkim pitanjima, jer "naplativost međunarodnih kredita ovisi ... o liberalnim i multilateralnim mjerama širenja trgovine".⁵⁹ Američki podsekretar za trgovinu William Clayton jasno je sažeo američki stav: "Naravno, mi shvaćamo da je britanski stav Keynes izložio na njegov obično ekstremen način. Moje je osobno mišljenje, da bi prikrili temeljno vrlo slabi finansijski položaj s vrlo ozbiljnim izgledima, Britanci učvršćuju vrlo odlučni front. U tim uvjetima Britanci bi vrlo lako mogli krenuti putem bilateralne trgovine. Vjerujem da će Britanci pritiskati za svojevrsnu finansijsku pomoć, za koju mi nećemo smatrati da je poželjno ili moguće ponuditi i da će naša rasprava s njima biti vrlo teška".⁶⁰

Sa završetkom rata trebalo je očekivati da će pozicija Amerikanaca postati još tvrdja. Keynes je memorandumom *Naši prekomorski finansijski izgledi (Our Overseas Financial Prospects)* alarmirao Vladu na opasnost od "financijskog Dunkerquea", ako Britanija neposredno ne dobije pomoć i požurivao je Vladu da ga odmah pošalje u Washington da nastavi pregovore. Međutim, novi ministar vanjskih poslova Bevin bio je suprotnog mišljenja, da bi bilo bolje odgoditi finansijske i trgovačke pregovore "da bi mogli jasnije sagledati naš pristup".⁶¹ Ministar financija Dalton složio se s Keynesom. Međutim, predsjednik Truman je već 17. kolovoza odlučio odmah okončati *Lend-Lease* i da se nikakve nove narudžbe po toj osnovi ne primaju, a već naručena dobra da se plate. U Vladi je zavládala uzbuna, Amerikanci su službeno potvrdili da nema nade da Britanci dobiju išta osim kredita po povoljnim uvjetima.

23. kolovoza sazvan je kod predsjednika Vlade hitan sastanak nadležnih ministara, diplomata i finansijskih eksperata na koji je pozvan i Keynes, s jednom točkom dnevnog reda: kako izbjeći finansijski slom, koji je Keynes predvidio nekoliko dana ranije. Deficit bilance plaćanja iznosio je nešto više od 8 milijardi dolara. Bez

⁵⁹ R. Skidelsky, *Op. cit.* str. 791-792

⁶⁰ *Ibid.*, str. 792.

⁶¹ Bullen Roger i Pelly M. E. (ed), *Documents on British Policy Overseas*, series 1,iii, *Britain and America: Negotiation of the United States Loan 3 August-7 December 1945*, 1986., citirano prema R. Skidelsky, *Ibid.*

sredstava američke pomoći, a sa zajmovima iz sterlinške zone, povećavanjem izvoza, prestankom uvoza ratnog materijala, smanjenjem prekomorskih rashoda, deficit bilance plaćanja bi se mogao postupno smanjivati i kumulativno u tri godine 1946. – 1948. po Keynesovoj procjeni bi iznosio oko 5 milijardi dolara. Zaključak je bio da se tih 5 milijardi nužno mora dobiti od Sjedinjenih Država. Britanija ne može prihvatiti da tih 5 milijardi dobije u formi običnog zajma, nego u obliku koji bi na neki način u stvari bila bespovratna pomoć. Keynes je bio potpuno svjestan teškoća da se takav sporazum postigne i bio je spreman da u krajnjoj nuždi popusti, ali je predlagao da se inzistira na tom zahtjevu dok postoji ikakva nada za američko popuštanje. On je računao i na moguće američko prihvaćanje obveza ugrađenih u breton-vudski sporazum, iako on još nije bio ratificiran, upravo da bi se ubrzalo njegovo ratifikiranje i time osigurala opća liberalizacija međunarodne trgovine, ali opet pod uvjetom da koncesije liberalizacije ne budu prevelike. Koncesija na koju je bio spreman bila je uspostava konvertibilnosti funte na tekućim računima, ali je odbacivao mogućnost da u postojećim uvjetima Britanija potpiše detaljni trgovački sporazum. On je predviđao da razlike u trgovinskoj politici dviju zemalja ostanu, ne određujući do koje mjere će se mijenjati i koliko će uspjeh pregovora o tome ovisiti. On je dobio mandat od Vlade da pregovara, ali da bez njezine dozvole ništa ne potpisuje. Njegov pregovarački prostor bio je sužen i stavom Engleske banke, koja je bila spremna na oštriju konfrontaciju s Amerikom.

Keynes je stalno pokušavao naći kompromis između popuštanja i onog što je smatrao pravednim rješenjem. Pozivanje na pravdu u trgovačkim poslovima, znao je, nije jaka karta, ali u teškim trenucima ipak može pomoći, posebno ako je pregovarač dovoljno uporan i uvjerljiv, kakav je bio Keynes. Amerikance je posebno zbunilo da u Keynesovoj pregovaračkoj ekipi nije bilo predstavnika trgovačke komore, što je navještalo da će Britanci opstruirati pregovore o trgovini, obećavajući da će doći posebna trgovinska delegacija, kada se to pokaže prikladnim. Keynes se očito pripremio za oštar nastup, preuzimajući visoki rizik potpuna neuspjeha. Američki bankar Arthur Leffingwell, Keynesov stari znanac, sâm izbor Keynesa za glavnog pregovarača sumnjičavo je komentirao: "Nema ništa gore, mislim, nego poslati ovamo Lorda Keynesa. Sjajan čovjek kakav on jest, previše je oštrouman da bi Amerikancima bio uvjerljiv. Mnogi Amerikanci mu se dive ... Ali s pravom ili ne, koliko je onih koji će mu vjerovati? Koliko je onih koji će prihvatiti njegov govor vješta trgovca?"⁶² Keynesova hrabrost nije bila nepromišljena, ona je bila usmjerena na psihološki efekt da izazove spontanu reakciju solidarnosti američke javnosti u dramatičnoj borbi Britanije s teškim posljedicama rata. Efikasnost te taktike trebalo je još potvrditi u praksi.

⁶² R.C. Leffingwell u pismu C. Giffordu, 31. kolovoza 1945. citirano prema R. Skidelsky Op. cit. str. 395.

27. kolovoza Keynes se na čelu malobrojne delegacije preko Kanade uputio u Washington. Prvi formalni sastanak Anglo-američkog odbora održan je 11. rujna, kada se dogovorilo da se obrazuju pododbori za financije, raščišćavanje preostalih pitanja *Lend-Leasea*, razdiobu viška vojne imovine, i trgovinsku politiku. Inzistiranje američkog ministarstva vanjskih poslova na uspostavi paralelnog odbora za trgovinsku politiku iznenadilo je britansku stranu. Keynes se trudio da raspravu o trgovinskoj politici odgodi i drži na općoj razini, dok iz Londona ne stignu eksperti za tu materiju. U međuvremenu je imao više javnih nastupa na kojima je američkoj javnosti nastojao približiti britanski položaj i naglasiti vitalnu važnost američke potpore Britaniji. Posebno je isticao ratnu iscrpljenost Britanije, te način na koji je *Lend-Lease*, koliko god bio bitan za njezinu punu mobilizaciju u ratu, doveo do gubitka dvije trećine njezina izvoza, kao i privremenog velikog deficita bilance plaćanja, problema sterlinškog duga, i nespremnosti Britanije da na duži rok podrži orijentaciju prema slobodnoj trgovini u svijetu. S druge strane, isticao je nedostatke trgovačkog kredita u aktualnom položaju Britanije, ali i otvorenost za razgovore o mogućim drugim oblicima suradnje između dvije prijateljske zemlje.

U istom duhu izložio je britanska stajališta na sjednicama Zajedničkog odbora 13., 14. i 17. rujna. 17. rujna dao je emotivni opis britanskih ratnih napora, ističući potpunu predanost s kojom je Britanija žrtvovala svoju prekomorsku imovinu i izvoznu trgovinu za zajedničku stvar, ali ni jednom riječi nije spomenuo očekivanu veliku američku bespovratnu pomoć. On je očekivao da ponuda dođe s američke strane. Ali ona je izostala. Štoviše, Amerikanci su s nelagodom primili dokument, koji su Britanci dijelili, i u kojemu je prikazan izraziti nesrazmjer između britanskih i američkih ratnih napora. Na zajedničkom financijskom odboru Keynes je predložio alternativna rješenja britanskog problema – prihvatanje krajnje bijede ili pravedno rješenje - dopuštajući da između ovih krajnjih alternativa ostaje mnogo prostora za kompromise. Dao je jasno do znanja da bi prva alternativa, ljudski i politički neprihvatljiva, uz sve druge nevolje, vodila u bilateralizam i sužavanje trgovine. Druga alternativa pretpostavljala je što je moguće radikalnije uklanjanje financijskih posljedica rata. Kao veliki doprinos Britanija bi po tome do kraja 1946. ratificirala sporazum iz Bretton Woodsa o uspostavi Međunarodnog monetarnog fonda i Međunarodne banke za obnovu i razvoj i funtu učinila konvertibilnom za tekuća plaćanja. Američki pregovarači bili su sumnjičavi prema miješanju časti i moralnog duga u financijske rasprave, i nezadovoljni što Keynes nije otvoreno rekao da traži bespovratnu pomoć i specificirao o kojoj veličini pomoći je riječ.

Keynes se ipak morao uskoro izjasniti. On je rekao da bi Britanija od procijenjenih 12 milijardi dolara sterlinškog duga mogla dobiti otpis od 4 milijarde, financirati 7,2 milijarde i odgoditi 800 milijuna. Za to bi joj trebalo barem 5 milijardi dolara pomoći,

uz raščišćavanje obveza iz *Lend-Lease* u roku tri do pet godina, da bi mogla pokriti deficit bilance plaćanja, financirati sterlinška povlačenja i otplatiti niz manjih dugova u drugim valutama. Amerikanci su odmah pristali na razgovore o 5 milijardi, za što bi Britanija do kraja 1946. ukinula diskriminatorne aranžmane sterlinškog sustava. Kad se američka delegacija povukla, da stvar pobliže razmotri, strahujući da bi se pregovori mogli zaplesti oko diskriminatornog aspekta sterlinškog sustava, Keynes je zatražio od svoje vlade dopuštenje da odmah nastavi razgovore o ovom osjetljivom uvjetu. London je to odbio, ostavljajući taj problem za pregovore o trgovini.

Trgovinski pregovori, započeti 1. listopada, glatko su tekli. Dvije strane su uzele za osnovu američki prijedlog uspostave Međunarodne trgovinske organizacije, da bi se utvrdila pravila o trgovačkim preferencijama, subvencijama, međudržavnim trgovinskim transakcijama, izvoznim porezima, deviznoj kontroli, kartelima. Poslije 11 dana pregovora preostala ozbiljna prepreka bile su britanske imperijalne preferencije, čije je jednostrano ukidanje upravo bilo ono što su Amerikanci od početka postavljali kao uvjet za financijsku pomoć. Britanci su bili spremni pristati na opće sniženje carina, ali su odbijali svako izričito povezivanje trgovinskih koncesija i financijske pomoći. Tako su propala dva tjedna pregovora, ideja bespovratne pomoći dovedena je u pitanje, a pregovaračka atmosfera se bitno pogoršala. Amerikanci su odlučili odbiti pregovore o bespovratnoj pomoći i beskamatnom zajmu, vraćajući pregovore u čisto trgovačke okvire, a britanska strana nije mogla prihvatiti pregovore o zajmu po komercijalnim uvjetima, procjenjujući da takav dug ne bi mogla uredno otplaćivati.

Predmnijevajući da bi se tako nešto moglo dogoditi, Keynes je još 26. rujna, izvješćujući Daltona o izgledima pregovora, tražio od Londona mišljenje o prihvatljivosti razgovora s Amerikancima o beskamatnom zajmu, s godišnjom otplatom do 100 milijuna dolara. On je dokazivao da bi Britanija mogla podnijeti zajam od 5 milijardi kredita uz kamatu od 1 posto na rok otplate od 50 godina s odgodom početka otplate od pet ili deset godina. Godišnja otpлата iznosila bi manje od 5 posto prosječnog predratnog izvoza od 6,5 milijardi dolara. "Ili ćemo s tim uspjeti ili ćemo ionako potonuti", zaključio je on. Tome je dodao jedan neubičajeni uvjet, da Britanija to ne jamči "svojom sposobnošću da plati, nego i spremnošću kreditora da uzima britanska dobra".⁶³

Keynes je tako odstupio od svojeg tvrdog stava o američkom moralnom dugu prema Britaniji i bespovratnoj pomoći kao dostojnom načinu njegove otplate. U slučaju da Amerikanci odbiju razgovarati na toj osnovi i ne ponude ništa bolje, on je savjetovao da se prihvate pregovori o kreditu po povoljnim uvjetima. Dalton,

⁶³ J. M. Keynes, CW, XXIV, *Terms of Assistance*, str. 503-508.

kojega je Keynes ranije uvjeravao u suprotno, odbio je novi Keynesov savjet. Naime, Keynesovi naponi da uvjeri Vladu o potrebi popuštanja, poklopili su se s negativnom reakcijom Vlade na rastuću američku sumnjičavost prema njezinoj lijevoj orijentaciji. Amerikanci su se, naime, bojali da ne dođu u poziciju da svojom pomoći ne "financiraju socijalizam".

Keynes je nastavio uvjeravati Daltona o nužnosti popuštanja. Dalton je konačno pristao da se prihvati oprost od 2 milijarde za ratne dugove i kredit od 3 do 4 milijarde uz 1 posto kamate na povučena sredstva, ili beskamatni zajam od 5 milijardi na rok od 50 godina, i uz uvjet da Britanija zadrži neosporno pravo da ograniči svoj ukupni uvoz, i dobije oprost kamata u godinama kada ne bude u stanju da ih plati. Keynes sâm nije bio ovlašten da podnese takav prijedlog, nego da inicijativu prepusti Amerikancima, ali je neformalno dao američkoj strani nagovještaj da bi se moglo pregovarati na novoj osnovi. Američki pregovarači su se složili da predlože kredit od 5 milijardi na 50 godina, uz dodatni anuitet od 50 milijuna dolara kao godišnje kamate od 2 posto, što je bilo blizu Daltonove druge alternative. Keynes je, međutim, u London poslao opširno izvješće o spornim detaljima i zatražio dozvolu da potpiše sporazum. Odgovor je bio brz i oštar: "Ne nalazimo da je zajam pod tim uvjetima prihvatljiv". Razlozi su bili da nije pravedan i da Britanija neće biti u stanju otplaćivati dug. Dalton je naredio delegaciji da nastavi zahtijevati u cijelosti ili djelomično beskamatnu pomoć, i da ne prihvati godišnju otplatu veću od 100 milijuna dolara. Tada su Amerikanci odlučili povući ponudu. Odbor američkog Ministarstva financija uz to je zaključio da su britanske očekivane teškoće s bilancom plaćanja prenapuhane i da Britaniji nije nužno 5 milijardi dolara da bi prebrodila prolazne teškoće⁶⁴.

Keynes nije znao za američku odluku i nastavio je moliti London da ga ovlasti prihvatiti američku ponudu, znajući da je nagodba s Amerikom od vitalne važnosti za britanski oporavak. Bio je spreman prihvatiti zajam pod uvjetima kako ga je američka strana bila predložila. Na sastanku delegacija 18. listopada američki pregovarač Vinson izvijestio je da najbolja američka ponuda iznosi sada 3,5 milijardi dolara uz 2 posto kamata na rok od 50 godina i otplata duga na osnovi ratnog *Lend-Leasea* na rok od 30 godina uz kamatu od 2,375 posto. Britanska obveza da liberalizira plaćanja u sterlinškoj zoni ostala bi nepromijenjena. Keynes je bio ljut, ali je sve objašnjavao nerazumijevanjem i razlikama između Britanije i Amerike u poslovnoj etici, kao i u potrebi američke administracije da umiri Kongres. Keynes nije dovoljno važnosti pridavao činjenici da on sada ne predstavlja Britaniju kao takvu nego i

⁶⁴ Takvu ocjenu je navodno dao Harry White, zamjenik ministra financija. To se tumači kao njegovu namjernu podvalu, premda je možda bila posve iskrena, jer je on izgleda imao u vidu devalvaciju funte, koja bi znatno ubrzala rast izvoza i olakšala otplatu duga.

njezinu laburističku vladu, koja planira opsežne nacionalizacije i uvođenje sustava planiranja, što nije moglo ne imati negativnog odraza na američke stavove. Keynes je bio svjestan da bez zaključenog financijskog i trgovinskog ugovora, ratifikacija sporazuma iz Bretton Woodsa, koja je uskoro išla u parlament, dolazi u pitanje, a po njegovu uvjerenju to bi bila golema šteta. Stoga je bio još nestrpljiviji da dođe do nagodbe.

Keynesovu žurbu Vlada u Londonu gledala je sa sumnjičavošću, kao znak popustljivosti prema američkim stavovima. Ona se bojala da ne padne u zamku i ne uvede konvertibilnost funte prije nego popravi solventnost. Stav Engleske banke posebno je bio tvrd. Odlučna da održi sterlinšku zonu, ona se odupirala brisanju dugova, preranoj konvertibilnosti i pozajmljivanju od Amerike. Oštro se suprotstavljala da na bilo koji način Britanija sebi veže ruke. Vlada se opet bojala da bi se Sjedinjene Države preko dugova mogle previše plesti u unutrašnju i vanjsku politiku Britanije. Tako se Keynes našao u središtu financijskog i političkog vrtloga, bez sigurne potpore i jasnih instrukcija, ali i dalje tvrdih moralnih uvjerenja, a prisiljen da se prilagođava realnim odnosima snaga u vlastitoj zemlji i u svjetskom sustavu sila. Svijet New Deala ubrzano je nestajao, Amerika poslije Roosevelta sve više se pretvarala u vodeću silu kapitalističke restauracije. Britanija se, u borbi za očuvanje svog međunarodnog položaja, socijalno i politički podijelila na dva suprotstavljena tabora. Keynesov srednji put socijalno obzirnog kapitalizma sve više je gubio realnu socijalnu osnovu. Zastupnici *realne* politike mogli su predbacivati Keynesu da se nije dobro snalazio u novom ambijentu, da je podcjenjivao američku snagu i samosvijest, ali nisu vidjeli da je njegova pregovaračka slabost pretežno dolazila iz kontradiktornih unutrašnjih političkih prilika na kojima se nije ni mogla realno definirati alternativna strategija.

Frenetična diplomatska aktivnost Britanije, koja je uslijedila nakon krize pregovora, samo je to potvrdila. Dva puna mjeseca mučnih pregovora bila su potrebna da se rasprave i odbace novi britanski prijedlozi, da bi na kraju Britanija morala pristati na sve američke uvjete i potpisati Anglo-američki financijski sporazum. Prema tom sporazumu Britanija je dobila američki kredit od 3,75 milijarde dolara "novog novca" uz kamate od 2 posto godišnje i 650 milijuna dolara uz kamatu od 2,375 posto za raščišćavanje ratnih obveza po *Lend-Leaseu*, ukupno 4,4 milijarde dolara na rok od pedeset godina.

Keynes se 7. prosinca oprostio od predsjednika Trumana i 11. prosinca napustio je brodom Ameriku. Još dok je bio na brodu Donji dom Parlamenta ratificirao je Financijski sporazum, ali bez mnogo oduševljenja. Čak su i pristalice ratifikacije smatrali da se radi o slabom poslu. Po dolasku u London Keynes je otišao u Gornji dom, čiji je bio član, na raspravu o sklopljenim sporazumima. Drugog dana otvorio je

raspravu da bi otklonio nerazumijevanje i ogorčenje koje se osjetilo u govorima u oba doma. Osjećaj poniženja prisutan i kod onih koji su glasovali za sporazume, Keynes je pokušao ublažiti, objašnjavajući da je zajam tek dio cjelovitog plana, koji nije iskaz američke moći, nego razumni kompromis između dviju velikih nacija s istim ciljem da se uspostavi svjetski liberalni gospodarski poredak. Britanija po njima mnogo dobiva na svome ugledu u svijetu kao i povoljan kredit za svoju obnovu, govorio je Keynes da bi smirio duhove. Uz to je spominjao razlike u pregovaračkoj snazi, različite nacionalne interese i kulture, složenost američkog političkog sustava, moć javnog mnijenja, razlike poslovne filozofije i slično, da bi stvorio više razumijevanja za američko ponašanje.

U Keynesovu obrazloženju dva su priznanja od ključne važnosti za njegovo opće teorijsko usmjerenje. Prvo, da se potpisanim sporazumima postigao kompromis o stvaranju *svjetskog liberalnog* gospodarstva. S obzirom na njegovo osobno nacionalno-intervencionističko usmjerenje, kao i Vlade koju je zastupao, liberalni kompromis o kojemu govori, zapravo nije kompromis nego očigledni poraz njegove teorijske koncepcije, kao i izravni politički poraz Britanije, kojoj liberalna rješenja u datim prilikama nikako nisu odgovarala. Štoviše, on je značio i poraz američke politike New Deala, koja je također bila koncipirana u duhu intervencionizma. Uklanjanje Harryja Whitea, glavnog arhitekta američke financijske politike i izravnog Keynesovog partnera, već u vrijeme pregovora⁶⁵, bio je jedan znak američkog političkog obračuna s nositeljima prakse New Deala. Prihvaćena liberalna opcija zapravo je bila pobjeda konzervativnih financijskih krugova, ne isključivo američkih. Djelomični otpor britanskih konzervativaca prema sporazumima lako se objašnjava definitivnim gubitkom vodećeg mjesta Britanije u svjetskim financijama.

Drugo, Keynes je s tugom morao priznati poraz svojeg shvaćanja uloge kamata u financijskim odnosima. On je bio iskonski sumnjičav prema kamatama, kao trajnom izrazu nadmoći vjerovnika nad dužnicima. Iako je to donekle prihvatao u odnosima privatnih osoba i grupa, teško mu je palo da to mora osobno potvrditi i za odnose među narodima, gdje je očekivao više razumijevanja za posebne prilike i moralne obzire. Svoje razočaranje nije ovom prilikom mogao ni zatajiti: "U pitanju kamata nikad neću dok sam živ prestati žaliti da ovo nije beskamatni zajam. Plaćanje kamata nije u skladu s aktualnim stanjem stvari. Ono se temelji na pogrešnoj analogiji". On je priznao da su Amerikanci dali neke ustupke i da je kamatna stopa realno niska, ali sama njezina pojava u takvim prilikama među prijateljima stvar je načela.

⁶⁵ Harry D. White, zamjenik ministra financija H. Morgenthaua, prvi direktor Međunarodnog monetarnog fonda, bio je pod istragom FBI-a od proljeća 1945., da bi 1948. bio optužen za antiameričku djelatnost kao sovjetski agent, a da krivicu nije priznao.

Ipak, onima koji su slično razmišljali, on je rezignirano poručio: "Ipak bilo bi suviše jednostavno da se okrenemo i odemo. Molim one koji sumnjaju u te planove da duboko i odgovorno razmisle gdje to oni misle da idu".⁶⁶ Poslije višesatne rasprave u Domu lordova, Financijski sporazum je jedva usvojen s 92 glasa za, 8 glasova protiv i 100 suzdržanih. Naprotiv, Sporazumi iz Bretton Woodsa usvojeni su jednoglasno i 27. prosinca su stupili na snagu.

Rezultate Keynesova pregovaranja nije jednostavno ocijeniti. Njemu nije nedostajalo znanja, volje i vještine, ali se našao u podčinjenom položaju u pogledu odnosa realne moći. I kao uvijek intelektualna nadmoć nije dovoljna za uspjeh u borbi s jačom snagom činjenice da je Britanija tražila pomoć, a da je u zamjenu mogla malo ponuditi. On je mogao zamjerati američkoj strani neosjetljivost za britanske nevolje, ali se nije mogao osloboditi tereta da je zastupao konzervativnu kolonijalnu silu, s čijom se politikom i sâm dugo nije slagao, a da je Amerika, kao nova dominantna sila, htjela pokazati svoju tvrdnu poslovnu orijentaciju prema svim aktualnim i budućim partnerima. Kada je u Londonu došla vlada lijeve orijentacije, američka se rezerviranost prema Britaniji još povećala zbog novih mogućih političkih komplikacija u Europi. Keynes je osjećao tu svoju pregovaračku slabost, ali je ostao čvrsto lojalan svojoj domovini, makar i protiv svojih dubljih uvjerenja. To ga je sprječavalo da bude posve otvoren i prema svojoj Vladi i da je točno upozorava na slabe točke britanskog položaja u odnosima s Amerikom. Serija neugodnosti koja je uslijedila zatekla je Vladu nespremnu da adekvatno reagira, što je počelo stvarati nepovjerenje u Keynesove pregovaračke sposobnosti i dovelo do sužavanja njegovih pregovaračkih ovlasti. Opća smjena nadležnih osoba u strukturama vlasti u obje zemlje Keynesovu poziciju dodatno je otežala.

Treće, čudno je da Keynes nije krajem 1945. godine predložio britanskoj vladi da devalvira funtu. Takav prijedlog bio bi logičan i dobrodošao novoj vladi, koja je mogla biti neodlučna zbog mogućeg negativnog odjeka u zemlji, ali takav prijedlog ne bi nikog iznenadio da je došao od Keynesa, koji je uporno predlagao takvu mjeru u 1920-im godinama, i koji je kao pregovarač za uspostavu Međunarodnog monetarnog fonda morao znati koliko bi takva mjera olakšala britansku poratnu obnovu i oporavak izvoza. Amerikanci su takvu mjeru britanske vlade očekivali. S tim očekivanjem je Harry White već u ljeto senatskom odboru za financije dao ocjenu da Britaniji neće biti potrebna tolika financijska pomoć, koliko je Britanija tražila. Keynesov razlog da je u ovoj prilici odustao od takva prijedloga bio je u njegovu strahu da Britanija nije još bila obnovila svoj izvozni potencijal, da bi devalvacija povećala teret dugova i više snizila izvozne cijene, nego što bi povećala obujam

⁶⁶ J. M. Keynes, CW, XXIV, str. 605 i 624.

izvoza, a uz to bi se povećale uvozne cijene, i tako bi zemlja više plaćala za svoj uvoz i dugove, a manje dobivala za svoj izvoz. Ovakav odgovor, dat američkom tisku 12. rujna 1945., možda nije potpun i ispušta iz vida moguća kretanja kapitala, koja su se nakon devalvacije mogla očekivati. Velika Britanija je u tom razdoblju bila spremnija prihvatiti veliku masu američkog i europskog ekspatriiranog kapitala za obnovu svog industrijskog potencijala, nego razorene zemlje kontinentalne Europe, i tako postati manje ovisnom od uvoza izvana i ključnom zemljom za izvoz u europske i druge zemlje.⁶⁷ Britanija je, međutim, devalvirala funtu, ali tek 1949. kada je bila prisiljena iscrpljujućim posljedicama precijenjenosti svoje valute. Tako je ta izgledna prilika propuštena, a iskoristile su je druge europske zemlje (npr. Njemačka).

U SJENI AMERIČKOG EKONOMSKOG PORETKA

Keynesova koncepcija pregovora u 1945. nije se pokazala konzistentnom i realističnom. On nije želio priznati svu dubinu promjena svjetskih političkih i ekonomskih odnosa pri kraju rata. Zajednički cilj i zanos pobjede nad fašističkim silama sve manje je određivao savezničke odnose i dvije najveće svjetske sile, među kojima nije više bilo Velike Britanije, ušle su u oštru ideološku i političku bitku za prevlast u strukturiranju novog svijeta, što se prije svega izražavalo u obrani i jačanju kapitalizma kao svjetskog poretka. Jačanje komunizma u kapitalističkim krugovima doživljavalo se kao neposredna prijetnja, a Amerika, kao vodeća kapitalistička sila bila je već u izravnom geopolitičkom sukobu s komunizmom u Europi i na azijskom kontinentu. Velika Britanija sa svojom lijevom Vladom i teretom kolonijalnog carstva nije konzervativnim krugovima u svijetu izgledala najpouzdanijim osloncem. Trebalo je naći novu formulu jedinstva i uzajamnosti koja bi prelazila tradicionalne međudržavne okvire. Sustav liberalnog kapitalizma nametao se kao prirodan izbor po svojoj unutrašnjoj logici i logici realnih međunarodnih odnosa moći. Doktrine i ideje koje su proizlazile iz kolektivističkih društvenih pretpostavki, među koje je spadao i kejnzijizam, unatoč snažnim socijalnim osjećajima solidarnosti iz rata, nisu se mogle uklopiti u novu strategiju kapitalističke obnove. Kao što je sažeto izrazio Richard Clarke, tadašnji pomoćnik britanskog ministra financija, "... Događaji oko 1947. pokazali su da su koncepti multilateralnih teologa tijekom događanja bili

⁶⁷ Već ranije iste godine na pogrešnost Keynesova zaključivanja ukazao je James Meade, tada suradnik Keynesa, pokazujući da "budući da smo mi proizvodili industrijska dobra u konkurenciji s mnogim drugim izvoznim zemljama i u konkurenciji s domaćim industrijama mnogih naših klijenata, izgleda mi krajnje nevjerovatno da pad naših izvoznih cijena u odnosu na druge ne bi doveo do vrlo značajne ekspanzije našeg izvoza". Citirano prema R. Skidelsky. *Op. cit.* str. 823.

potpuno pogrešni, i da su doktrine pregovora iz 1945. pale u zapećak američke politike i da je kombinacija komunističke prijetnje Europi, zajedno sa svjetskom oskudicom dolara, uvjerila Amerikance da poklone milijarde dolara u potrazi za europskom naklonošću prema SAD!“. ⁶⁸

Britanska konzervativna opozicija u novim prilikama po svojoj općoj orijentaciji, kao i po nepovjerenju prema laburističkoj politici, bila je prirodni saveznik Amerikanaca. Keynes nije imao mnogo simpatija za novu vlast, nije se slagao s ministrom Daltonom i razmišljao je da napusti Ministarstvo. Bliži su mu bili lijevi konzervativci nego desni laburisti. Zdravlje mu je bilo slabo, sporo se oporavljao od iscrpljenosti od rada u Washingtonu. Ali već 2. veljače 1946. Keynes je u Klubu političke ekonomije održao predavanje *Hoće li doći do nestašice dolara?* ⁶⁹. Njegova je teza bila da će viškovi američkih dolara nestati prije nego što itko misli, a njegova argumentacija u velikoj mjeri je bila “anti-keynesijanska”, oslanjajući se na “dugoročni klasični mehanizam, u osnovi na utjecaj viškova bilance plaćanja na novac, nadnice itd.”. ⁷⁰ Keynes je uvjeren da američki zajam ne može završiti s uspjehom. Glavnu prepreku tom uspjehu Keynes u izjavi Walteru Lippmannu naveo je to što je Britanija “nesklona prihvatiti položaj koji je potpuno obrnut od onog na koji je navikla, da traži financijsku pomoć, umjesto da je daje.” ⁷¹ Ali Britanija se u novim uvjetima, po njemu, mora snažno okrenuti prema unutrašnjoj obnovi, maksimalno izbjegavajući financijske rashode vojne i političke prirode. Ali obnova i modernizacija britanske industrijske strukture bila je suviše spora.

Keynes se početkom 1946. pripremao i za svečano otvorenje Međunarodnog monetarnog fonda i Međunarodne banke za obnovu i razvoj, koje je bilo zakazano za početak ožujka u Savannahu, Georgia. Vlada ga je imenovala za britanskog predstavnika u upravu obje ove međunarodne institucije. Keynes je još bio slab za putovanja, ali je želio biti nazočan tako važnom događaju, a trebalo je još riješiti pitanje lokacije Fonda i Banke i uloge izvršnih direktora. Na put u Ameriku krenuo je brodom 24. veljače, i stigao je u Washington 5. ožujka. U Washingtonu je saznao da je tu i Winston Churchill, da bi, navodno, predvodio protest protiv sporazumu o zajmu Britaniji. Jamačno Keynes nije bio obaviješten o mnogo važnijim zbivanjima, koji su se toga dana trebali dogoditi. 5. ožujka, tri dana prije početka Konferencije u Savannahu, Winston Churchill je u Fultonu, Missouri, rodnoj državi predsjednika

⁶⁸ Sir Richard Clarke, *Anglo-American Economic Collaboration in War and Peace 1942-49*, Alec Cairncross (ed.), Clarendon Press, 1982., str. 57.

⁶⁹ Tekst je posmrtno objavljen u *The Economic Journal*, lipanj 1946.

⁷⁰ Johnson, E. S. i Johnson, H. G. *The Shadow of Keynes: Understanding of Keynes*, Cambridge, and *Keynesian Economics*, Basil Blackwell, 1978. str. 132-134.

⁷¹ U pismu Lippmannu, 29. siječnja 1946.

Trumana i na njegov poziv, održao žestoki govor, potičući velike zapadne sile da se svim silama suprostave širenju totalitarnog komunizma. "‘Sjena’ se spustila na Istočnu Europu, koja je sada odsječena od slobodnog svijeta ‘željeznom zavjesom’. Iza te linije, narodi Istočne Europe podvrgnuti su sovjetskom utjecaju ... totalitarnoj kontroli i policijskim vladama", rekao je tom prilikom Churchill. Ova objava bila je dobro pripremljena. Američki State Department zamolio je američku ambasadu u Moskvi, da nakon jedne Staljinove izjave u veljači 1946., da "svjetski kapitalizam prolazi kroz krizu i ratnu katastrofu", priredi političku ocjenu takve "prijetnje". Odgovor je brzo priredio George Kennan, politički analitičar ambasade, u obliku memoranduma, poznatog kao "Dugi telegram", sa sljedećim stavovima: 1. Rusi su odlučni da unište američki način života i učinit će sve što mogu da se suprostave Americi, 2. To je najveća prijetnja s kojom su se SAD ikada suočile, 3. Sovjeti se mogu poraziti, 4. Sovjeti se moraju zaustaviti, 5. To se može učiniti bez rata, 6. Način da se to učini je obrazovanje javnosti protiv komunizma i čineći ljude bogatim, sretnim i slobodnim. Najavljena je, dakle, žestoka borba, označujući područje ideologije kao središnje područje sukoba. O općoj savezničkoj suradnji u obnovi i razvitku više nije moglo biti govora. Počeo je hladni rat, svijet je bio podijeljen. Keynesovi teorijski stavovi, koji su naglašavali društvenu solidarnost i središnju ulogu države nisu više bili pogodni za planiranu snažnu ideološku i interesnu diferencijaciju društava, a njegovi međunarodni projekti iako nisu bili odbačeni, morali su se ograničiti na uvjete podijeljenog svijeta.

Keynesu, kao jednom od guvernera MMF-a i IBRD-a Amerikanci su odmah stavili do znanja da sjedište novih međunarodnih institucija mora biti u Washingtonu, a ne u New Yorku, kako su željeli Britanci. Svoju odluku su obrazložili željom da se oslobode utjecaja 'međunarodnih financija', tj da zadrže američku državnu dominaciju nad njima. Britanci su željeli da ove dvije institucije budu apolitične, i da se odluke donose po tehničkim kriterijima. Zato su tražili da budu locirane izvan Washingtona i pod nesmetanom kontrolom izvršnih direktora i njihova osoblja, i da se osoblje brojčano ograniči i mijenja po zemljama i regijama. Amerikanci su, naprotiv htjeli da sjedište obiju institucija bude u Washingtonu, da izvršni direktori i njihovi zamjenici rade puno radno vrijeme i da budu dobro plaćeni i oslobođeni plaćanja poreza. Oni su predviđjeli za Fond osoblje od 300 stručnjaka, dok je Keynes mislio da ih ne bi trebalo više od 30.

Po Daltonovu uputstvu, Keynes je glasovao protiv lagodnog i bogato plaćenog života u Washingtonu. Bio je jedini koji je na Konferenciji glasovao negativno. U nadahnutoj uvodnoj riječi na Konferenciji 9. ožujka stvaranje Međunarodnog fonda i Međunarodne banke Keynes je usporedio s krštenjem *Uspavane ljepotice* kada su je dobre vile zasipale darovima. Darovi koje su Keynesove vile trebale dati ljepotici bile su Univerzalizam, Hrabrost i Mudrost. Keynes nije, međutim, propustio izraziti

nadu, da se tu neće pojaviti i “zla vila”, koju su organizatori zaboravili pozvati na “financijsko krštenje”. “Jer ako se to dogodi, nastavio je on, prokletstva koja bi zla vila izgovorila siguran sam, izgledala bi ovako – Vas dvoje derišta ćete postati političari; svaka vaša misao i čin imat će svoju *arrière-pensée*; sve što odlučite neće biti radi njegova dobra niti njegovih zasluga, nego zbog nečega drugog”. “Ako blizanci ikad postanu političari, njihova bi najbolja sudbina bila da upadnu u vječni san.”⁷² Keynesova poruka bila je puna zle slutnje u pogledu sudbine novih organizacija. Već se osjećala atmosfera sile. Velika politička kola hladnog rata već su se pokretala.

Osjećajući se neugodno i sa zdravstvenim tegobama, Keynes je 21. ožujka otputovao brodom *Queen Mary* iz New Yorka. Svoja posljednja razmišljanja sazeo je po povratku u bilješci za ministra Daltona. Bio je siguran da će američki zajam lako proći u američkom Senatu, “zbog promijenjene situacije s Rusijom”. Ponovio je svoje uvjerenje da su od sada Sjedinjene Države zemlja visokih troškova, čija će komparativna prednost, a s njom i oskudica dolara, brzo nestati.⁷³ Definitivnu uspostavu novog financijskog carstva, iako je intimno osjećao kao gotov čin, teško je mogao ravnodušno prihvatiti. 11. travnja za ručkom u Engleskoj banci, povjerio je Henryju Clayu, da se on oslanja na ‘nevidljivu ruku’ Adama Smitha, koju “sam pokušao izbaciti iz ekonomskog mišljenja prije dvadeset godina”, da se Britanija izbavi iz zbrke u kojoj se našla. “Zanimljivo priznanje za našeg arhi-planera”, Primijetio je Clay. Ovaj neočekivani obrat, Montagu Norman, dugogodišnji lukavi guverner Engleske banke, ovako je komentirao: “Što se tiče Keynesa ... ja mislim da se on oslanjao na razum, što možda znači da je zanemario ‘nevidljivu ruku’, ... Ali sigurno je lako srediti zajam ako zanemariš njegovu otplatu, a postoji li ikakva nada za to, osim ako ne bi bilo takve inflacije preko Atlantika, koja bi obezvrijedila njihova potraživanja i pružila lagan izlaz?”⁷⁴

Nije li upravo tu temeljno pitanje koje ne prestaje mučiti ekonomiste i druge društvene mislioce: ima li rješenja ljudskog ekonomskog problema egzistencije i sigurnosti mimo odnosa duga i potraživanja, između dužnika i vjerovnika - može li biti sustava pravednog vladanja bez dužničke ovisnosti? To nije samo pitanje razuma, nego i morala. Nije li upravo s tim pitanjem Keynes, do kraja predan općem dobru, definitivno zatvorio oči 21. travnja, u uskršnje jutro 1946. U osmrtnici 22. travnja *Times* je napisao: “Da bi se našlo ekonomista sličnog utjecaja trebalo bi ići nazad do Adama Smitha I konačno tu je sâm čovjek – blistav, duhovit, iskričav, veseo, pun vragolastih šala ... On je bio human čovjek istinski posvećen općem dobru.”⁷⁵

⁷² Keynesov govor reproduciran je u CW. XXVI, str. 215- 217.

⁷³ JMK; CW; XXVI; str. 482- 487.

⁷⁴ R. Skidelsky, *JMK Op.cit.*, str. 831.

⁷⁵ R. Skidelsky, *JMK, Op. cit.* str. 833.

Za razliku od čestih ocjena da je Keynes bio otpadnik od svoje sredine, na račun koje je ponekad bio ciničan i protiv čijih vrijednosti i odnosa se često bunio, njegov autoritativni biograf Robert Skidelsky s mnogo više osnova ističe Keynesovu potpunu pripadnost britanskoj sredini i kulturi, njegovu upornu obranu britanskih vrijednosti i interesa. Tako on na kraju ističe: "Keynesov svijet bio je svijet Britanskog establišmenta, nikada više negoli i u posljednjih šest godina njegova života. On je njemu pripadao svojim odgojem, sklonostima, ponašanjem, jezikom, i prije svega svojim engleštvom. Pod establišmentom ja ovdje ne mislim na zatvoreni poredak ili stalež, nego elastičnu vladajuću klasu s instinktivnim osjećajem za samoodržanje, i prema tome, izvanrednom sposobnošću za samoodnovu. To se izražava u meritokratskoj selekciji njegove elite, i autoritetu i časti koje su se iskazivale izvanrednoj sposobnosti. U Engleskoj nije bilo nužno biti revolucionarom da bi se netko "probio". Grublja kontinentalna tradicija bila je spremna da razumije taj proces apsorpcije kao izdaju i popuštanje. Svakako tako su neki zadržtiji kejneshijanci tumačili Učiteljev uzmak prema ekonomskom liberalizmu u posljednjim godinama njegova života. Keynes naravno to nikad nije tako vidio".⁷⁶

Ipak, teško bi bilo ne primijetiti njegovu rezignaciju pred nadmoćnim silama novoga svijeta, koje su britanskom društvu grubo poricale civilizacijska postignuća i otimala mu svjetsku gospodarsku, političku i kulturnu dominaciju. Njegov susret s Amerikom nikad nije prolazio bez nelagode, a sudbina mu je odredila da sam bude jedan od glavnih konstruktora aranžmana povijesnog silaska Britanije s vodećeg položaja u svijetu i svjedok efikasnosti filozofije i metoda vladanja nove dominantne sile.

Takav razvoj za Keynesa nije mogao biti iznenađenje. Više od dvadeset godina on je upozoravao na pogrešnu razvojnu politiku Velike Britanije kao na najvažniji faktor njezina zaostajanja. Amerika sa svojim golemim prirodnim potencijalom, brzo rastućim velikim priljevom prosječno mladoga, obrazovanog i poduzetnog stanovništva, brzim tehničkim napretkom i velikim priljevom kapitala, bila je predodređena da preuzme gospodarsko i finansijsko vodstvo u kapitalističkom razvoju. Takav ishod mogao se davno predviđeti. Tako je William Gladstone, britanski liberalni premijer, pisao već 1878.: "Dok smo mi napredovali silnom brzinom, Amerika nas je pretekla kao da smo kaskali. Jedva da ima ikakve dvojbe, što se tiče Amerike i Engleske, u uvjerenju da će kći u ne tako dalekoj budućnosti, pravedno ili manje pravedno, biti sigurno snažnija od majke. ... Amerika će u dogledno vrijeme vjerojatno oteći trgovačku dominaciju. Mi nemamo nikakvo pravo na prvenstvo: ja nisam sklon gundati protiv tog izgleda. Ako ga ona stekne,

⁷⁶ R. Skidelsky, *JMK; Op. cit.* str. 834-835.

steći će ga po pravu najjačega; ali u tom slučaju najjači znači najbolji. Amerikanci će vjerojatno postati ono što smo mi danas: glavni upravitelj u velikom domaćinstvu svijeta, poslodavac svim zaposlenima, jer će njihova služba biti najrazvijenija i najposposobnija”.⁷⁷ Keynes je ma koliko nerado, mogao samo potvrditi ta povijesna predviđanja i vjerojatno razumjeti zašto su Amerikanci na vrhu svoje moći odabrali liberalizam kao militantnu ideologiju svoje svjetske dominacije. Vjerojatno radi istog razloga zbog kojeg su to učinili Britanci sto pedeset godina ranije.

POSTSCRIPTUM

Sudbina keinsijanstva poslije Keynesa predmet je za sebe i nećemo ga ovdje podrobnije razmatrati. Već smo uvodno nešto o tome rekli, a sada bi samo naznačili jednu moguću interpretaciju poslijeratnog keinsijanstva kao prijelazne varijante postupne restauracije liberalnog kapitalističkog poretka. Obično se tvrdi da je keinsijanstvo kao teorijska paradigma u ekonomskoj znanosti zadržalo dominantnu poziciju do kraja 1960-ih godina. Ali već na razini teorije, a još više na razini ekonomsko-političke prakse, stvarnu dominaciju imala je kombinacija neoklasične ekonomike i keinsijanske makroekonomike, poznate kao “neoklasična sinteza u izvedbi Paula A. Samuelsona i Johna R. Hicksa, u kojoj izvorna Keynesova pozicija i njegova učenja nisu dobila ravnopravno mjesto. Kao što i sâm izraz “neoklasična analiza” sugerira, zadržan je opći neoklasični okvir, a Keynesova “opća” teorija dobila je status posebnog slučaja. To ne znači da Keynesova makroekonomika nije značajno utjecala na tu sintezu, labavljenjem neoklasičnih pretpostavki, kao što je Sayov zakon, nužnost tvrdog novčanog standarda, kamate kao tržišne cijene novca, izvjesnost očekivanja, i sl., ali to nije bitno promijenilo neoklasični način zaključivanja i vezanost modela uz tvrde liberalne vrijednosti. Što se tiče ekonomsko-političke prakse, keinsijanstvo se održavalo više na socijalnom konsenzusu postignutom u vrijeme depresije i rata, intervencionističkoj ulozi države koja se poslije rata produžila u hladnom ratu i trci u naoružavanju, te u naslijeđenom načinu vladanja iz kriznih i vremena, negoli na svjesnoj primjeni teorijske logike i socijalnih vrijednosti koje je zastupao Keynes. Tamo gdje su pobjednički saveznici mogli odmah diktirati izbor ekonomsko-socijalnog modela (kao što je bio slučaj Njemačke i Japana), njihov je izbor bio liberalni kapitalizam. Hladnoratovska ideologija nesumnjivo je bila u obnovi liberalnog, a ne keinsijanskog, sustava vrijednosti i socijalnih odnosa. Keynes je brzo naslutio takav razvoj i njegova rezignacija pod kraj života mogla bi se tumačiti

⁷⁷ Navedeno prema Hans Kohn, *American Nationalism. An Interpretative Essay*, 1961., New York, Collier, str. 4.

kao njegov odgovor. Međutim, ostalo je pitanje granica privatizacije društvene moći i neumitnosti vjerovničko-dužničkog odnosa kao oblika društvene podjele rada. Nije li suradnja i solidarnost u osnovi svakog demokratskog i civiliziranog društva? Zagovornicima klasičnih doktrina, koji su svjesni do koje mjere uvjerljivost održivosti njihova sustava ovisi o individualističkim ontološkim pretpostavkama karaktera i opstanka društva nije bilo u interesu to pitanje eksplicitno raspravljati. Strogo doktrinarne rasprave Keynesu nisu bile svojstvene, doktrinarne nedoumice radije je ostavio realnoj povijesti, smatrajući da povijesna evolucija ionako podliježe logici nedovršenih argumenata.

Literatura

- Aglietta, M. (1979), *A Theory of Capitalist Regulation. The US Experience*, London: Verso.
- Arestis, P. i Skouras, T. (1985), *Post-Keynesian Theory: A Challenge to Neo-Classical Economics*, Brighton: Wheatsheat.
- Arestis, P. (1988), *Post-Keynesian Monetary Economics: New Approaches to Financial Modelling*, Aldershot: Edward Elgar.
- Arestis, P. (1992), *The Post-Keynesian Approach to Economics*, Aldershot: Edward Elgar.
- Baletić, Z. (1972), *Ekonomski proces i ekonomska teorija*, Zagreb: Informator.
- Baran, P. (1957), *Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review.
- Beaud, M. i Dostaler, G. (1995), *Economic Thought since Keynes*, London: Routledge.
- Beveridge, W. (1944), *Full Employment in a Free Society*. London: Allen & Unwin.
- Blaug, M. (1978), *Economic Theory in Retrospect*, 3. izd. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaug, M. (1985), *Great Economists before Keynes*, Brighton: Wheatsheat.
- Boulding, K. E. (1956), *The Image: Knowledge in Life and Society*, Ann Arbor: Michigan State University.
- Chick, V. (1983), *Macroeconomics after Keynes: A Reconsideration of Economic Theory*, Cambridge MA: MIT Press.
- Cornwall, J. i Cornwall W. *Capitalist Development in the Twentieth Century: An Evolutionary-Keynesian Analysis*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Crouch, C. i Streeck, W. (1997), *Political Economy of Modern Capitalism*, London: Sage Publications.
- Dobb, M. (1973), *Theories of Value and Distribution since Adam Smith*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Duesenberry, J. S. (1958), *Business Cycles and Economic Growth*, New York: McGraw-Hill.
- Eatwell, J. i Milgate, M. (1983), *Keynes's Economics and the Theory of Value and Distribution*, London: Duckworth.
- Eichengreen, B. (1992), *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression*, Oxford: Oxford University Press.
- Eichner, A. S. (1979), *A Guide to Post-Keynesian Economics*, New York: M. E. Sharpe.

- Fisher, I. (1933), "The Debt-Deflation Theory of Great Depressions", *Econometrica* 1.
- Friedman, M. (1977), "Inflation and Employment", *Journal of Political Economy*, lipanj.
- Galbraith, J. K. (1952), *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*, Boston, Houghton Mifflin.
- Hansen, A. (1938), *Full Recovery or Stagnation*, New York: W. W. Norton.
- Hansen, A. (1953), *A Guide to Keynes*, New York: McGraw-Hill.
- Harcourt, G. C. (1972), *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harcourt, G. C. (1977), *The Microeconomic Foundations of Macroeconomics*, London: Macmillan.
- Harrod, R. F. (1948), *Towards a Dynamic Economics*, London: Macmillan.
- Harrod, R. F. (1952), *The Life of John Maynard Keynes*. London: Macmillan.
- Harrod, R. F. (1977), *Economic Dynamics*, London: Macmillan
- Hicks, J. R. (1939), *Value and Capital*, Oxford: Oxford University Press.
- Hicks, J. R. (1950), *A Contribution to the Theory of Trade Cycle*, Oxford: Oxford University Press.
- Helburn, W. i Bramhall, D. F. (1986), *Marx, Schumpeter, Keynes*, New York, M. E. Sharpe.
- Hicks, J. R. (1974), *The Crisis in Keynesian Economics*, Oxford: Basil Blackwell.
- Hodgson, G. M. (1988), *Economics and Institutions: A Manifesto for a Modern Institutional Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchison, T. (1953), *Economic Doctrines 1870-1929.*, Oxford: The Clarendon Press.
- Hutchison, T. (1978), *The Revolutions and Progress in Economic Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jevons, W. S. (1971), *The Theory of Political Economy*, Harmondsworth: Penguin Books
- Kaldor, N. (1960), *Essays in Economic Stability and Growth*, London: Duckworth
- Kalecki, M. (1969), *Studies in the Theory of Business Cycles 1933-1939*, Oxford: Basil Blackwell.
- Keynes, J. M. (1971-89), *Collected Writings of J. M. Keynes*, London: Macmillan
- Keynes, J. M. (1920), *The Economic Consequences of the Peace*, London: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1923), *A Tract on Monetary Reform*, London: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1930), *A Treatise on Money*, London, Macmillan.

- Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1937), "The General Theory of Employment", *Quarterly Journal of Economics*, veljača.
- Klein, L. R. (1947), *The Keynesian Revolution*, New York: Macmillan.
- Lawson, T. i Pesaran H. (1985), *Keynes's Economics: Methodological Issues*, New York: M. E. Sharpe.
- Leijonhufvud, A. (1968), *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes*, New York: Oxford University Press.
- Lowe, A. (1965), *On Economic Knowledge*, New York: Harper and Row.
- Marshall, A. (1920), *Principles of Economics*, London: Macmillan
- McKenzie, R. B. i Tullock, G. (1981), *The New World of Economics*, Homewood: Richard D. Irwin.
- Meade, J. E. (1936), *Introduction to Economic Analysis and Policy*, Oxford: Oxford University Press.
- Minsky, H. (1975), *John Maynard Keynes*, New York: Columbia University Press.
- Minsky, H. (1986), *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven: Yale University Press.
- Moggridge, D. E. (1976), *Keynes*, London: Macmillan.
- Negishi, T. (1979), *Microeconomic Foundation of Keynesian Macroeconomics*, Amsterdam: North-Holland.
- Oakley, A. (2002), *Reconstructing Economic Theory*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Phelps, E. S. (1969), *The Goal of Economic Growth: An Introduction to a Current Issue of public Policy*, New York: W. W. Norton.
- Phelps, E. S. (1970), *Macroeconomic Foundations of Employment and Inflation*, New York: W. W. Norton.
- Phillips, A. W. (1958), "Relation between Unemployment and the Rate of Change of The Money Wages", 1861-1958. *Economica*, studeni.
- Pigou, A. C. (1950), *Keynes's "General Theory": A Retrospective View*, London: Macmillan
- Piore, M. J. (1979 ed.), *Unemployment and Inflation: Institutional and Structuralist View*, New York: M. E. Sharpe.
- Ricardo, D. (1817, 1952), *Principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Robbins, L. (1947), *The Economic Problem of Peace and War*, London: Macmillan.

- Robinson, J.* (1956), *Accumulation of Capital*, London: Macmillan.
- Robinson, J.* (1979), *Collected Economic Papers*, Oxford: Basil Blackwell
- Sawyer, M. C.* (1989), *The Challenge of Radical Economy: An Alternative to Neo-Classical Economics*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Schumpeter, J. A.* (1934), *The Theory of Economic Development*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Schumpeter, J. A.* (1965), *Ten Great Economists*, Oxford: Oxford University Press.
- Shackle, G. L. S.* (1967), *The Years of High Theory: Invention and Tradition in Economic Thought 1926- 1939*, Cambridge: Cambridge University Press:
- Shackle, G. L. S.* (1972), *Epistemics and Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sharma, S.* (ed.), (1998), *John Maynard Keynes*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Skidelsky, R.* (2003), *John Maynard Keynes, 1883-1946*, London: Macmillan Pan Books.
- Tobin, J.* (1972), "Inflation and Unemployment", *American Economic Review*, ožujak.
- Viner, J.* (1975), *Studies in the Theory of International Trade*, New York: Augustus M. Kelley:
- Ward, B.* (1979), *The Ideal Worlds of Economics: Liberal, Radical and Conservative*, New York: Basic Books.
- Weintraub, S.* (1973), *Keynes and the Monetarists*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- Weintraub, S.* (1977), *Modern Economic Thought*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Zvonimir Baletić

John Maynard Keynes – the Theoretician of the Social Crisis

Summary

The contribution of John Maynard Keynes to economic theory and policy has been essentially determined by his engagement in explaining and solving critical problems of his time. Facing multiple crises of world wars, post-war reconstruction, break-up of international financial, economic and political systems, and especially loss of a dominant position of his home country in the world economic order, Keynes could not reconcile with the traditional economic doctrine of *laissez-faire*, which he called “classical”, founded on free competition and indisputable domination of private capitalistic interests. He found it to be inappropriate for innovative understanding of actual historical problems and their solving. By its dogmatic assumptions it offered wrong guidance to social action, and contributed to further deepening of social crisis. After dramatic warnings in early 1920s at the wrong international financial and economic policy, he made public his definitive parting from official doctrines and practice of leading states, and started to elaborate a conception of the managed national economy as his general theoretical framework. His fundamental diagnosis was that lasting high unemployment was not an indicator of transitional depressive tendencies of actual state policies, but of the deeper crisis of the economic system which needed a thorough reconstruction upon the principles of social solidarity, compromise and cooperation. Facing dangers of rise of totalitarian movements and political struggles for power for the future of the democratic capitalism, he fiercely fought for an active role of the state in directing macro-economic policy, promoting employment and growth, redistribution of income and participation of all in social progress and stability, still leaving the control of decisions on production, employment and management of business to capital owners. By this conception, applied to economic and social policy, he helped democratic governments of the West to recover and to ensure stable growth and prosperity till mid 1960s. He also made great contribution to financing war efforts of Great Britain and establishing the new international financial system for the post-war period. His legacy proved to be of vital importance for world economic growth and stability.

The rejection of Keynesianism at the beginning of 1970s marked a return to those “classical” doctrines which Keynes had disputed. Explanations may differ, but this rejection undoubtedly marked abandonment of the Keynesian social consensus and renewal of domination of privately owned capital over society and return to limited power of the state, to high unemployment, social fragmentation and instability. After Keynes, those “new classical” conceptions, certainly, can not pretend to the status of newly established truths.

